

ЦВЕТЕЛИНА АНГЕЛОВА

**НАЗВАНИЯ НА СЪСТОЯНИЯ И ПРОЦЕСИ,
ОТРАЗЯВАЩИ РЕПРОДУКТИВНИТЕ ФУНКЦИИ
НА ЖЕНАТА В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК**

(В етнолингвистичен аспект)

Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“

Цветелина Георгиева Ангелова

**НАЗВАНИЯ НА СЪСТОЯНИЯ И ПРОЦЕСИ,
ОТРАЗЯВАЩИ РЕПРОДУКТИВНИТЕ ФУНКЦИИ
НА ЖЕНАТА В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК
(в етнолингвистичен аспект)**

Цветелина Георгиева Ангелова

**НАЗВАНИЯ НА СЪСТОЯНИЯ
И ПРОЦЕСИ, ОТРАЗЯВАЩИ
РЕПРОДУКТИВНИТЕ ФУНКЦИИ
НА ЖЕНАТА В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК
(в етнолингвистичен аспект)**

София • 2025

Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“

Цветелина Георгиева Ангелова

Названия на състояния и процеси, отразяващи репродуктивните функции
на жената в българския език (в етнолингвистичен аспект)

© Цветелина Георгиева Ангелова, автор, 2025

© София Попйорданова, художник на корицата, 2025

© Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2025

ISBN 978-619-245-519-4 (print)

ISBN 978-619-245-520-0 (online)

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор / 7

Увод / 9

Първа част. Теоретичен модел на изследването / 24

Втора част. Лексикалносемантична класификация на названията / 86

I. Названия за *девственост* (*девствено момиче*) и за *загуба на девствеността* в българския език, групирани по номинационни признаци, и някои вярвания, свързани с тях / 86

II. Названия за *менструация* и за *жена в менструален (месечен) цикъл* в българския език, групирани по номинационни признаци, и някои вярвания, свързани с тях / 106

III. Названия за *бременност* и за *бременна жена* в българския език, групирани по номинационни признаци, и някои вярвания, свързани с тях / 117

IV. Названия за *раждане* и за *жена родилка* в българския език, групирани по номинационни признаци, и някои вярвания, свързани с тях / 140

Заклучение / 177

Библиография / 179

ПРЕДГОВОР

Монографията на гл. ас. д-р Цветелина Ангелова „Названия на състояния и процеси, отразяващи репродуктивните функции на жената в български език (в етнолингвистичен аспект)“ е сложно интердисциплинарно изследване върху важна и неразработвана досега в цялост тема за българския език, като тя би представлявала интерес както за специалисти езиковеди и етнологи, така и за изкушени от науката читатели.

Названията на физиологичните състояния на жената представят една много интересна и любопитна сфера, с която в българската лингвистика някои автори са се занимавали фрагментарно и са засегнали само отделни страни от съдържанието ѝ. Настоящото изследване е първият мащабен и детайлен труд, в който се проучват всички названия на репродуктивните функции на жената в българския език, т.е. цялостно е ексцерпиран материалът по темата. Поради споменатите причини тази монография е не само актуална със своята тематика, но е с изключително ценен принос в изследванията на българския език в няколко области от езикознанието – основно в лексикалната семантика и лексикологията, но също и в диалектологията, етнолингвистиката и митоллингвистиката. Нещо повече – поради своя интердисциплинарен характер тя намира своето приложение и в сферата на етнологията, културологията и народопсихологията.

Анализите на Цветелина Ангелова са направени върху богат езиков корпус от почти 1000 български названия (повечето от които са диалектни), а материалът е класифициран според лексикалносемантичната характеристика на названията и техните номинационни признаци (респ. ономасиологичната структура), като е посочен и ареалът на разпространение на всяка лексема. В методологията си авторката използва най-актуалните и най-базисните теоретични постижения на българското езикознание

в съответните области, фокусирайки се върху теоретичните концепции за езиковата номинация и ономасиологичната структура (вътрешната форма на думата). И на практика Цветелина Ангелова творчески прилага теорията на Мария Попова („Теория на терминологията“ – 2012 г.) за понятийно-семантичните категории чрез извършената в работата семантична класификация на лексикалните единици в четири понятийно-семантични категории. Интерес представляват направените в разработката анализи на мотивацията (вътрешна и външна) при езиковата номинация на част от номинационните признаци, свързани с физиологията на жената. Приведени са и нови доказателства в подкрепа на тезата за неразривната връзка между езика и културата, като названията на изследваните състояния на жената са разгледани в контекста на етнокултурната им специфика и са обяснени чрез съпътстващите ги вярвания и обреди. Впечатляваща е прецизността на авторката при подбора, класификацията и интерпретацията на фактологията, както и при работата с библиографските източници.

Монографията на Цветелина Ангелова е с висока научна стойност и е ценна с теоретично-приложния си характер. Тази разработка е успешно защитена като дисертация за придобиване на научната и образователна степен „доктор“ през 2018 г. Настоящият интердисциплинарен труд има сериозен принос в българската лингвистика и по-конкретно в областта на лексикалната семантика и етнолингвистиката.

12. 02. 2025 г.

Доц. д-р Борислав Попов

УВОД

Заглавието на предложения труд *Названия на състояния и процеси, отразяващи репродуктивните функции на жената в българския език*, поради интимния си характер и респ. поради различните табути, свързани с тези състояния, със сигурност ще предизвика интереса на изследователи от различни научни области – лингвисти, етнологзи, културолози, фолклористи. Самите физиологични състояния и процеси, отразяващи репродуктивните функции на жената, са били наблюдавани още от дълбока древност и са будели любопитство и интерес както в миналото, така и днес. Затова свидетелства и обемът на привлечения езиков материал в настоящия лингвистичен труд. Различни страни от съдържанието на темата отчасти са изследвани и разработени в трудове на български учени и те накратко ще бъдат разгледани в увода. В българския език някои от тях като бременността и раждането са обект на по-задълбочени проучвания, а други като девствеността и менструацията, са разглеждани фрагментарно. Всички те представляват интерес за настоящото изследване като променящи се и развиващи се с времето означения, извлечени от естествена езикова среда и функциониращи в общоупотребимата лексика. Цялостно изследване обаче върху споменатите физиологични състояния на жената в лексикалносемантичен план няма за българския език. Всичко това налага необходимостта от отделно такова проучване, посветено именно на тези състояния и процеси, свързани с репродуктивните функции на жената в българския език.

Настоящата разработка е с интердисциплинарна насоченост, реализирана от съчетаването на няколко различни лингвистични равнища (лексикална семантика, лексикология, диалектология, етнолингвистика, етимология) с факти от етнографията и фолклора, поради което научната идея се характеризира с многоаспектност, за чиято цел споменатите вече състояния и процеси са анализирани от

различни гледни точки – лингвистична (т.е. лексикалносемантична) и етнокултурна. Намерението ни е да се постигне по-дълбоко познание на нашия език, получено от опита на обикновения човек.

Нашата основна цел е да се представи и анализира словното богатство на българските народни говори с неговите лексикални единици, свързани със заглавието на настоящия труд, като система от елементи, обединени тематично със съществуващите устойчиви отношения в бита и културата на българското население в исторически план. Основата, върху която се прави изследването, съдържа означения, влизащи в системни отношения помежду си, и явления от традиционния живот на хората, свързани с различни етапи от развитието на обществото и неговата култура. С оглед на голямото им разнообразие при анализа названията са разпределени по групи.

Изследването е лингвистично, поради което изследователският интерес е насочен главно към ексцерпиране и класифициране на езиковия материал по номинационни признаци. Работата съдържа и етнографска част, в която езиковият материал се допълва с етнографски свидетелства, т.е. включват се редица обичаи, свързани с тези състояния на жената, за да бъде показана неразривната връзка между език и култура. Можем да обобщим, че монографията има лингвокултурна специфика, тъй като лингвистичният материал е илюстриран и с етнографски факти, показващи огромното значение, което е отдавано в миналото, а и днес, на тези физиологични състояния и процеси, защото те са свързани с репродуктивните функции на жената и са фактор за изпълнението на една от най-важните ѝ функции, а именно – раждането на дете и продължаването на рода.

Приносите на труда са в няколко области, основно в сферата на лексикалната семантика и лексикологията, но заедно с това, чрез представените етнографски свидетелства (обреди, вярвания и пр.), се прави преглед и на народопсихологията на българина, как той е гледал на жената в миналото, какви забрани е трябвало да спазва и какви са били задълженията ѝ. Накратко се проследяват някои рационално-битови представи, преплетени с митологични вярвания за всяко едно от тези четири състояния, за да се добие представа за характера и естеството на проблема. В заключение ще представим някои обичаи, които са характерни за цялата страна, и други, които

се срещат само в определени райони, но няма да се спираме на тях детайлно. Както е известно, лексиката е плод от зараждането и заглъхването на редица епохи, тя е в постоянно движение и в нея се отразяват всички изменения в обществото, затова свидетелстват и приведените изводи, подкрепени от езикови факти, които разкриват богатството на българския език.

Цел и задачи на изследването

Обект на изследване в тази работа са българският език и култура, като паралелно се анализират сведения от диалектите и от съвременната книжовна лексика.

Предмет на изследването са названията, отразяващи репродуктивните функции на жената в българския език (тези названия са свързани с девствеността, менструацията, бременността и раждането), и някои вярвания в традиционната българска култура, имащи отношение към тях.

Целта на работата е да се съберат, класифицират и анализират названията, отразяващи репродуктивните функции на жената в българския език (като състояния, признаци и процеси). Те са класифицирани според тяхната вътрешна форма, за да може по този начин да се разкрие съдържанието на изследвания обект. За постигането ѝ трудът трябва да изпълни следните по-конкретни задачи:

1. Да се ексцерпира лингвистичният материал от българския език за названията, отразяващи девствеността, менструацията, бременността и раждането (като състояния, признаци и процеси), и за жената в тези състояния.

2. Да се обоснове лексикалната системност при названията на анализираните физиологични състояния на жената и събраният материал да се разпредели тематично по групи.

3. Да се направи семантична класификация на лексикалните единици според номинационния им признак на базата на тяхната вътрешна форма.

4. Където е възможно, да се опише (навсякъде, където е приведен в източника, от който е ексцерпиран материалът) географският ареал на разпространение на означенията.

5. Да се представят някои обичаи и обреди, свързани с тези състояния на жената, за да бъде показано голямото значение, което е отдавано на тях в миналото, в контекста на етнокултурната им специфика.

Основни методи и подходи на проучването

Методи на проучването

1. *Дескриптивният (описателният) метод* – чрез него регистрираме ексцерпирания лингвистичен материал. Той не изисква само описание на езиковите факти, а преди всичко те да се анализират като част от речниковия фонд на българския език. По-голямата част от лексемите са описани синхронно, само в отделни случаи се налага диахронно описание. Този метод, който е и база за разработване на труд с такава тематика, намира приложение в Първа и във Втора част от настоящата монография.

2. *Структурен метод* – при него чрез разкриване на вътрешните съотношения и връзки ексцерпираните лексеми се разглеждат като система, в която се включват четири понятийно-семантични категории, свързани със заглавието на настоящия труд. Този метод също намира приложение в Първа и във Втора част.

3. *Метод на компонентния анализ (метод на семантичното разлагане)* – чрез него се прави семантичен анализ, при който лексикалното значение на думата се разлага на отделни съставни части (семи), на минимални съставлящи го признаци, и от тях избираме този признак, който е в основата на вътрешната форма на думата и чрез който се именува съответното понятие. Приложен е в Първа и Втора част.

4. В отделни случаи се използва и *сравнително-историческият метод*. Той е диахронен метод, чрез който се правят реконструкции на езикови факти от минали състояния на езика, т.е. установява се произходът на съответните лексеми в исторически план. В разработката е приложен в изолирани случаи в Първа и Втора част, където се проследява как е изглеждала съответната лексема в по-стари етапи от развитието на езика.

5. *Ареален метод* – използва се при установяването на диалектното разпространение на някои от названията – навсякъде,

където в източниците са приведени географските ареали на разпространение на означенията, те са описани и в труда.

6. **Метод на етнолингвистичния анализ** – етнолингвистиката е дял от езикознанието, който изучава отражението на етнокултурата (народния бит, митологичните и религиозните вярвания, обредите, фолклора и т. н.) в езика. Приложен е във Втора част от настоящия труд, където чрез него се разкрива извънезиковата мотивация на номинационните процеси, като се взема под внимание влиянието на етнокултурния фактор при езиковата номинация.

7. **Количествен метод** – използва се от гледна точка на честотата на употреба на съответните означения (кои са с най-голяма и съответно с най-малка честота на употреба). Намира приложение във Втора част.

8. **Метод на психологическата значимост (когнитивен метод)** – основава се на психологическия контраст между фигура и фон, чиито взаимоотношения се представят в езика. В разглеждания случай фигурата е езикът, съответните названия, а фонът е традицията и обичаите на българите от миналото.

Подходи на проучването

1. Целта на това изследване предполага използването основно на **синхронен подход**, който описва дадена езикова система само през определен период от нейното съществуване (в случая имаме предвид съвременния период). Въпреки че в „Речника на българския език“ на Найдено Геров (I–V том) лексемите са с архаичен правопис, характерен според Л. Андрейчин за Пловдивската правописна школа, за която е специфично съчетаване между съвременна езикова форма и старобългарска писмена система (вж. Андрейчин 1975: 25), в разработката те са представени със съвременния български правопис.

2. **Ономасиологичният подход** е основен за това изследване и най-подходящ за осъществяването на лексико-семантичната характеристика на събрания материал. Според него названията и тяхното разпространение се свързват с обектите или явленията от действителността посредством понятията (вж. Кочев 1969: 91–92; Илиева 2001: 201–203). Така чрез подхода въпросът се свежда до това „как в определено време и на определено място се означава това или онова понятие и се именува съответстващото явление“ (Левковская

1962: 40 – по Кочев 1969: 91). Той се основава на „съществуваща, осъзната от носителите на езика реалия (субстанция, признак, отношение и пр.) и търси създадените за нея названия чрез избран ономасиологичен мотив“ (Радева 2017: 21).

3. Прилагаме **системния подход**, което означава „да се изследват термините в състава на съвкупностите (...), като се извежда тяхната общност и особеностите на съдържателните и формалните връзки помежду им“ (Лейчик 2009: 142 – по Попова 2012: 166). Една от основните характеристики на термина е неговата системност – както твърди Циткина – „терминът съществува наред с другите термини, с които той е свързан чрез определени отношения“ (Циткина 1987: 557 – по Попова 2012: 180). В случая под термин имаме предвид название.

4. Използваме и **тематичния подход**, чрез който разпределяме означенията по теми и към тях отнасяме съответните названия. Нашата цел е да обясним как зад семантичната структура на отделните лексеми могат да се открият общности.

* * *

Съчетаването на различни методи и подходи дава една по-обща и изчерпателна картина за различните насоки на това изследване и поглед върху миогледа на българите в миналото. Тъй като основната насоченост на този труд и в методите, и в подходите е лингвистична, съвсем естествено е вниманието ни да бъде съсредоточено основно към лингвистичните методи и подходи.

Преглед на разработки, в които са проучвани разглежданите физиологични състояния на жената (девственост, менструация, бременност и раждане) в българския език

Съществуват редица разработки, отнасящи се към различни аспекти от тази тематика, които тук ще бъдат разгледани накратко. Най-напред ще насочим вниманието си към няколко основни труда, които несъмнено са приносили за темата и представляват интерес за настоящото изследване.

Подробно проучване на названията за *бременна жена* и за *жена родилка* в българския език прави **Палмира Легурска** в *Тематичен речник на българската семейна обредност*, където Първата част от Речника е посветена именно на тях. Тя разглежда названията като започва още от периода преди раждането, т.е. от самия процес забременяване, и означенията за бременна жена, а след това представя и лексемите за жена родилка. Наред с процеса забременяване, авторката се спира и на названията за бездетна жена. В изследването си тя отделя внимание на някои обредни предмети срещу уроки, безплодие, апотропеи на бременната жена срещу зли сили; болести при бременната жена, при родилката и новороденото, а също така и на пожелания за леко раждане. Не подминава и най-важния участник по време на раждането, а именно – акушерката (бабата), описва обредни действия, свързани с Бабинден, и обредни предмети, които акушерката използва за леко раждане. Разгледани са названия и на обредните действия, свързани с новороденото дете – кръщение, предричане бъдещето на детето и т. н., но те не са обект на нашето изследване. Работата на П. Легурска е изчерпателна и от диалектна гледна точка, тъй като са описани и районите, в които се срещат тези названия. Тя е направила преглед на целия цикъл *раждане*: бременност – раждане – кръщение – прохождение на детето и обредни действия, свързани с тях (вж. Легурска 2012: 13–30). Трудът на П. Легурска е много ценен за настоящата разработка, тъй като е един от основните източници, от който е ексцерпиран езиковият материал за монографията.

П. Легурска прави описание на названията, отнесени към цикъла *Раждање*, и в своята статия *Ономасиологична картина на обредния цикъл раждане (върху материал от българската езикова територия)*, където разглежда народна терминология както от езиковедска, така и от етнокултурна гледна точка. Тя включва разнообразен и устойчив състав от народни лексеми, свързани със следните рубрики: 1. Названия на обредите и съответните им части; 2. Названия на ритуални предмети; 3. Названия на ритуални лица; 4. Названия на ритуални действия; 5. Метаезик на фолклора. Названията, които попадат в споменатите рубрики, са разпределени в три групи: 1. Народни термини за обреди, обредни лица, обредни действия и обредни предмети в периода преди раждането; 2. Народни термини за обреди, обредни действия, обредни лица и

обредни предмети, свързани с раждането; 3. Народни термини за обреди, обредни действия, обредни лица и обредни предмети след раждането (вж. Легурска 2003: 75–96). Интерес за нашето изследване представляват лексемите, назоваващи обредни лица, от първите две групи, а именно – периодът преди раждането – бременността на жената и периодът на самото раждане. Екскерпираните означения са извлечени по признака ‘езиково изразяване с народни термини’, а при всички названия е обособен и географският ареал на разпространение.

На лексемите, представящи *жена родилка* в българския език, се спира и **Христо Холиолчев** в статията *Названия за жена родилка в българския език*. Той прави анализ на тези названия, но от друг характер – словообразователен (разделя названието на корен-основа и наставка), като представя диалектното разпространение на означенията от четири основи: *род-*, *рожд-*, *доби(й)-* и варианти на гръцката заемка *лехуса* (вж. Холиолчев 2013: 71–75).

Преглед на друго състояние на жената, свързано с тематиката на настоящия труд – *девствеността* – прави **Неда Павлова** в *Тематичен речник на българската семейна обредност*. Нейната работа е доста подробна и включва народни термини, свързани със статута и състоянието на млади жени и мъже още преди брака; обреди за избиране на мома за женитба; лица, които участват в избора на невеста; предсватбени и следсватбени обредни комплекси; същинска сватба (приготвяне на сватбени хлябове, приготвяне на сватбено знаме, венчавка, посрещане на булката в новия ѝ дом, първа брачна нощ на младоженците) (вж. Павлова: 2012: 31–85). Разгърнатият труд на Н. Павлова и огромното количество битова лексика за различните райони на страната ни доказва голямата роля, която е отдавана на сватбата в миналото. Ние обаче ще обърнем по-специално внимание на това, което е обект на изследването – девствеността на девойката до сватбата и по-конкретно девствеността ѝ в първата брачна нощ.

Използват се и различни табуистични названия и евфемизми за разглежданите състояния и процеси на жената, за което свидетелстват редица изследвания, проследяващи наличието им в българския език (Младенов 1981: 39–51; Лачева 1995: 125–133; Попов 1998: 41–56).

С разнообразието от прилагателни имена за означаване на *бременна жена* се занимава **Максим Младенов** в своята статия

Отражение на елементи от народния мироглед в езика. Той отбелязва, че голяма част от проявите на табу са свързани с човешката личност и едно от тези състояния е бременността и следствието от нея – раждането. Представа някои названия за бременна жена като едновременно с това показва и диалектното им разпространение (Младенов 1981: 39–51).

С акцент върху евфемизмите е статията на **Весела Лачева** *Евфемизмите – надеждно осъдени на живот*, където авторката прави съпоставка между българския и френския език. Тя разглежда няколко групи навания, обединени тематично, една от които е *Благоприличие*, *сван*, където се засягат семантични сфери от интимния живот, части на човешкото тяло, физиологични функции и др. Лачева представя отделни изрази за деликатни моменти от живота на жената като менструацията и бременността (това са неудобни теми), заменяйки ги с евфемистични изрази, чрез които те се назовават по заобиколен и дискретен начин (Лачева 1995: 125–133).

На някои названия за жена родилка се спира **Борислав Попов** в статията си *Табуистични названия на хора и животни в югозападните български говори*, които, въпреки че не са с вътрешна форма, показваща най-съществения признак на жената – раждането, са вторични названия, заместващи първичното название. Според него заемането на думи от други езици е един от начините за създаване на табуистични названия. Такъв пример е гръцкото название *лехуса* (и негови варианти) с вътрешна форма ‘лежа’, която насочва към характерен признак за състоянието на родилката, но не и за функцията ѝ (Попов 1998: 41–56). В една своя студия и в дисертацията си изследователят определя като евфемизирани табуистични названия означенията, свързани с т. нар. „женска нечистота“, т.е. с някои женски състояния – менструация, девственост, бременност, раждане, и по-специално – названията на бременната жена и на родилката (Попов 1999: 259; Попов 2001: 75, 80–82).

По тези въпроси, но от етнологична гледна точка, са писали още: Димитър Маринов, Иван Хаджийски, Михаил Арnaudов, Христо Вакарелски, Райна Дражева, Иваничка Георгиева, Стоян Генчев, Николай Колев, Еля Цанева. Характерното при тях е, че всички те изнасят езиков материал, без да го разглеждат и анализират. Техните разработки са основно етнографски, преплетени с народни термини

за съответните състояния на жената, но много полезни, защото са важен дял от народната култура и ценен източник за изучаване не само на бита, но и на душевността на българския народ. Обредните практики, характерни за тези състояния и процеси на жената, са представени в Първа и Втора част на настоящия труд.

Бележитият български етнограф **Димитър Маринов** в своя труд *Народна вяра и религиозни народни обичаи* обръща поглед към далечното минало на народа и проследява как протича животът на момъка и на момата в селото, опирайки се на сведения от традиционната българска народна култура. Тяхното основно задължение е да създадат деца „Мъж и жена се събират да завъдят дом и къща“, т.е. да имат деца „Къща без деца – огън да я гори“ (Маринов 1994: 234). Едновременно с това проследява и различни обредни практики, свързани с раждането на детето. В друг свой труд *Избрани произведения. Т. 2. Етнографическо (фолклорно) изучаване на Западна България (Видинско, Кулско, Белоградчишко, Ломско, Берковско, Оряховско, Врачанско)* разглежда ролята на жената като стълб на домашното семейно щастие, въпреки непрестанните унижения, на които е подлагана (вж. Маринов 1984: 318). Описва естеството на „либенето“ между младите, спира се на някои обичаи и обреди, свързани с бременността и раждането. Отделя място на *бездеткията* и тежката ѝ съдба, както и на *избиването* (т.е. абортирането) на жената и негативното обществено мнение, което предизвиква този процес (вж. Маринов 1984: 316–323; 383–397; 483–515).

Иван Хаджийски в *Бит и душевност на нашия народ* отделя внимание на простотата на предбрачната любов, както и на добрачните отношения между младите, ако въобще могат да се нарекат такива, тъй като до Освобождението в повечето случаи момчето не е виждало бъдещата си съпруга преди сватбата. В деня на сватбата възлов момент е брачното свождане на младоженците и съответно изискването за девственост на девойката, в което е отразен в пълна степен старият задружен морал (вж. Хаджийски 1940: 59–153; Хаджийски 1945: 301–387).

Михаил Арnaudов в *Обичаи при раждане* също описва някои вярвания при бременност и раждане, обособени от фолклорната ни старина и показващи отношението на народа към тях. Те са свързани с много поверия, някои от които се различават локално, но показват

еднаква основна цел, а именно – живот, здраве и благополучие на детето и родилката. Представя обредни практики срещу уроки и разваляне на магии, както и предпочитанията на народа относно пола на детето и различни гадания, свързани с тях (Арnaudов 1996: 688–714).

В *Етнография на България* **Христо Вакарелски** представя някои обичаи и обреди, свързани с раждането, които се разпределят на групи около бременността, около момента на раждането и около опазването на новороденото и на майката – до четиридесетия ден. Той разглежда и сватбени обичаи, като проследява през какви етапи преминават отношенията на младите още от първата им среща до сключването на брак и какви обредни практики са характерни (вж. Вакарелски: 1977: 445–489).

Райна Дражева разглежда обичаите и обредите, свързани с бременността, раждането и отглеждането на дете в Пиринския и Пловдивския край. Те обхващат времето от края на XIX докъм средата на XX век, това е последният период, през който все още битуват в цялост (вж. Дражева: 1980: 379–390; 1986а: 211–218). Авторката отбелязва, че според народните схващания през разглеждания период пълноценно и щастливо семейство е немислимо без деца (вж. Дражева: 1986а: 211). Тя се спира и на сватбените обичаи и обреди в Пловдивския край, но за изследването интерес представлява само събирането на младоженците в първата брачна нощ (вж. Дражева 1986б: 219–232).

Иваничка Георгиева (вж. Георгиева 1980: 390–410) описва някои обичаи, свързани с традиционната сватба в Пиринския край, който от древността е в тесен контакт с балканската и средиземноморската културна област. Субстратни балкански следи и влияние на средиземноморската култура могат да се открият в отделни нейни елементи, напр. наказателната обичайна практика, свързана с развеждане на „нечестната“ невеста на магаре (Георгиева 1980: 409). Ив. Георгиева отбелязва, че обичаят за общественото представяне на честта на невестата започва да се нарушава през второто и третото десетилетие на XX век (Георгиева 1980: 406).

В *Етнография на България* семейните обичаи и обреди са групирани около три основни момента: раждане – сватба – смърт. Те се обединяват в три групи: 1. Обичаи и обреди, свързани с бременността, раждането и отглеждането на дете – този цикъл

е насочен към осигуряване на нормално износване и раждане на здраво дете, свързан е с раждането и с родилката в първите четиридесет дни; 2. Сватбени обичаи и обреди – те проследяват отношенията между младите още преди брака, а след това годежа и сватбата; 3. Обичаи и обреди, свързани със смъртта и погребението (вж. ЕБ 1985: 158–192). Интерес за нас представляват първите две групи, тъй като показват традиционната обичайна система на българите, преплетена с народни названия за изследваните физиологични състояния на жената.

Стоян Генчев разглежда обичаи и обреди, свързани с бременността, раждането и отглеждането на дете в Североизточна България. От края на XIX до средата на XX век този дял от българската традиционна обредна система има два основни обекта (бременна – родилка и дете). Целта на обичаите е да се предпази бременната (и особено плода), да се осигури нормално раждане на здраво, жизнеспособно дете и да се предопредели здраве и благоденствие за детето. *Родилните обичаи* обхващат периода от началото на бременността на жената до 40-ия ден след раждането, когато родилката се връща към нормалното поведение на майка кърмачка (вж. Генчев 1985а: 167–176). Ст. Генчев представя сватбените обичаи и обреди при капанците и практиките, характерни за този район. Те започват да губят връзката си с традиционния мироглед още в началото на XX век (вж. Генчев: 1985б: 176–187; 197–199). Интерес за нас представлява, както вече беше споменато, девствеността на девойката през първата ѝ брачна нощ и затова на нея е отделено подобаващо място.

На някои названия за бременна жена и за жена родилка се спира и **Николай Колев**. Той също подкрепя тезата, че названията за *бременна жена* са изцяло табуистични. Разглежда обичаи и обреди от предродилния цикъл и забрани, целящи нормално протичане на бременността и раждане на здраво дете. По думите му някои норми на поведение се основават на рационалния опит и на старинните представи за света, но има и други, които нямат никакво рационално обяснение, а се спазват по традиция (Колев 1987: 220–221).

Родилната обредност в Разградско и Силистренско в края на XIX и началото на XX в. е обект на изследване в статията на **Маргарита Василева** (вж. Василева 1988: 3–12). Авторката представя

названията за бременна жена и за жена родилка, използвани от християнското население и от ислямизирани българи. Описва някои обичаи и обреди (включващи предродилния цикъл, обичаи при раждане и периодът от раждането до 40-ия ден след него) и при двете верски групи. Представеният от нея материал е доказателство за етнокултурното единство на традиционната родилна обредност сред населението в района.

На обичаите, свързани с бременността, раждането и отглеждането на дете, отделя внимание и **Еля Цанева** (вж. Цанева 1994а: 118–145). Нейната цел е да разкрие светогледа и функционалната същност на родилните обичаи, техните регионални и локални особености в отделните части на Родопите, както и принадлежността им към общобългарския модел на обредността. Всички обичаи имат определен областен колорит, който се формира от съчетаването на двата религиозни комплекса – „християнския и мюсюлманския, от нееднаквата интензивност на развитие на обредността в отделните части на Родопите и у двете верски групи население“ (Цанева 1994а: 144). Сватбените обреди и обичаи в Родопите при Еля Цанева са изградени върху обширен материал, представен в подробно тематично изложение. Основната ѝ задача е реконструкция на родопската сватбена обредност в състоянието ѝ от 20-те – 30-те години на XX век (вж. Цанева 1994б: 146–190).

Основни източници, от които е ексцерпиран езиковият материал

Анализите в настоящия труд са направени върху богат корпус – намерени са около 960 названия. Този материал е достатъчен, за да гарантира достоверност и представителност на направените в хода на разработката изводи. Ексцерпираните названия са извлечени от различни речници на български език, статии и монографии на отделни изследователи, а също така и от сборници с етнографски материали и лексикални архиви и др.:

АЕИМ: Архив на Етнографския институт с музей при БАН;

Архив СБДЛГ: Архив на Секцията за българска диалектология и лингвистична география към Института за български език при БАН;

БЕР: Български етимологичен речник. Т. 1 – 2007, Т. 2 – 1979, Т. 3 – 1986, Т. 4 – 2012, Т. 5 – 2012, Т. 6 – 2002, Т. 7 – 2010. София: Издателство на БАН;

БМ 2006: Българска митология. Енциклопедичен речник. А. Стойнев (съст.). София: Издателство „Захари Стоянов“, 2006;

БНМ 2013: Българска народна медицина. Енциклопедия. М. Георгиев (съст.). София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2013;

БСРЛ 2012: Българска семейно-родова лексика. Енциклопедичен речник. Хр. Холиолчев, М. Младенов, Л. Радева (съст.). София: „Изток-Запад“, 2012;

БТР 1992: Класов, Г., С. Николов. Българско-турски речник. София: Издателство БАН, 1992;

ГБР 1957: Гръцко-български речник. В. Бешевлиев, Вл. Георгиев, М. Филипова-Байрова (ред.). София: Издателство на БАН, 1957;

Геров: Геров, Н. Речник на българския език. Т. 1 – 6. София: „Български писател“, 1975–1978;

ИДРБЕ 2012: Идеографски диалектен речник на българския език. Т. 1. София: „Български бестселър – Национален музей на българската книга и полиграфия“, 2012;

Картотека за БДА: Картотека за български диалектен архив към Института за български език;

Легурска 2003: Легурска, П. Ономасиологична картина на обредния цикъл „Раждане“. – Български език, год. 50/2003, кн. 2–3, 75–95;

Легурска, Павлова, Китанова 2012: Легурска, П., Н. Павлова, М. Китанова. Човешкият живот – раждане, сватба, погребение (Тематичен речник на българската семейна обредност). София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2012;

МЧТ 2008: Митология на човешкото тяло. Антропологичен речник. М. Георгиев (съст. и научна редакция). София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2008;

РБЕ 1979: Речник на българския език. Т. 2. Кр. Чолакова (гл. ред.). София: Издателство на Българска академия на науките, 1979;

РБЕ 1998: Речник на българския език. Т. 9. В. Кювлиева-Мишайкова, М. Чоролеева (гл. ред.). София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, ЕТ „ЕМАС“, 1998;

РБЕ 2000: Речник на българския език. Т. 10. Е. Пернишка, Л. Крумова-Цветкова (гл. ред.). София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, ЕТ „ЕМАС“, 2000;

РБЖ 1993: Армянов, Г. Речник на българския жаргон. София: Издателска група 7 М +ЛОГИС, 1993;

РСБКЕ (онлайн) а: Речник на съвременния български книжовен език (онлайн). *невинен*. Институт за български език при БАН. <<https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/невинен/>>;

РСБКЕ (онлайн) б: Речник на съвременния български книжовен език (онлайн). *непорочен*. Институт за български език при БАН. <<https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/непорочен/>>;

РСБКЕ (онлайн) в: Речник на съвременния български книжовен език (онлайн). *целомъдрен*. Институт за български език при БАН. <<https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/целомъдрен/>>;

РСБКЕ (онлайн) г: Речник на съвременния български книжовен език (онлайн). *циганин*. Институт за български език при БАН. <<https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/циганин/>>;

ТРХН 2007: Терминологичен речник по хуманитарни науки. М. Попова, Б. Попов, Е. Петкова, Кр. Симеонова (съст.). София: „Наука и изкуство“, 2007.

ПЪРВА ЧАСТ

ТЕОРЕТИЧЕН МОДЕЛ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

1. Езикът и културната традиция на българите

Отношението между езика и мисленето е една от най-разработваните теми в научната литература. „Понятието език е – както се е изразил Айнщайн – свободно творение на човешкия разум“ (Илиева 2001: 56). Ю. Бромлей определя езика като основно средство за общуване между хората (Бромлей 1976: 53). „Единството между език и мислене се изразява (...) в това, че мисленето се извършва чрез езика, че то има езикова форма и израз с помощта на думите и производните от тях синтактични построения“ (Георгиев 1993: 25). Според В. Въртов с помощта на езика хората развиват система от понятия, чрез които мислят (вж. Въртов 1995: 218). Сходно е мнението и на В. Радева, за която „езиковите структури представляват единствена форма за материализиране на категориите и резултатите от процесите на човешкото съзнание“ (Радева 2017: 32). Изхождайки от тези схващания можем да обобщим, че езикът и неговото проявление – речта са резултат от мисловната дейност на хората и много ясно показват неразривната връзка между език и народопсихология. Именно речта е тази, която ни въвежда в езиковото битие на българина и ни представя народни качества, характерни за съответния период. В подкрепа на казаното е твърдението на П. Зарев, според когото „с езиковото развиване и обогатяване (...) се утвърждава и характерното за народната душевност, за морала и поведението на българина, реализирани в слово“ (Зарев 1975: 8).

Тъй като в настоящото изследване се занимаваме основно с лексикалното равнище на езика в контекста на културната традиция на българите, за нас е важен не само лексикалният пласт, съдържащ названията на физиологичните състояния и процеси на жената, но и връзката му с етнокултурните факти, които отразяват народния бит и народния мироглед. „В исторически план лексиката

е живата история на народа, защото отразява действителността, в която той живее, заедно с богатството и особеностите на неговата култура“ (Бояджиев 2011: 51). Подобно схващане споделя и В. Въртов, според когото лексиката е създавана в продължение на много столетия и има над единадесетвековна история (Въртов 1995: 292). По думите на Й. Русек: „в речниковия състав на езика се отразява като в огледало историята на народа“ (Русек 1983: 247) – българският език е претърпял големи изменения в речниковия си състав, едни думи излизат от употреба, защото са част от по-стари пластове в развитието му, но се появяват нови думи, годни да обслужват непрекъснато променящото се общество. Макар много от екскерпираните названия, които ще бъдат представени по-долу, вече да са остарели, големият им брой е доказателство за богатството на речниковия състав на езика ни. Обемът на названията не остава постоянен – с развитието на обществото и променящата се култура той също се променя. Означенията, които попадат в ползването на настоящата разработка, принадлежат към общоупотребимата лексика. Приемаме, че екскерпираните лексеми са народни термини, като за нас е важно становището на М. Китанова и П. Легурска, че „изследването на народните термини е възможно както от езиковедска, така и от културологична гледна точка. Възможно е също така изучаването на народните термини през призмата на двете гледни точки едновременно (...)“ (Легурска, Китанова 2022: 7), което в нашия случай е необходимо за пълното обхващане на лексикалния и етнокултурния материал, поради неразривната връзка между тях.

С оглед на казаното по-горе става ясно, че аспектите, върху които се разсъждава по зададената тема, както беше споменато в увода, са разнопосочни, предполага се разглеждането на екскерпираните лексеми в българския език и култура синкретично, като в езиковия материал са вплетени и етнокултурни факти, поради което трудът притежава отчасти и лингвокултурна специфика. По този начин лингвистичният материал е илюстриран и с етнографски факти, като е поставен в специфичната му етнокултурна среда, т.е. включват се някои обичаи, свързани с изследваните състояния на жената, а също и обреди с предпазна и очистителна функция. Това са названия, които се създават за нуждите на общуването в цялото общество

и които са възникнали в резултат на културно-историческите условия и моралните ценности на българския народ. Някои от тях се употребяват по-често, други са с ограничена употреба.

Представихме някои възгледи за езика и лексиката, а сега ще се спрем накратко и на схващания за народната култура, която, както вече беше споменато, е неделима част от езика.

Хр. Вакарелски определя културата като историческо явление, което от най-първични форми постепенно отива към все по-голямо съвършенство. По този начин, като се изучават днешните форми на народната култура, се откриват и някои преобразования на миналото (вж. Вакарелски 1977: 15). Според Ст. Генчев народната култура представлява система, функционирала векове наред в селска среда, т.е. тя е историческо явление, което съществува в паметта на етноса, предава се чрез пряк контакт и се възпроизвежда в рамките на традицията (вж. Генчев 1984: 56, 179, 182). От една страна, при народната култура се наблюдава приемственост, от друга – обновяване, т.е. традицията не остава неизменна. Ю. Бромлей определя културата като съвкупност от морални и нравствени норми, които регулират поведението и взаимоотношенията между хората (Бромлей 1976: 50). Именно тези норми на поведение, които са засягали жената в миналото, са причина за възникването на голяма част от изследваните названия. Във Втора част от настоящия труд ще бъдат разгледани някои от споменатите норми, някои табути и последствията от нарушаването им.

„Семейните обичаи и обреди се формират едновременно с българската народност. През цялата многовековна история на българския народ семейните обичаи и обреди също се развиват (...), те са в съответствие с развиващото се българско общество и са годни да го обслужват“ (ЕБ 1985: 206). За нас продължава да е актуално становището на Ив. Хаджийски, че всяко поколение преработва народното творчество в зависимост от собствения си бит и душевност (вж. Хаджийски 1940: 59), тъй като голяма част от ексцерпиранията означения са били характерни за конкретни етапи в миналото и са обслужвали само тогавашното общество.

По-голямата част от изследваните лексеми са народни термини и няма как да не ги свържем с традицията и начина на живот на българина, защото те възникват, за да означат съществуващо явление, което е от голямо значение за конкретния момент от

развитието на обществото. Л. Илиева изтъква, че знанията за езика са натрупани в продължение на векове и са предавани по устен път чрез фолклорната култура (вж. Илиева 2001: 13). Според мнението на Т. Бояджиев социалният и психологическият опит на човека са отразени в съдържанието на думата (вж. Бояджиев 2011: 22). Тези становища напълно съвпадат с нашия поглед по зададената в заглавието тема, тъй като традиционните норми и обществените стереотипи са властвали и са заемали централно място в съзнанието на българина от миналото. Те са създадени въз основа на културните традиции на етноса, които са формирали не само мирогледа, но и бита на българите. Затова в настоящото изследване не може да се подмине тясната връзка между език и култура, която нататък ще се открива на много места в работата.

Връзката *език – култура* е била обект на изследване от много автори в световен мащаб. Пръв Вилхелм фон Хумболт определя езика като проява на народния дух и застъпва идеята, че „езикът има духовна природа – за да се открие материята, трябва да се излезе извън него“ (Илиева 1998: 75). Ф. дьо Сосюр също изтъква взаимното преплитане между език и етнос, тъй като обичаите на всеки народ се отразяват и върху езика му (вж. Сосюр 1992: 52). В американската антропологична лингвистика има разнообразни изследвания, които представят връзката между лексикалния състав на езика с неезиковото съдържание на културата (вж. Хойер 1965: 301 – по Попов 2001: 106). Е. Сапир застъпва становището, че в дълбоките пластове на културата са закодирани езикови елементи – „културното значение на лингвистичната форма лежи по-скоро в подосновата, отколкото на повърхността на определени културни модели“ (Сепир 1960: 194–195 – по Попов 2001: 107). Според Б. Уорф древният произход на съчетанието *език – култура* е резултат от едновременното развитие на език, култура и норми на поведение, които непрекъснато си взаимодействали и предизвиквали изменения и нововъведения в езика. Той изтъква, че взаимодействието между език и култура е универсално свойство на всички езици (вж. Уорф 1960: 152–153, 164 – по Попов 2001: 107).

Спираме се и на няколко мнения на руски и полски езиковеди, които също, в по-голяма или в по-малка степен, застъпват тезата за отношението между езика и културата. По думите на Н. И.

Толстой „връзката на народния менталитет и езика се признава от всички“ (Толстой 1982: 403). Това твърдение е достатъчно красноречиво и напълно подкрепя нашето становище в труда. Руският изследовател обръща внимание на номинационната функция на думата, отразяваща връзката на езика с духовната култура, народното творчество и вярванията (вж. Толстой 1995: 27). Според А. Брагина историята, културата и бита на съответния народ се отразяват върху неговия език и по-конкретно в значението на думите, в оттенъците им и в контекста на тяхната употреба (вж. Брагина 1981: 129). Полската изследователка А. Вежбицка твърди, че комплексното значение, закодирано във всяка дума, се различава в отделните езици, защото всеки език може да избере отделна дума за различна комбинация от идеи. Но при простите понятия, т. нар. „семантични примитиви“, които са универсални за всички хора, има пълно сходство, защото на тях са базирани човешкият говор и човешката мисъл (Wierzbicka 1992: 9 – по Попов 2001: 109). Ю. Апресян обаче смята, че дори и тези най-прости понятия са дълбоко вкоренени в езика и културата, може да се каже, че „те са най-обработените в културната традиция и затова обрастват с разнообразни асоциации“ (Апресян 1994: 38 – по Попов 2001: 110). Представените тук различни схващания не само показват неразривната връзка между езика и културата на етноса, но още веднъж ни насочват към търсене на отношението между двата аспекта при разработването на темата.

В. Виноградов отбелязва, че „езикът се обогатява заедно с развитието на идеите и една и съща външна обвивка обраства с филизи на нови значения“ (Виноградов 1972: 17). От друга страна в развитието на езика се наблюдава и друг процес, предизвикал „натрупването на неимоверно много и най-разнообразни (по произход и форма) названия, отличаващи се с ярки прояви на семантична и формална вариантност“ (Попова 2012: 156), които са били достояние на голяма част от българското население. Тези схващания практически ще бъдат доказани най-ясно във Втора част от настоящия труд, където е събран обширен речников фонд, подкрепен с примери от народната култура. Както ще видим в следващата глава, значението на думата е с многолики проявления и всяко едно от тях е фрагмент от езиковата картина на света. У нас голяма роля са изиграли историческо-културните условия и лингвокултурните стереотипи. По думите на Ст. Георгиев

значенията на лексемите се свързват в съзнанието на народа с исторически и битови форми, с душевността и културните ценности. Той твърди, че именно историческите процеси в езика са тези, които „структурират (...) неговата семантична същност и нейното обръщение като функция на системата“ (вж. Георгиев 1993: 33, 80).

Е. Пернишка смята, че лингвистичните изследвания са насочени, от една страна, към мисловните процеси, изразени в езика, от друга – към откриване на основни понятия, категории и образи, около които се организира мисленето и благодарение на които се изгражда националната култура, и от трета – към реконструиране на „картината на света“ у съответен народ (вж. Пернишка 2006: 285). Нейното твърдение отговаря в пълна степен на заложените идеи в настоящия труд, защото разработката, погледната от лингвистичен и етнографски аспект, представя „процеси на народното мислене и народното вярване и (...) отражението им в езика“ (Младенов 1981: 40). В книгата се поставят и разискват проблемите за езиковата номинация и по-точно начинът на представяне на номинацията при споменатите вече физиологични състояния на жената като процес във времето, имайки предвид народопсихологията и културното наследство на българина. Гледната точка, както беше споменато още в увода, е лингвистична, поради което изследователският интерес е с езиковедска насоченост. Не трябва да забравяме обаче, че тези народни термини отразяват връзката на човека с обществото и с времето, в което той живее, и поради тази причина настоящото изследване показва българската концептуализация на света през призмата на проучваните състояния и процеси.

2. Лексикална системност и класификации на лексикалните единици, с които се означават физиологичните състояния на жената

Основно място в настоящата разработка заема въпросът за категориите на названията и тяхната системност. В. Въргов определя системната организация на лексиката като „огледално отражение на кодираната в нея системност на обективния свят“. Човешкото мислене открива между денотатите различни видове взаимоотношения, които позволяват осъществяване на номинация,

разширяваща означителните способности на наличния речников запас (вж. Въртов 1995: 237–238). Т. Бояджиев има сходно становище, според което, между думите в лексикалната система съществуват вътрешни езикови връзки и взаимодействия, с помощта на които те се обединяват по форма и значение в лексикалносемантични групи или категории (вж. Бояджиев 2011: 110). Според мнението на М. Попова „лексиката на даден език (...) представлява една система, която в известна степен съответства на реалната свързаност между явленията“ (Попова 2012: 524).

Тук ще изясним какво имаме предвид под система в лексиката и какво е съдържанието на това понятие. Понятието система използваме в смисъла, в който го употребяват редица автори като Й. Трир, Е. Пернишка, Ив. Касабов, Б. Попов, Т. Бояджиев и др.

Й. Трир изтъква, че значенията в езика са разпределени на три основни равнища: 1. Равнище на отделните думи; 2. Равнище на семантичните полета, в които се групират отделните думи; 3. Равнище на целия речников състав на езика. Според него речниковият състав на даден език е организиран в система, в която елементите са свързани помежду си (Trier 1931 – по Илиева 2001: 309–310). Е. Пернишка определя лексикалната система като сложно и многопланово явление (вж. Пернишка 1993: 88). Съвременната лингвистика разглежда езика като система със съответна организираща я структура. Ив. Касабов уточнява, че самата система представлява „единство от стабилни и редовни взаимоотношения на нейните елементи“ (Касабов 2006: 38). Един от авторите на „Терминологичния речник по хуманитарните науки“ – Б. Попов, обяснява системата като „елементите на цялото и тяхната организираност, т.е. съставните части заедно с тяхната структура“ (ТРХН 2007: 387). Според Т. Бояджиев лексикалната система представлява съвкупност от взаимосвързани и взаимообусловени елементи (вж. Бояджиев 2011: 41). Изхождайки от тези схващания, можем да обобщим, че в лексиката съдържанието на системата включва речниковите единици, свързани с вътрешни отношения помежду си, докато самите връзки между тях образуват структурата на тази система.

Събирането, организирането (подредбата) и анализа на означенията във Втора част от разработката става въз основа на семантиката, затова тук е подходящо да се говори за категории

от лексикални единици в лексикалносемантичната система на българския език. Екскерпираните лексеми са достатъчна база, за да могат да се разпределят в групи в зависимост от тяхната семантика. В случая се разглеждат около 960 названия за споменатите физиологични състояния на жената, към които са включени и различните фонетични и словообразователни варианти, разпространени на нашата езикова територия.

Съществуват различни класификации за систематизиране на лексикалните единици. Сега се спираме накратко на някои от тях, които биха могли да се приложат в настоящия труд, и от тях ще изберем тези, които в най-голяма степен характеризират екскерпираните лексеми и са най-подходящи за изследването.

1. Известно е, че най-старата класификация е *лексикално-граматичната класификация* на думите по *части на речта*. При нея групирането става чрез обобщеното предметно значение на думите, „независимо от лексикалното значение на всяка отделна дума, от общите граматични форми и категории, които те имат, и от еднаквите им синтактични функции“ (Бояджиев 2011: 29). Едно основно значение съответства на всяка част на речта (пак там). За нашата работа обаче тази класификация не е напълно подходяща. Тя е приложима дотолкова, доколкото означенията попадат в три части на речта: съществителни имена, прилагателни имена и глаголи.

2. А. Смирницки отбелязва, че при *семантичната класификация* се извършва групиране на думите, излизащо от лексикалното значение на всяка от тях, защото групирането може да бъде следствие на обединения на предмети и явления в действителността или на обобщени от човешката мисъл понятия (вж. Смирницки 1956: 174–183 – по Тодорова 1977: 7–8).

3. Т. Бояджиев разглежда класификацията на названията според най-близкия родов признак на денотативното им значение и според него думите се обединяват в *тематични групи* и в *семантични полета* (Бояджиев 2011: 47).

3.1. „*Тематичните групи* се образуват от лексеми, свързани помежду си по значение с някаква тема и въз основа на общността на реалиите и понятията, които те назовават“ (пак там). Според становището на Е. Тодорова при тематичната класификация „думите се обединяват по определени теми на речта, т.е. по най-общи

теми на човешкото мислене“ (Тодорова 1977: 8). В зависимост от общите семантични признаци на думите в тематичните групи те могат да се обединяват в подгрупи и разреди. Разпределението на речниковия състав по тематични групи Т. Бояджиев определя като класификация по смислови асоциации (вж. Бояджиев 2011: 47). Така например ексцерпираният от проучванията материал названия като *трудна, тежка, голяма, непразна* и пр. образуват тематичната група „названия за бременност и за бременна жена“; други означения от нашия материал като *честна, хубава, арна* и пр. се обединяват по признака „девственост“; *месец, луна, месечина, пране* образуват тематичната група „названия за менструация и за жена в месечен цикъл“; *родилка, родилница, рожденка, родуля* и пр. се обединяват по признака „жена, която ражда или наскоро е родила“.

3.2. Другият начин за класификация на лексемите е по *семантични полета*. Семантичното поле представлява относително самостоятелна група от думи, между които съществува семантична връзка. Съдържателната връзка между лексемите в семантичното поле се основава на съществуващата между понятията близост, като те са обединени от едно общо типово значение от определен отрязък от действителността, отразен в езика във вид на семантично свързани и тематично обединени в лексико-семантични групи лексикални единици (вж. Тодорова 1977: 4; ТРХН 2007: 375; Бояджиев 2011: 48; Радева 2017: 60). Границите на семантичните полета „се определят въз основа на диференциалния семантичен признак в значението на лексемите. Признакът, който обединява всички единици на полето, се определя като сема“ (Бояджиев 2011: 49). „Семантичното поле се изгражда около един конституиращ смисъл (значение), който е общ за всички думи, обхванати в полето, и представлява интегрален семантичен признак. Интегралният признак присъства в тълкуването на всяка дума, включена в семантичното поле“ (Радева 2017: 137). Така напр., приложен към нашия материал, смисълът ‘девствена’ се открива в значението на прилагателните *чиста, честна, млада, редна* и т. н.; смисълът ‘бременна’ – в значението на прилагателните *товарена, теготна, трудна, пълна, неволна, временна* и т. н.; смисълът ‘раждане’ – в значението на отглаголните съществителни имена *постигане, олекчаване, чадене, добиване, повиване* и пр.

4. Подобни са класификациите по *лексико-семантични групи* и *лексико-семантични полета*. В лексико-семантичната група се включват думи, в лексикалното значение на които се съдържа общ семантичен признак (Радева 2017: 131). Според Ф. Филин терминът *лексико-семантична група* показва, че „на анализ се подлага думата във всички свои форми и че обединяването на думите като единици на речниковия състав (като лексеми) става по основния техен признак – лексикалното им значение“ (Филин 1957: 525 – по Радева 2017: 131). Е. Тодорова смята, че „членовете на лексико-семантичните групи винаги са свързани от някаква обща тема, т.е. те са част от една тематична група“ (Тодорова 1977: 6). Авторката определя *лексико-семантичната група* като “свкупност от лексикални единици (лексеми), които представят едно обособено цяло в границите на един морфологичен клас поради наличието на общ семантичен признак в основните им номинативни значения“ (пак там, 12). По мнението на Ив. Касабов „отделните групи думи се организират и образуват *лексико-семантични групи* и *лексико-семантични полета*, като по този начин представят лексиката на езика в система“ (Касабов 2006: 21).

5. М. Попова обосновава друга класификация, наречена *понятийно-семантична категория*, към която можем да причислим всички ексцерпирани от нашите източници названия, като ги обособим в четири базови категории (вж. по-долу). Първата съставка на термина „понятийно“ насочва към това понятие, което е означено с езикова единица, а втората съставка „семантично“ – към мястото му в семантичното пространство на езика. В метатермина *понятийно-семантична категория* се включват следните признаци, които са присъщи и на изследваните названия (Попова 2012: 132):

- „групиране на понятията в определена област въз основа на поне един общ признак;

- групираните понятия намират място в лексикалнотесемантичната система на даден естествен език;

- езиковото изразяване на понятията е чрез номинативна единица“ (пак там, 132–133), като в разглеждания случай тя е от типа на съществително име, прилагателно име, глагол или словосъчетание.

Представихме накратко всяка една от тези класификации, които в една или друга степен могат да се приложат към названията, обект на настоящото изследване. Въз основа на нашия материал ще се опитаме да определим кои са най-подходящи, за да се анализират както отделните категории така и да се разкрие как всички заедно функционират в системата на езика. У. Чейф, напр. твърди, че хората избират подходящите според тях категории – думи, свързани с определени понятия, за да означат представата си за някакъв предмет или събитие чрез аналогия. Когато се търси такова изразно средство, то винаги предизвиква „сравнение на една мислена представа с друга – на съдържанието на конкретна същност със съдържанието на категория“ (Чейф 1983: 59 – по Пернишка 1993: 84). Най-подходящи за настоящото изследване, според мене, се оказват класификациите, представени от А. Смирницки – *семантичната класификация*, от М. Попова за *понятийно-семантичните категории* и от Е. Тодорова и Т. Бояджиев за *тематичните групи*, поради което названията ще бъдат разпределени в *четири понятийно-семантични категории*, озаглавени тематично с базовите названия *девственост*, *менструация*, *бременност* и *раждане*, в които думите се обединяват чрез семантичната връзка помежду си. В нашия случай се имат предвид названия, характеризиращи явления от бита на българите, възникнали въз основа на традиции, предавани от поколение на поколение. Въз основа на тематичния подход ексцерпираните названия, разпределени в четири основни семантични категории според близостта на значенията им, са конкретизирани тематично по следния начин:

1. Названия за *девственост* (*девствено момиче*) и за *загуба на девственост* в българския език;
2. Названия за *менструация* и за *жена в менструален (месечен) цикъл* в българския език;
3. Названия за *бременност* и за *бременна жена* в българския език;
4. Названия за *раждане* и за *жена родилка* в българския език.

Девственост, *менструация*, *бременност* и *раждане* са базовите (ядрените) названия, около които се групират останалите лексеми от същите категории.

Като допълнителни групи, които тук също ще бъдат разгледани, причисляваме и следните категории названия, тематично свързани с основните: названия за *недевствено момиче*; названия за *отнемане на девствеността*; названия за *липса на менструация*; названия за *помятане (абортиране)*; названия за *преждевременно раждане*; названия за *бездетна жена*. Целта на изброените категории е да представят в сравнително изчерпателен вид (доколкото анализиращият материал позволява това) изследваните състояния и процеси, зададени в заглавието на предложения труд.

3. Класификационни признаци на понятийно-семантичните категории

Основната ни цел в работата, както вече беше споменато, е групирането на означенията, за да се открият диференциалните признаци, въз основа на които може да се определи както всяка една от категориите, така и всички заедно в тяхната системност.

М. Попова твърди, че като основа за класифицирането на съответните категории се вземат логическите противопоставяния в системните отношения между групите названия (Попова 2012: 150). Според класификацията на Х. Сейгър (Sager 1990: 26–27 – по Попова 2012: 135) понятията се разделят в три части на речта: съществителни имена, прилагателни имена и глаголи, а по думите на И. Далберг „същини, характеристики, дейности (...)“ (Dahlberg 1992: 68 – по Попова 2012: 138–139).

Тук ще определим някои съществени признаци на съответните понятийно-семантични категории. Анализът на езиковите единици в настоящия труд се прави чрез обединяването им в класове по общи признаци и групирането им около общи признаци. За класифициране на категориите ще използвам признаците *промяна, ограниченост във времето и продължителност*, които принадлежат към понятийно-семантичната категория *процес*, и понятийно-семантичната категория *свойства, признаци*. Най-подходящи за нашето изследване се оказват категориите *процес* и *свойства, признаци*, тъй като в тях се изразяват, чрез изброените признаци, всички основни названия на всяка една от разглежданите понятийно-семантични категории, свързани с репродуктивните функции на жената (девственост, менструация, бременност и раждане).

Изхождайки от факта, че бременността се проявява в определен възрастов етап от живота на жената и вследствие на нея настъпват изменения (промяна във външния вид на бременната, промяна в начина на живот и навиците ѝ), ще използваме два признака – [$\pm$ промяна] и [$\pm$ ограниченост във времето] – в смисъла, в който ги употребява М. Попова и който е приложим за целта на настоящото изследване.

Признакът [$\pm$ промяна] е използван като главен класификационен признак от Ф. Данеш и от Дж. Лайънз (Daneš 1971: 194–195 – по Попова 2012: 143; Layons 1977: 483 – по Попова 2012: 143). Начинът, по който ги разглеждат, дава основание на М. Попова да смята, че в признака, който тя нарича [$\pm$ промяна], „те влагат значението: за [$+$ промяна] – възникване, развитие и евентуално изчезване на признака или съществуването на признака в развитие, или в различни фази, а за признака [$-$ промяна] – постоянство на признака през цялото съществуване на обекта негов носител“ (Попова 2012: 143). Подходящ за нашето изследване се оказва признакът [$+$ промяна] – възникване, развитие и евентуално изчезване. Чрез него се означава особеното състояние на жената през периода на бременността – действието забременяване, промените, които настъпват – увеличаване на теглото, промяна във външния вид на бременната (нарастване на корема ѝ) и изчезване на признака, т.е. самото раждане и връщане към нормалното състояние на жената. Със същия признак [$+$ промяна] – възникване, развитие и евентуално изчезване може да се обозначи и менструацията, която обикновено се повтаря всеки месец при жени във фертилна възраст.

Другият признак [$\pm$ ограниченост във времето] е използван като главен класификационен признак от Т. В. Булигина, но той е дефиниран от авторката като локализираност/нелокализираност във времето (Булигина 1982: 7–85 – по Попова 2012: 143–144). Под [$+$ ограниченост във времето], респ. [$+$ локализираност във времето] при Булигина, М. Попова разбира съществуването на признака само през ограничен момент от времето на съществуването на обекта – негов носител (вж. Попова 2012: 144). Към този признак ще се причисли бременността като явление, което се проявява в определена възрастова граница, свързана с физиологията на жената. Тя може да се повтаря

неколкократно, може да се прояви само веднъж в живота на жената, а може и въобще да не се прояви. Към посочения признак принадлежи и понятийно-семантичната категория *менструация* и *жена в менструален цикъл*. Менструацията също се проявява в определен възрастов етап от живота на жената, а самият месечен цикъл се повтаря през определен период от време, т.е. тя също е локализирана във времето.

Признакът [$\pm$ *продължителност*] също се използва за главен класификационен признак от Т. В. Булигина (Булигина 1982 – по Попова 2012: 145). И този признак е приложим за настоящото изследване, като при него действията се субкатегоризират на процеси и събития. На по-ниска степен на абстрактност процесите могат да се делят по признака [$\pm$ *участие на външна сила*] на естествено извършващи се, т.е. без тласък отвън – такива са *менструацията* и *девствеността*, и извършващи се с участие на външна сила, т.е. с тласък отвън – такива са *бременността* и естественият ѝ край – *раждането*, а също така и *прекратяването* на *девствеността*. Към първия признак – [$-$ *участие на външна сила (без тласък отвън)*], както споменахме, се причисляват *менструацията*, проявяваща се през определен период от време и притежаваща обособена продължителност, и *девствеността*, която като физиологично състояние има най-голяма продължителност и която се прекратява с намесата на външна сила. Към втория – [$+$ *участие на външна сила (с тласък отвън)*], принадлежи бременността, която, ако всичко е наред, продължава средно около девет месеца.

В настоящата разработка се използва още една категория *свойства, признаци*, към която се причисляват названия, изразявани чрез прилагателни имена, съществителни имена и някои словосъчетания (по изключение и изречения), и чрез които по деликатен начин са показани някои означения, било от срам (*хубава, арна, чиста* – качества, присъщи на девствената мома до сватбата; *месец, месечина, Червената армия пристигна, гости от Червен бряг* – за жена в менструален цикъл), било от суеверие относно нормалното протичане на бременността на жената (*в положение, тежка, трудна, голема, непразна, пълна*).

Тези класификационни признаци са семантични признаци на лексикалното значение и според Е. Пернишка са имплицитни,

скрити, т.е. не са свързани с вътрешната форма на названието (вж. Пернишка 1993: 44), както е при номинационните признаци, за които ще стане дума по-нататък. Тези признаци са отражение на физиологията на жената.

4. Езиковата номинация при изследваните физиологични състояния на жената

Езиковата номинация има ключово значение при представянето на теоретичния модел на настоящата работа. Затова тук малко по-подробно ще се занимаем с теорията на номинацията. Езиковата номинация е процес, при който обектите и явленията от действителността получават своите названия. А теорията на номинацията, най-общо казано, е „наука за това как понятията намират своите названия“ (Языковая номинация. Общие вопросы. 1977; Языковая номинация. Виды наименования 1977 по Попова 2012: 277). Езиковата номинация е разглеждана от много български автори и има различни интерпретации за нея, но тук се спираме само на някои от тях (Емилия Пернишка, Мария Попова, Тодор Бояджиев, Станьо Георгиев, Върбан Вътов, авторите на „Терминологичния речник по хуманитарните науки“, Василка Радева).

Според Е. Пернишка „номинацията е категория, която отразява отношението език – мислене – действителност (...). Това отношение се съсредоточава в думата и нейното лексикално значение като основна форма за езиково отражение и означение на действителността (...)" (Пернишка 1993: 36). Дж. Лейкоф и М. Джонсън отбелязват, че голяма част от мотивите за възникване на нови лексикални значения са в субективния човешки опит, който е „различен за всяка култура и може да зависи от разбирането на едно нещо чрез опита с друго, т.е. да бъде метафоричен по природа“ (Lakoff, Johnson 1980: 154 – по Пернишка 1993: 133). Поради тази причина в настоящата работа ние имаме различни названия за споменатите вече състояния на жената – едни от тях с по-широк обхват на разпространение, други с по-ограничен, но все пак това са лексеми, които са възникнали в резултат на опита и представите на българите от различни поколения.

М. Попова обяснява номинацията като тръгва от понятийното съдържание на термина, т.е. „от понятието се извличат признаците, съставлящи значението, а на следващ етап – от тях се избират тези, които ще участват в номинацията, и така се получава ономасиологичната структура“ (Попова 2012: 163). Тя отбелязва, че „актът на номинацията се разглежда като сложен процес, подчинен на задачата не само да се обозначат, но преди всичко да се означат явленията от действителността, станали обект на изучаване (...) т.е. терминът се разглежда в неговата знакова същност, тъй като езиковият знак (...) е третият елемент (...), лежащ в основата на акта на номинацията“ (пак там, 270).

Ст. Георгиев застъпва становището, че „думата обозначава предмета чрез понятието за него, че тя назовава и означава понятието за предмет или явление от действителността“ (Георгиев 1993: 28). По думите на В. Въртов „звукът на думата чрез лексикалното значение се превръща в езиков знак на елемент от действителността, който в езикознанието се нарича денотат или референт (...). Отражението на денотата в човешкото съзнание, като една от съставките на лексикалното значение (...), е обобщен образ, изграден от многократните въздействия на различни представители на един и същи предмет, възприемани чрез сетивните органи“ (Въртов 1995: 216). Схващанията за номинацията, представени от авторите на „Терминологичния речник по хуманитарните науки“ и от Т. Бояджиев, са сходни – според тях номинацията е процес, при който се образуват номинативни единици, назоваващи предмети и явления от действителността (вж. ТРХН 2007: 262; Бояджиев 2011: 76). Номинацията, според В. Радева, е свързана с възникването на думата и с избора на даден признак за образуване на названието: „При избора на номинационен мотив съществена роля има номинаторът със своя житейски опит, познания, култура и принадлежност към дадена общност“ (Радева 2017: 89).

В теорията на номинацията има два подхода към названието – ономасиологичен и семасиологичен. Както споменахме още в увода, в нашето изследване ще използваме ономасиологичния подход, при който се има предвид отношението реалия (денотация) – смисъл (сигнификат) на името. Процесът на номинацията се описва посредством отношенията между трите елемента в семантичен триъгълник: реалия (денотат) – понятие (сигнификат) – название.

Вземайки под внимание споменатите интерпретации за номинацията, трябва да отбележим, че тя заема централно място в разработката, защото въз основа на нея и чрез ономасиологичната структура (респ. вътрешната форма), за която ще стане дума по-нататък, се определят номинационните признаци на събраните названия, представящи лексемите за изследваните физиологични състояния на жената, използвани на българската езикова територия. За осъществяването на лексикалносемантичната характеристика на събрания материал най-подходящ се оказва ономасиологичният подход, според който названията и тяхното разпространение се свързват с обектите или явленията от действителността посредством понятията (вж. Кочев 1969: 91–92; Илиева 2001: 201–203). М. Попова анализира ономасиологичния подход като разкрива механизма на формирането му при който се тръгва от най-дълбокия слой в състава на термина – съдържателния, т.е. от съдържанието или от значението, за да се обясни начинът за създаване на названието форма на термина (Попова 2012: 162–163).

За номинацията е от голямо значение доколко е прозрачна нейната вътрешна форма, тъй като по думите на В. П. Даниленко „терминът не само именува понятието (служи за негово название), но отразява и в някаква степен съдържанието на понятието“ (Даниленко 1977: 95 – по Попова 2012: 261). Разглежданите в нашето изследване названия са със съдържателна (смислова) номинация, като в названието е отразен признак от понятието, напр. при *родилка* в названието (езиковата форма) присъстват два признака от понятието (респ. от назования обект): ‘жена’ в разширения суфикс *-илк(а)* и действие ‘*раждане*’ в основата на глагола *ражд-ам*; при *трудница* в названието (езиковата форма) присъстват два признака от понятието: ‘жена’ в разширения суфикс *-ниц(а)* и признак ‘*труден*’ в основата на съществителното *труд-ница* и т. н.

Приемаме, че всяко отделно значение от ексцерпирания материал е отделна дума, която влиза в синонимни отношения с останалите думи от съответния класификационен ред. В случая се разглеждат голям брой названия за споменатите състояния и процеси в българския език, към които са включени и различните фонетични и словообразователни варианти, разпространени през различните етапи от историческия ни развой. М. Младенов изтъква, че в езика са отразени резултатите от мисловната и познавателната

човешка дейност. „Дialeктите (...) често предоставят интересни данни, които позволяват по-отблизо да се разкрият някои елементи в развоя на народното мислене. Специално внимание заслужават прозрачните в словообразователно отношение и с ясна вътрешна форма лексикални единици, които непосредствено фиксират пътя на мисленето до неговото „обличане“ с езикова форма“ (Младенов 1981: 39). Във връзка с това нашата цел е да проследим именно това „обличане“ на лексемите, тъй като в различните райони на страната се използват различни названия, означаващи едно и също понятие.

В настоящото изследване ще се опираме на В. Г. Гак, който очертава параметрите на номинацията по следния начин: „а) източник (използване на готова единица от даден език; създаване на нова лексикална единица в даден език и заемане на лексикална единица от друг език); б) външна форма (проста, производна, сложна дума и словосъчетание); в) семантичен обем на номинацията, пряко и косвено название; г) вътрешна форма – конкретен признак на предмета (респ. на понятието), въз основа на който се създава названието“ (Гак 1977: 45 и сл. по Попова 2012: 275–276). Тези параметри намират приложение в самото изследване, където ясно личи дали е създадена нова лексикална единица (*родилка, девесилка, девесница*), дали е заета лексема от друг език (*ръс, казлък, менструация, айзе, хаис, гебе, лехуса*), или съответната дума се използва в преносен смисъл (*месец, месечина, неделя, неволна, честна*). Сред ексцерпираните лексеми присъстват прости (*дева, бременна, родилка*), производни (*зараждам, родилница, добийка, металка*), сложни думи (*каталетка*) и словосъчетания (*жена в положение, трудна жена, чиста жена*). По-голямата част от ексцерпираните названия са с преносно значение. Благодарение на вътрешната форма на думата определяме признака, чрез който е създадено съответното название. В следващата глава са разгледани именно тези признаци, които са най-отличителните и които са включени в акта на номинацията. От „Теория на терминологията“ на М. Попова ще използваме два вида признаци – съществени признаци и системни признаци, и ще ги приложим към настоящия труд.

1. Съществени признаци са *идентифициращият признак* и един или повече *диференциращи признаци* (Попова 2012:

279). Напр. в нашия материал от значението „жена, която ражда“ са избрани следните два признака – идентифициращият признак ‘жена’, означен с разширената наставка *-илниц(а)*, и диференциалният признак ‘процес – обект на действието – раждане’, означен с корена *род-* на глагола *родя (раждам)*, т.е. названието е *родилница*; със същото значение на идентифициращия и диференциалния признак, но с различна наставка *-енк(а)* е названието *рожденка*; от значението „жена, която е родила и кърми“ са избрани следните два признака – идентифициращият признак ‘жена’, означен с разширената наставка *-ачк(а)*, *-илниц(а)* и диференциалният признак ‘процес – кърмене’, означен с корена *кърм-* на лексемата *кърмя*, т.е. названията са *кърмачка*, *кърмилница*; от значението „жена, която е девствена“ са избрани следните два признака – идентифициращият признак ‘жена’, означен с разширената наставка *-иц(а)*, и диференциалният признак ‘качество – девствена’, означен с корена *дев-* на лексемата *дева*, т.е. названието е *девица*.

2. Системни признаци – те показват системните отношения на названията. „Това са признаците, които отнасят дадения термин към термините от общ класификационен ред или група“ (пак там, 280). От една страна, това са названията от съответния номинационен признак, напр. номинационният признак *доброта* и *красота* е част от ономасиологичната структура ‘момиче, което е добро и хубаво, защото е запазило девствеността си до сватбата’ и е със съответстващи названия *добрѝ, ѝрна, ху̀бава, ѹбава; изчистване* е номинационен признак, част от ономасиологичната структура ‘жена, която се пере, изчиства се от мръсните и непотребни вещества чрез менструалния си цикъл’ със съответстващи названия *пранѐ, жена „с пране“, има пране, перѝне, перѝ се, пранѝето; неволя, мъка* е номинационен признак, част от ономасиологичната структура ‘жена, която е в тежко положение’ със съответстващи названия *невѝлна, невѝлна жена, невѝлка, мъчна; притежание* е номинационен признак, част от ономасиологичната структура ‘жена, която ражда собствено дете, има дете’ със съответстващи названия *оѝмыва се, проѝмам, ще имам дете (бебе)*. От друга страна, това са означенията на всяка една от четирите понятийно-семантични категории помежду си (*девственост, менструация, бременност* и *раждане*), като част от една по-голяма система от

лексеми, назоваващи репродуктивните функции и състояния на жената в българския език.

Според В. Радева използването на различни думи за номинация на един и същ факт от действителността се определя от „сложното взаимоотношение между самите думи и от характера на връзката им с назованите обекти, която не е непосредствено мотивирана от изградените за тях понятия“ (Радева 2017: 80). Можем да обобщим, че настоящото проучване е насочено към класифициране на лексикалните единици, въз основа на признак от значението на названието, с помощта на който се определят и различните номинационни признаци.

5. Ономасиологична структура на думата с оглед на анализираните физиологични състояния на жената

Чрез ономасиологичната структура (респ. вътрешната форма на думата) се определят номинационните признаци на ексцерпираните названия, представящи лексемите за изследваните физиологични състояния на жената. Използването на ономасиологичната структура в настоящата работа е резултат от прилагането на ономасиологичния подход, който е насочен от предмета към думата, като чрез него се установява и системният характер на названията (вж. Кочев 1969: 90–91; 141). Чрез ономасиологията се разкрива „връзката между лексикалното съдържание и езиковата форма“, установява се „как възниква думата“ (ТРХН 2007: 272) и се изяснява отношението между езика и мисленето.

„Когато дадена категория се проявява в разчленен вид, тя има определена структура, т. нар. ономасиологична структура, която е всъщност структурата на състава от номинационни признаци“ (Попова 2012: 283). Според М. Докулил ономасиологичната категория има винаги двучленна структура – назованото явление първоначално се включва в определен понятиен клас, който в езика има свое категориално изразяване, а впоследствие то се определя от някакъв признак в рамките на този клас. По този начин „понятийният клас влиза в ономасиологичната структура на понятието като определяемо (ономасиологична база), а признакът – като определящо (ономасиологичен признак)“ (Dokulil

1962: 196). М. Попова отбелязва, че ономасиологичната база обикновено съвпада с основния, идентифициращия номинационен признак, а ономасиологичният признак – с характеризирания номинационен признак (Попова 2012: 283). М. Докулил изтъква, че ономасиологичната база е винаги проста, докато ономасиологичният признак може да бъде прост или съставен (Dokulil 1962: 29). В нашата разработка ономасиологичната база във всички случаи е проста и назовава лице (жена или девойка), а ономасиологичният признак може да бъде както прост, така и сложен. Така напр., прост ономасиологичен признак имат названията *зàходница*, *зàхудница* ‘тази, която „захожда“, започва начало на бременността’; *дòйница* ‘тази, която „дой“, кърми’; *помётаница* ‘тази, която „помята“, прави аборт’ и др. Сложен ономасиологичен признак, при който има развитие на предметното отношение към скрита, но подразбираща се процесуалност, има названието (с различни диалектни варианти) *мèсечина*, *месечйна* (с различни акцентни единици), *мèсчина* (от *мèсечина* с изпадане на неударено е) ‘кръвотечение (явление) при жена, което се появява веднъж в месеца’. Сред имената се срещат както прости, така и композитни образувания, при които предметно-действеното отношение се усложнява допълнително с обстоятелствени елементи. Такова название (с различни диалектни варианти) е *каталётка*, *катилёткина*, *каталеткйна* ‘тази, която ражда всяко (*ката*) лято, всяка година’.

5.1. Формално-граматичен израз на ономасиологичната структура

Дадена ономасиологична категория може да бъде изразена чрез производна дума, сложна дума или словосъчетание (вж. Попова 2012: 290). В нашия случай ексцерпираните лексеми са представени чрез всичките три вида изрази: производна дума, напр. *девственица*, *родилница*, *теготка*, *месишко* и др.; сложна дума – *каталеткина*; или словосъчетание (по изключение и изречение), напр. *добивно време*, *сдетинява жена*, *чревата жена*, *едра е за второ* и т. н.

Според М. Попова ако словосъчетанието се състои от най-малко две пълнозначни лексикални единици, номинацията е формално разчленена, т.е. всеки номинационен признак трябва да е изразен във формата с отделна единица (морфема или лексема) в качеството му на ономасиологичен компонент (пак там, 293).

В нашия материал семантично разчленена е номинацията при словосъчетания от типа на *нечестна булка, невестино лице, нечиста жена, женско време, товарена жена, тежка жена* и др. Семантично неразчленена е номинацията, когато един или повече номинационни признаци се изразяват от една формална единица, т.е. от цялото словосъчетание, а не от всеки негов формален компонент поотделно (пак там). Примери за подобна номинация от нашия случай са словосъчетанията *гълтнала топката, надула бойлера, жена на друг ред, има да стига, вдигам червения байрак, няма ми месечината, добивно време* и др.

По отношение на формално-граматичното изразяване на ономасиологичната структура е важно да се види как всеки от номинационните признаци (респ. ономасиологичните компоненти) е представен във формата на названието (пак там, 297). Под формално-граматичен изразител на номинационния признак М. Попова разбира всяка съставка в названието на термина (морфема – основа, наставка, представка, както и всяка лексема). Според нея ономасиологичната база най-често се означава от наставката в производната дума или от думата, която е главен член на словосъчетанието (вж. пак там, 297–298). Напр. в нашия материал при названията *девица, тежка, родилка* ономасиологичната база се означава съответно от суфиксите *-иц(а), -к(а), -илк(а)*, а в словосъчетанията *чиста жена, трудна жена* от думата *жена*, която е главен член и на двете словосъчетания.

5.2. Лексикалносемантичен израз на ономасиологичната структура

М. Попова отбелязва, че „формирането на лексикалния състав на термина се състои в подбора на конкретни значещи единици – морфем и лексеми, които да изразят избраните номинационни признаци в тяхната ономасиологична структура, а чрез тях да означават понятието от дадената терминологична система (...). В този момент от акта на номинацията са възможни два прийома: първият – създаване на специална лексикална единица за означаване на понятието и за обозначаване на обекта от действителността; вторият – използване на вече съществуващите в дадения език езикови единици“ (Попова 2012: 302). Като трети прием авторката определя заемането на думи от чужди езици (пак

там). Заемките и домашната лексика имат равноправно отношение при разглеждането на номинационните признаци, защото и двете групи са част от общоупотребимата лексика на българския език. Несъмнено названията, част от домашната лексика, са многократно повече, но има и заемки, които дотолкова са асимилирани и общоприети в българския език, че вече се чувстват като свои. Такива названия от ексцерпираната в работата лексика са: *лехуса* ‘родилка’, която има множество фонетични и словообразователни варианти и голям ареал на разпространение; *мензис*, *айзѐ*, *хайс* ‘менструация’; *ръз*, *ръс* ‘моминска чест’; *гебѐ* ‘бременна’ с различни фонетични варианти.

Тук напълно подкрепяме становището на У. Бьомер, според когото „прилагането на ономаσιологичния принцип показва, че както деривацията, така и процесът на номинацията, се определят от нуждите на комуникацията и от възможностите, които предлага езикът. Независимо от нейния вид и структура, създаването на нова називна единица е творчески процес, резултат от познавателната дейност на номинатора и от изискванията на неговите комуникативни потребности“ (Böhme 1982 – по Радева 2017: 81).

6. Вътрешна форма на думата

Езиковата структура на всяко название има двупластова същност – вътрешна форма (ономаσιологична структура) и външна форма (формална структура). Задачата ни в този раздел е да обърнем специално внимание на вътрешната форма на думата, тъй като чрез нея класифицираме означенията по номинационни признаци и в нея е скрито ядрото на семантиката на лексемата. Интересно е да разберем какви признаци са заложили в основата на названията, т.е. мотивите за възникване на съответната лексема във времето, защото, както е известно, вътрешната форма изразява признак от понятието и е съотносима с ономаσιологичната структура. В подкрепа на казаното е твърдението на В. Радева, че „всяко название в момента на своето възникване се основава на някакъв признак на предмета или явлението, като този признак може да не е най-съществен, но в момента е отделен като най-ясно осъзнаван, без непременно да е свързан със същността на денотата. Този признак ляга в основата на вътрешната форма на думата“ (Радева 2017: 96).

Анализът на ексцерпирания от нас материал показва „кои компоненти от формата на термина дават информация за значението му и за кои негови признаци (семи)“ (Попова 2012: 500). Напр. при названието *първеския* компонентите от формата, а именно основата на числителното име *първи* и наставката *-ескин(я)*, със своето езиково значение в системата, съвпадат с компонентите на понятийната структура: значението на суфикса *-ескин(я)* съвпада с интегралния признак ‘лице, жена’, а значението на основата – с диференциалния признак ‘тази, която за *първи* път ражда’; при означението *трудница* компонентите от формата са основата на прилагателното *труден* и наставка *-иц(а)*, като значението на *-иц(а)* съвпада с интегралния признак ‘лице, жена’, а значението на основата – с диференциалния признак ‘тази, която е *трудна*, *бременна*’; при *добийка* такива са основата на глагола *добивам* и наставката *-ийк(а)*, като значението на *-ийк(а)* съвпада с интегралния признак ‘лице, жена’, а значението на глаголната основа – с диференциалния признак ‘извършва действие – *добиване*’; при *младица* такива са основата на прилагателното *млад* и наставка *-иц(а)*, като значението на *-иц(а)* съвпада с интегралния признак ‘лице, жена’, а значението на основата – с диференциалния признак ‘тази, която е *млада* и *бременна* за *първи* път’.

Единият от термините, използван в лингвистиката за означение на понятието *вътрешна форма*, е *вътрешна форма на езика* и е въведен в употреба още от В. фон Хумболт, а другият термин е определен преди това от Й. фон Хердер като *вътрешна форма на думата* (вж. Касабов 2006: 198). А. А. Потебня обяснява вътрешната форма на думата като „начин за представяне в езика на извънезиковото съдържание“ (Потебня 1888–1889: 38). Поради сходството между семантичната „прозрачност“ на производната дума и производната семема някои автори (В. Г. Гак, В. Н. Телия, Л. А. Новиков, Н. И. Мигирин и др.) говорят за *вътрешна форма на значението* (вж. Пернишка 1993: 126). В. Н. Телия смята, че тя е „жива или осъзнавана от носителите на езика като такава в даден период от развитие на езика“ и е „посредник между новия смисъл и неговата отнесеност към действителността“ (Телия 1977: 140 – по Пернишка 1993: 126). Л. А. Новиков определя вътрешната форма като „мотивиращия, избрания признак на названието“, начина на отразяване на нещо от действителността в значението (Новиков 1982: 161– по Пернишка 1993: 126–127). „Той смята това понятие за централно при анализиране на семантичната структура на думата“

(Пернишка 1993: 127). С оглед на разгледаните постановки на някои автори относно съдържателната страна на думата, в настоящото изследване приемаме наложилите се в лингвистиката термин *вътрешна форма на думата*.

Е. Пернишка определя вътрешната форма като смисъл на думата (вътрешна форма на номинанта) (Пернишка 1993: 44). В. Вџов я обяснява чрез признак на денотата, който е послужил при създаването на лексемата и свързването на звуковата форма с вложеното в нея значение. Вътрешната форма на думата и лексикалното значение не съвпадат, тъй като вътрешната форма е само мотивировка на лексикалното значение (вж. Вџов 1995: 219, 222). В „Терминологичния речник по хуманитарните науки“ вътрешната форма е представена като признак от съдържанието, от семантиката на думата, който се изразява във външната ѝ форма; нарича се още номинационен признак или мотивиращ признак (ТРХН 2007: 74). „Вътрешната форма е началният етап на всяко наименование. Тя е някакъв признак на предмет, използван за номинация, когато се образува новото лексикално значение. Вътрешната форма мотивира звуковия облик на думата и посочва причината, според която значението се изразява именно с даденото съчетание от звукове“ (Бояджиев 2011: 71). Ето и няколко примера от нашия материал за илюстрация на казаното по-горе: съществителното име *девица* има вътрешна форма (етимологично значение), свързваща го с ие. корен **dhē(y)w-* ‘доя, суча, бозая’ (БЕР 1: 330–331); прилагателното име *бременна* има вътрешна форма, която го свързва с ие. **bher-* ‘нося’, оттам и **bher-ten-* ‘това, което се носи’ (БЕР 1: 77), т.е. ‘бремене’; съществителното име *щерица* има вътрешна форма, която го свързва с ие. корен **ster-* ‘безплоден’, среща се и вариант *щирѣца* ‘безплодна, бездетна жена’ (БСРЛ 2012: 715–716); глаголят *пъркам* ‘раждам, добивам (само в клетви)’ има вътрешна форма, която го свързва с ие. корен **pr-*: **per-* с разширение на наставка -к- на основата на лат. *pario, peperī, partus* ‘раждам; произвеждам; измислям; причинявам’ (БЕР 6: 89–90).

При мотивиране на названието най-често се избира само един признак, обикновено най-забележимият, въпреки че предметите и явленията притежават множество различни признаци. Поради това, че вътрешната форма обикновено посочва един признак на понятието (и обекта), то може да бъде означено с няколко названия. Така възникват синонимите, като отделните названия на едно понятие имат различна мотивираност, но означават един

и същи обект, респ. едно и също понятие (вж. Бояджиев 2011: 72). В ексцерпираната от нас лексика се срещат много такива случаи, напр. *трудна*, *голема*, *дебела*, *тежка*, *пълна* и т. н. са лексеми, които се използват за ‘бременна жена’. За да се открие вътрешната форма на думата и мотивираността на значението, трябва да се разбере кой признак, свързан с коренната морфема, лежи в основата на названието и значението на деривационните морфеми, ако има такива (вж. пак там). Например в нашия случай мотивацията на *корместа* е ‘жена с голям корем, вследствие на бременността’; при *младица* – ‘млада жена, която е бременна за първи път’; при *бездетка* – ‘жена, която е без собствени деца’; при *кърмекина* – ‘жена (майка), която кърми’ и др. В смисловата структура на думата се съдържат и различни стилистични оттенъци, украсяващи лексикалното значение (вж. пак там, 73). В изследвания от нас материал се срещат редица такива примери: *развалена* – момиче, което е загубило девствеността си преди да се омъжи; *нечиста жена* – жена по време на менструален цикъл; *дебела* – за бременна жена; *олекотяване* – за жена, която ражда, вследствие на което става по-лека, олеква.

7. Езикова мотивираност на названието с оглед на изследвания материал

В зависимост от това дали вътрешната форма на думата е прозрачна, или скрита се различават мотивирани и немотивирани думи. В ексцерпирания от нас материал се откриват примери и от двата типа. Мотивираните думи имат ясна вътрешна форма и значенията им могат да се обяснят с формата и смисъла на други думи в съвременния език (вж. Бояджиев 2011: 73). Производните думи са семантично мотивирани (вж. Вътов 1995: 223). Мотивираната дума или производната дума е лексема, образувана от друга дума чрез прибавяне на различни словообразователни морфеми (ТРХН 2007: 331).

Мотивираността на термина е разглеждана от Ив. Масар като „такава характеристика, която от синхронен поглед показва мотива (белега, стимула) и начина на неговото създаване“ (Masár 1989: 203 – по Попова 2012: 468–469). От трудовете на автора става ясно, че той взема под внимание не само връзката между формата на термина и

неговото значение чрез прозрачността на номинационния признак, но и словообразователната мотивираност на думата – форма на термина (пак там). М. Попова представя в своята теория езиковата мотивираност като съставена от два компонента – мотивиращ признак и мотивиран компонент. Мотивиращият признак се съотнася със значещ елемент от формата на термина, а мотивираният компонент се съотнася с признак от значението на термина (Попова 2012: 471–472). Според авторката „мотивиращият признак може да бъде явен или скрит в зависимост от това, дали названието форма на термина със своето значение в системата на езика дава информация за него (...). Чрез тази характеристика – явен/скрит (...) се разграничават два вида езикова мотивираност – синхронна (явна) и диахронна (скрита)“ (пак там, 478–479). По-нататък тя изтъква, че със съдържателна номинация са както диахронно мотивираните термини, така и синхронно мотивираните, тъй като „в основата на названието, послужило като външна форма, стои номинационен признак, който е в съответствие с признак от значението или съдържанието на термина“ (пак там, 494). Външната форма не дава информация за диахронния (скрития) номинационен признак, той се установява чрез диахронни проучвания (пак там).

Ако приложим на практика представената накратко теория към настоящата работа, ще видим, че във форми като *първеския*, *затяжчала*, *трудница* и пр. мотивиращите признаци са явни, а във форми като *лехуса*, *бременна*, *непаратъка* и пр. са скрити. Названията с явен (синхронен) мотивиращ признак могат да се обяснят по следния начин: при *първеския* ‘жена, която ражда за първи път’ признакът ‘вършител’ е изразен чрез суфикса *-ескин(я)*, а признакът ‘действие – предикат’ – чрез връзката с числителното име *първи* в категориален аспект, а в индивидуален аспект чрез лексикалното значение на глагола; при *затяжчала* ‘жена, която е станала тежка, вследствие на бременността’ признакът ‘вършител’ е изразен чрез наставката *-чал(а)*, а признакът ‘действие – предикат’ – чрез връзката с прилагателното име *тежа* в категориален аспект, а в индивидуален аспект чрез лексикалното значение на глагола; при *трудница* ‘жена, която е трудна, защото е бременна’ признакът ‘вършител’ е изразен чрез суфикса *-иц(а)*, а признакът ‘действие – предикат’ – чрез връзката с прилагателното име *трудна*.

При названията със скрит (диахронен) мотивиращ признак се прилага диахронният подход и номинационният признак се

разкрива с помощта на етимологичен анализ. При *лехуса* ‘жена, която *лежи*’ мотивиращият признак е скрит, тъй като думата *лехуса* е с непрозрачна вътрешна форма за носителите на българския език, като данните от етимологичното ѝ проучване показват, че тя е заемка, произлизаща от нгр. *лехоўса, лехоўса* < стгр. *λέχω* ‘лежа’ (БЕР 3: 379) и мотивиращият признак е ‘лежане’; названието *бременна* също е със скрит мотивиращ признак, понеже произходът му се извежда от ие. **bher-men-* ‘това, което се носи’ (БЕР 1: 77), т.е. мотивиращият признак е ‘носене’; названието *непаратъка* е образувано от *паратик* ‘свободен, празен, без работа’, диал. ‘напразен, безполезен’, ‘излишен’, ‘неудобен’ и т. н. (БЕР 5: 67). Според М. Филипова-Байрова *паратик* идва от нгр. *паратѡ, паратѡ* ‘изоставам’ (БЕР 5: 68), т.е. мотивиращият признак е ‘изоставане’.

Тук се придържаме към разработения в теорията на М. Попова модел, при който в зависимост от структурно-семантичната характеристика на мотивирания компонент са представени следните видове структурна мотивираност:

1. Афиксно-словообразователна мотивираност или афиксна мотивираност – при нея мотивираният компонент е афикс, т.е. на категориалното значение на наставката или представката във формата на названието съответства признак (сема) от значението му. Тук категориалното значение е мотивирано от признак в значението на термина (Попова 2012: 482). В нашия случай откриваме много такива примери – напр. при названията *нечестна* ‘момиче, което е загубило девствеността си преди да се омъжи’ и *нечиста* ‘жена по време на менструален цикъл’ представката *не-* е мотивирана от признака ‘отсъствие, липса’ в значението на лексемата. Друг префикс е *без-* в названията *бездетка, бездетна, безродка, безчедка, безчедна* и др. ‘жена, която няма деца и не може да има поради физиологични причини’. Представката *без-* също е мотивирана от признака ‘отсъствие, липса’ в значението на лексемата. Със суфиксална мотивираност също се срещат много примери: с наставка *-иц(а)* и разширените ѝ варианти: *кърмилница, бозайница, родилница, родителница, трудница, дойница*; със суфикс *-к(а)* и разширените му варианти: *родилка, рожденка, кърмилка, доилка, девесилка, тежка, неволка* и др., които насочват към признака ‘лице – жена’ в значението на лексемите.

2. Лексемно-словообразователна мотивираност – мотивираният компонент е словообразователна основа (корен) в производната дума (Попова 2012: 482). В нашия материал такива са названията от типа на: *девица, девесница, моминство, месечина, родилка, родителница, захудница, натварена, кърмачка, кърмилка, кърмилница* и др. Според лексико-граматичната характеристика на структурно мотивирания компонент лексемно-словообразователната мотивираност на следващото, по-ниско, равнище може да бъде именна, глаголна, адиективна (пак там, 483). Такива примери от екскерпираната от нас лексика са: *месечина*, респ. *месец* от съществителното име *месец*; *родилка*, респ. *род-* от глагола *родя* (*раждам*); *първеския* – от числителното име *първи*; *честна булка* – от прилагателното име *честен*.

3. Лексемно-синтактична мотивираност – мотивираният компонент е производна или непроизводна дума, част от словосъчетание. Тук на словообразователното значение на производната дума (или на лексикалното значение на непроизводната дума) във формата на названието съответства признак от значението му, т.е. словообразователното или лексикалното значение на думата, която е част от словосъчетанието, е мотивирано от признак в значението на термина (Попова 2012: 482). Към този тип мотивираност в нашия случай се причисляват названия като: *тежка жена* – значението на съставката *тежка* е ‘отнасяща се до тежест’ и съответства на признака ‘тежка, голяма жена’; *трудна жена* – значението на съставката *трудна* е ‘отнасяща се до трудност (т.е. ‘жена, на която ѝ е трудно’), свързана с тежкото физическо състояние на жената през периода на бременността’ и съответства на признака ‘трудна жена’; *нечиста жена* – значението на съставката *нечиста* е ‘жена, която не е чиста, заради менструалния си цикъл, т.е. е мръсна’ и съответства на признака ‘нечиста жена’ и т. н.

В нашата разработка намира приложение и представеният от М. Попова друг вид мотивираност – асоциативна. В този случай мотивиращият признак присъства във формата на названието, но не е изразен чрез формален компонент, а се възприема асоциативно въз основа на системните отношения между лексикалните единици в езика. Формата на тези названия, която е „вторично название, получено чрез метафора или метонимия, включва в семантичната си структура и признак (сема) от значението на

първичното название, но по принципа на асоциативността“ (пак там, 483–484). Ето и някои примери от нашия материал, в които се открива асоциативна мотивираност: при названието *корместа* в семантичната структура на формата му се включва признакът ‘с голям корем’, който е мотивиран от признака ‘външен вид в значението на названието’; при названието *цялкост* в семантичната структура на формата му се включва признакът ‘цял’, който е мотивиран от признака ‘ненакърнена девственост’; при названието *агнешко* в семантичната структура на формата му се включва признакът ‘млад като агне’, който е мотивиран от признака ‘съвсем младо, непорочно момиче’. В разглежданите от нас три случая асоциативната мотивираност е по сходство. При названието *неделя* в семантичната структура на формата му се включва признакът ‘ден от седмицата’, който е мотивиран от признака ‘период от време – седмица’ в значението на названието, т.е. има се предвид продължителността на менструацията, която е около седмица; *неделя* ‘седмица’, ‘менструация’, като в този случай асоциативната мотивираност е по съседство.

8. Видове езикова номинация

Вече споменахме параметрите на номинацията, очертани от В. Г. Гак (вж. по-горе стр. 35). В тази част от изследването интерес за нас представлява един от параметрите в класификацията на В. Г. Гак, а именно – „източник“, според който има три начина, чрез които се осъществява езиковата номинация: 1. Създаване на нова лексикална единица в даден език (първична номинация); 2. Използване на готова единица от даден език (вторична номинация); 3. Заемане на лексикална единица от друг език. По-долу ще разгледаме всеки един от тези начини поотделно, за да разберем в каква степен те са застъпени при изследваните физиологични състояния на жената.

8.1. Първична (пряка) номинация при изследваните физиологични състояния на жената

Както е известно, когато се създава ново название, се използва терминът *първична (пряка) номинация*. „Акът на първичната номинация е свързан с отделянето и обобщаването на необходимото

и същественото значение за предмета“ (ЯзНВ 1977: 8 по Попова 2012: 305), т.е. с образуването на понятието.

А. А. Уфимцева определя първичната номинация като начална фаза на познавателния процес, когато се създава знакът с двете си страни (форма и съдържание) (Уфимцева 1980: 20). Според У. Чейф понятията се образуват и вербализират въз основа на възприятията от „минал опит“, като се прави „интерпретация на опита“ и синтез, при които съответният предмет (или признак) се подлага на категоризация и се превръща в представител на клас денотати (Чейф 1983: 38). Първичната лексикална номинация е процес, при който фактите и знанията за фактите се превръщат в знаци. В „Езикова номинация“ („Языковая номинация“) е отбелязано, че първичната номинация се извършва чрез взаимодействието на три същности: обект от действителността (денотат); обобщен образ на обекта от действителността (понятие); име (езиково средство за означаване на обекта от действителността). Самата първична номинация е илюстрирана чрез т. нар. „семантичен триъгълник“ (ЯзНО 1977: 99–146; ЯзНВ 1977: 5–86 по Попова 2012: 305–306).

Тук ще разгледаме и няколко разсъждения за първичната номинация на български езиковеди. Е. Пернишка отбелязва, че при първичната номинация на преден план излизат съществените признаци на лексемата (вж. Пернишка 1993: 37). По думите на В. Вътов първото значение, с което думата възниква като езикова единица, се нарича пряко значение и е мотивирано от реален признак на денотата (вж. Вътов 1995: 227). Според авторите на „Терминологичния речник по хуманитарни науки“ първичната номинация е присъща на немотивираните думи и разкриването ѝ става с помощта на етимологичен анализ (ТРХН 2007: 262). М. Попова твърди, че при първичната номинация дадената езикова единица е създадена специално за означаване на определен обект или явление (Попова 2012: 306).

В съгласие с представените разсъждения можем да обобщим, че първичната номинация е процес, който отговаря на вътрешните потребности на езика, създавайки нови, непознати до този момент названия за предмети и явления от действителността. Първична номинация в ексцерпирания от нас материал имат базовите названия в съответните понятийно-семантични категории: *дева, девственост, девствено момиче, менструация, бременност, бременна жена, раждане, родилка.*

8.2. Вторична номинация при изследваните физиологични състояния на жената

За обогатяване на речниковия състав с нови лексикални единици, голямо влияние оказва вторичната номинация със следните фактори: наличната лексика, която е мотивираща за образуване на нови преносни значения, и деривационната система на езика. Огромната част от названията, отразяващи физиологичните състояния на жената и свързаните с тях процеси, както ще видим нататък, са възникнали като резултат от вторична номинация.

При вторичната номинация, освен вече споменатите характеристики, свойствени на първичната номинация, се прибавя и четвърти признак (преосмислено значение на езиковата форма, свързано с новия смисъл, отнесен към действителността) (ЯзНО 1977: 73–75 по Попова 2012: 307). За названията, образувани с вторична номинация, е характерно, че те „се формират върху базата на това значение на думата, чието име се използва в нова за него номинационна функция“ (ЯзНВ 1977: 129 по Попова 2012: 306). При вторичната номинация се използва вече създадена дума, която служи като основа за ново название (Бояджиев 2011: 77), т.е. използва се съществуващо в езика название, за да се именува някакъв друг обект от действителността (Попова 2012: 306), като така се търси семантично основание, за да се свърже съществуваща лексикална единица с друго понятие (Радева 2017: 184).

Чрез преносното значение на думата възниква вторичната номинация. Ст. Георгиев определя преносното значение като производно значение, което „се отнася към друга денотативна реалност – предмет, качество, действие, проява и пр., въз основа на някакъв семантичен мотив – подобие и сравнение, връзка и др. (...) Самото пренасяне е (...) онагледяване на едно явление чрез друго посредством названието на второто“ (Георгиев 1993: 40). В. Въртов отбелязва, че благодарение на човешкото мислене непрекъснато възникват нови асоциативни връзки между предметите и явленията и именно чрез тях думите се представят по нов начин и тези нови значения се наричат преносни значения (вж. Въртов 1995: 238). В „Терминологичния речник по хуманитарни науки“ преносното значение е представено като значение, което „възниква (...) на основата на прякото и се мотивира от него чрез някакъв общ елемент в семантиката“ (ТРХН 2007: 323). В. Радева определя преносното

значение като процес, при който се появява ново значение, което изисква друг контекст, но в същото време се запазва съществуващото значение. По този начин думата разширява своя обем, в който старото значение е основно, а новото – производно (вж. Радева 2017: 117). Това ясно проличава и в ексцерпирания от нас материал, например *пера* означава ‘изпирам, изчиствам’ (*Изпрах си роклята; Пера своите дрехи*), но в израза *не се пере* преносното значение на *пера* е ‘менструация’. Прилагателните имена имат много преносни значения, тъй като между признаците, означавани с тях, могат да се установят най-разнообразни връзки: *трудно представяне* – *трудна жена* ‘бременна жена’, *временно положение* – *временна жена* ‘бременна жена’, *нечиста стая* – *нечиста жена* ‘жена в месечен цикъл’, *нечестна постъпка* – *нечестна булка (невеста)* ‘момиче, което е загубило девствеността си преди да се омъжи’ и т. н.

С оглед на представените теоретични концепции можем да обобщим, че основната част от разглежданите названия в нашето изследване са с вторична номинация: *честна, чиста, арна, хубава, редовна, млада* за ‘девствено момиче’; *цялост* за ‘моминство, девственост’; *месечина, месец, видело* за ‘менструация’; *плавя, пера се* за ‘жена в месечен цикъл’; *тежка, натоварена, пълна, мъчна, окачена* за ‘бременна жена’; *навременяване* за ‘жена, която скоро ще роди’; *постигане, добиване* за ‘раждане’; *олекча, давам* за ‘раждам’ и много други.

В теорията на номинацията се разграничават два основни вида вторични названия – *непряка вторична номинация* и *косвена вторична номинация*. Непряката номинация е автономна, т.е. названието има самостоятелна номинационна стойност. Косвената номинация притежава несамостоятелна номинационна стойност и за да се разбере кой обект от действителността се назовава, е необходима съвместна реализация с друга или други точно определени номинационни единици (ЯзНО 1977: 74–98; ЯзНВ 1977: 157–167 по Попова 2012: 307). Названия със самостоятелна номинационна стойност (с непряка вторична номинация) в нашия материал са *девесилка* ‘девствено момиче’, *моминство* ‘девственост’, *корместа* ‘бременна жена’, *първеския* ‘жена, която ражда за първи път’ и др., които, използвани като единични означения, се разбират недвусмислено от носителите на езика, поради което не е нужно функционирането им в контекст. За

разлика от тях обаче, при словосъчетанието *нечиста жена* в нашия случай *жена* е съставка с несамостоятелна номинационна стойност (с косвена вторична номинация), тъй като само при наличието на номинационния контекст *нечиста* може правилно да насочи към назованото понятие, респ. към обекта от действителността, който е ‘жена в месечен цикъл’. Същото се отнася и до словосъчетанията *голема жена*, *сдетинява жена*, *отродила се жена* и др., където втората част от словосъчетанието е с несамостоятелна номинационна стойност, понеже само при наличието на номинационния контекст формите *голема*, *сдетинява*, *отродила* могат правилно да насочат към назованото понятие, респ. към обекта от действителността, който е ‘жена, която е бременна’ (при *голема жена*, *сдетинява жена*) и ‘жена в напреднала възраст, която не ражда, поради физиологични причини’ (при *отродила се жена*). И в словосъчетанието *корем до уста* само при наличието на контекст може правилно да се изтълкува като ‘жена с издут корем’, т.е. ‘жена, която е бременна’, тъй като е свързан с външния вид на бременната и формата на корема, която тя придобива.

Понятието номинационен контекст е въведено поради необходимостта от правилно насочване на косвеното название (Попова 2012: 308). Той отразява „специфичната, инвариантната особеност на косвената номинация – нейната двумерна опосредстваност: опосредстваност по отношение на преосмислената езикова форма (...) опосредстваност относно другото отношение на назоваване“ (ЯзНО 1977: 81 по Попова 2012: 308). В теорията на номинацията (ЯзНО 1977: 82–83; ЯзНВ 1977: 151 по Попова 2012: 308–309) са представени няколко основни типа номинационен контекст, два от които са приложими в настоящото изследване.

1. Ядрен тип номинационен контекст – при него ясно се различават опорното и косвеното название. Даваме пример с думата *нечестна* в словосъчетанието *нечестна булка (невеста)*, където *нечестна* е с ново значение, получено въз основа на първичното му значение ‘който не е честен’, срв. *нечестен човек*, *нечестна постъпка*, от което е взет компонентът ‘нечестност’. Този компонент става новото значение на думата *нечестна* (има се предвид жена, която не е опазила честта си, девствеността си), когато е в съчетание с думата *булка (невеста)*;

2. Неразчленен номинационен контекст – това е контекстът при названията идиомы, състоящи се от няколко думи. При него съставките отразяват признак на обект от действителността не чрез прякото, а чрез преосмисленото си значение. Отделните части на словосъчетанието или глаголния израз са семантично неразчленени, независимо от формалната си разчлененост, напр. в нашия материал такива са глаголните изрази *вдигам червения байрак*, *развявам червения байрак*, *вързвам червена панделка*, *кльвнал я петелът* ‘влизам в менструационен цикъл’, *надула бойлера*, *гълтнала топката* ‘бременна жена’. В представените примери съставките на глаголния израз са косвени названия, но преосмислени като цяло съчетание, а не поотделно. Неразчлененият номинационен контекст се среща често в жаргонния стил.

Всяка лексема може да получи положителна или отрицателна оценка в зависимост от контекста (вж. Бояджиев 2011: 92). Така напр., в нашия случай *добра*, *арна*, *хубава* се използват за *жена*, *която е била девствена в първата брачна нощ* и имат положителна окраска; *тежка*, *голема*, *дебела* в съчетание с *жена* се използват за *бременна жена* и имат отрицателна окраска. Думите с преносна употреба правят речта по-кратка и изразителна. Значенията, според зависимостта си от контекста, могат да се разделят на главни (основни) и на периферийни. Главното значение първоначално възниква в съзнанието на говорещия, когато той чуе думата извън контекста, докато периферийното винаги се определя от контекста (пак там). Ако приложим това разграничение към нашето изследване, ще видим например, че *лице* има основно значение ‘предна част на главата, където са устните, носът, очите’ (*Мия си лицето*), но друго значение получава същата дума в съчетание като *невестино лице* ‘моминска чест, девственост’, което е нейно периферийно значение.

Както е известно, има два основни начина за вторична номинация – метафора и метонимия, които могат да се определят като „универсални фактори за появата на многозначност в смисловата структура на лексикалните единици“ (Кювлиева 1987: 333). Различните видове вторична номинация са следствие от човешкото мислене и в тях се установяват асоциации по сходство или по съседство (Бояджиев 2011: 78). Преосмислените значения при вторичната номинация се образуват в съответствие с логическите

форми на метафората (*трудна жена, тежка жена, дебела жена* ‘бременна жена’) и метонимията (*невестино лице* ‘моминска чест, девственост’, *корместа жена* ‘бременна жена’).

Днес имаме възможност да осъзнаем значимостта на изследваните от нас състояния и процеси благодарение на значителния пласт ексцерпирани лексеми, образувани чрез вторична номинация, основната част, от които са се употребявали през последните два века в българския език.

8.2.1. Метафората като средство за вторична номинация

Метафората е вид вторична номинация между предметите и явленията, която се осъществява въз основа на някакво сходство или подобие при пренос на думата от един предмет или явление върху друг (терминът произлиза от гр. *μεταφορά* ‘пренасяне’ – БЕР 3: 766). Според субституционната теория „метафората се състои в това, че в даден контекст вместо една дума се използва друга дума за изразяване на значението на първата дума въз основа на някакво семантично сходство между двете думи“ (Телия 1977: 199 по Попова 2012: 350). В. Вътв определя метафората като вид преносна употреба, която се основава на асоциация по сходство между два денотата. „Когато названието на един предмет или явление се пренесе върху друг предмет или явление въз основа на установена по асоциативен път прилика между тях, лексемата развива ново значение, което има метафоричен характер, а самата преносна употреба се нарича метафора“ (Вътв 1995: 240). Тя е особено продуктивна за обогатяване на лексиката, защото чрез нея смисловата структура на думата се разширява и се развива многозначността ѝ (вж. Бояджиев 2011: 95, 97). М. Попова отбелязва, че според сравнителната теория метафората се възприема като сравнение или аналогия, което не е изразено явно, но присъства в основата на вътрешната форма на новото название (Попова 2012: 350).

При метафората пренасянето на названието от един предмет на друг се осъществява въз основа на сходство по второстепенни признаци (външен вид, форма, размер, цвят, свойства, качества и т. н.). Вземайки под внимание представените специфики на метафората, можем да представим следните примери от нашия материал: с мотивиращ признак ‘външен вид’, т.е. сходство или идентичност по

външен вид – *голема, дебела, пълна, товарена* ‘бременна жена’; с мотивиращ признак ‘форма’, т.е. сходство или идентичност по форма – *корместа, с корем до уста* ‘бременна жена’; с мотивиращ признак ‘цвят’, напр. ‘червен цвят’ – *врзвам червена панделка, вдигам червения байрак* ‘влизам в менструационен цикъл’; с мотивиращ признак ‘физическо свойство (външно и вътрешно)’/‘качество’ или ‘ценност’ – *добра, хубава, честна, арна* ‘девствена’; с мотивиращ признак ‘време’ – *месеца, неделя* ‘менструация’, *временна* ‘бременна жена’; с мотивиращ признак ‘количество’ – *нараждам* ‘раждам много’, *накордвам* ‘раждам едно след друго’. В нашия случай се срещат също глаголни изрази и словосъчетания, които притежават цялостна метафоризация на всички съставки, взети поотделно. Такива са напр., глаголните изрази – *гълтнала топката* ‘бременна жена’, *надула бойлера* ‘бременна жена’, и словосъчетанията с метафоризация само на една от съставките им – *тежка жена* ‘бременна жена’, *трудна жена* ‘бременна жена’.

Метафората може да се разглежда в културно-исторически, социален, психологически и битов аспект. В. Н. Телия, напр., открива в езиковата метафора обективизирани асоциативни връзки, които са носители на информация за културно-историческо знание и за ежедневиия практически опит на езиковия колектив (Телия 1977: 192 по Пернишка 1993: 156–157). А Дж. Лейкоф и М. Джонсън представят метафората не само като езиково явление, но и като „речева дейност, като проява на мисленето и действията, породена от физически, психически, социални и културно-исторически основания“. Те застъпват становището, че по-голямата част от понятийната ни система е структурирана метафорично (Lakoff, Johnson 1980: 56 – по Пернишка 1993: 156). „Метафората се създава главно под влиянието на психологически причини. Една от тях е стремежът към по-ясно (...) или леко назоваване на нещо ново чрез нещо познато, обясняване и категоризиране на едно явление чрез признаци на друго“ (Пернишка 1993: 157).

Метафоричното значение се разбира благодарение на контекста. Голяма част от ексцерпираните в нашата разработка лексеми притежават и допълнителна характеристика, която носи стилистична оцветеност и е резултат от желание за експресивно изказване – гальовна (*родилничка, родилчица* ‘родилка’), иронична (*дебела, тежка, голема* ‘бременна жена’), груба (*цепеняк* ‘девствено

момиче', *говнарка, лайнарка* 'момиче, което не е било девствено в първата брачна нощ') и пр.

8.2.2. Метонимията като средство за вторична номинация

Метонимията е начин за вторична номинация, чрез който вече съществуваща в езика единица започва да се употребява с ново за нея значение. При новото метонимично название понятиятната основа се състои в преосмисляне на значението (в ономасиологичен аспект) или в преосмисляне на названието (в семасиологичен аспект) на първичното означение. При метонимията се наблюдава пресичане по реална връзка, т.е. „съседство“ между свързани понятия, принадлежащи към една област (Попова 2012: 334, 349). Този процес е представен от Р. Якобсон като „образуване на номинативни единици въз основа на съседство, при което се проявява склонността на индивида към комбинация и създаване на контекст“ (Jakobson 1956 – по Пернишка 1993: 145). Същият процес е обяснен и от В. Н. Телия като извличане на някакво свойство от обект от действителността, притежаващ собствено название, по отношение на неговото съседство със свойство на новото означаемо, като по този начин се избира и име, което отразява това съседство в значението си (Телия 1977: 191 по Попова 2012: 334–335). Примери за метонимия в ексцерпирания от нас материал са: *лице* в словосъчетането *невестино лице* 'моминска чест, девственост'; *корместа* – в *корместа жена* 'бременна жена'; *чревата* – в *чревата жена* 'бременна жена'; *неделя* 'менструален цикъл'.

8.3. Мотивация на езиковата номинация при изследваните физиологични състояния на жената

Интерес за нас представлява въпросът за мотивацията на езиковата номинация – как се поражда тя и какви са факторите, оказващи влияние върху нея. И по-конкретно – какви са причините за съществуването на такъв брой и на такова разнообразие от названия в сферата на женските физиологични състояния.

Е. Бенвенист, разглеждайки езика като възпроизводител на съобщение, твърди, че семантичната номинация е един специфичен начин за означаване, който възниква в речта (Бенвенист 1974: 88). С течение на времето някои думи се променят – променя

се тяхното значение, като семантичният развой на думите се определя от развитието на човешкото мислене, културата и обществените отношения (вж. Стоянов 1978: 9–10). Номинацията е историческо явление, повлияно от обществените промени. В резултат на това някои от значенията (първични или вторични) стават излишни за езика поради еднаквата си значимост с други и така излизат от активна употреба или се ограничават в даден социален кръг (Пернишка 1993: 70, 91). Номинацията задоволява необходимостта на езиковия колектив от нови номинативни средства и те обикновено се включват в съдържанието на общоупотребимата лексика (Бояджиев 2011: 78). В работата си, освен широко разпространените и често употребяваните названия, ние разглеждаме и такива означения, които вече са остарели или имат малък ареал на разпространение. Това ни помага да вникнем в мисленето на българина от времето, когато те са създавани, и да разберем как хората са означавали изследваните състояния и процеси и каква е била тяхната мотивация за това. Лексиката непрекъснато се променя и обогатява с нови думи. Причините за семантичните промени според Т. Бояджиев са свързани с извънезикови промени от различно естество – от една страна, икономически и социални, отразяващи развитието на обществото, от друга – изменения в начина на живот, в научните представи и пр. Поради културно-исторически причини редица явления и понятия изживяват времето си, появяват се нови денотати или нови свойства на съществуващите вече денотати (вж. пак там, 99). Такива примери се откриват често в нашия материал: лексемата *хубава* в основното си значение означава ‘(отнася се до жена) красива, с привлекателен външен вид’, но тази лексема има и друго значение ‘младоженка, която е била девствена през първата си брачна нощ’ (Павлова 2012: 81); думата *месец* в основното си значение може да се определи като ‘всяка една от дванайсетте части, на които се дели годината’, също така има и второ значение ‘луна’, ‘менструация’ (БЕР 3: 755; Цанева 1994а: 123); лексемата *мъжка̀р* в основното си значение се схваща като ‘мъжко животно’, ‘мъжко дете’, ‘мъжко магаре’, но означава и ‘жена, която никога не е имала менструация’ (БЕР 4: 376); *вредна* ‘която причинява вреда, от която има вреда’, но има и срещащи се в диалектите значения остар. ‘която притежава необходимите

качества; достойна' и 'която има цена; която има стойност' (вж. РБЕ 1979: 407–408); със семантиката на последните две е свързано и още едно диалектно значение 'бременна', което не е посочено в Речника на българския език.

Редица автори сочат важната роля на психологическия фактор при мотивацията на езиковата номинация. Той се приема като една от основните причини за развитието на полисемията и се свързва с принципа за икономия на езикови средства, т. нар. „езикова икономия“ (О. Есперсен), и на неврофизиологически усилия, т. нар. „закон за икономия на езиковите усилия“ (А. Мартине) (Пернишка 1993: 83). Голямо значение за вторичната номинация оказват психологическите подбуди, чувствата и отношението на говорещия към обекта за назоваване (пак там, 84).

Известно е, че значителна част от метафорите имат оценъчен характер и стилистична оцветеност, друг тип мотиви обаче се отнасят към явлението езиково табу и създаването на табуистични названия и евфемизми като резултат от действието на архаична номинационна система, свързана с представата за магическата сила на словото (вж. ТРХН 2007: 124, 430–431). Езиковото табу е явление, което възниква поради религиозни, социални и психологически фактори (вж. Molhova 1976: 67). В настоящото изследване ще възприемем идеята на Б. Попов, че езиковото табу е породило възникването на повечето названия за особените физиологични състояния на жената. Те са обусловени както от различни архаични вярвания и обреди, така и от съвременни представи (срам, свян, деликатност, дискретност и др.) (вж. Попов 1999: 256–260; 2001: 75, 80–82). Затова може да се твърди, че основната причина за съществуването на множество и разнообразни означения в тази сфера е езиковото табу.

Българските изследователи (лингвисти и етнологзи) използват различни термини за названията на физиологичните състояния на жената (менструация, бременност, раждане), които са резултат от езиково табу. Повечето автори предпочитат да ги наричат *евфемизми* (вж. Бояджиев, Ж. 1981: 56–57; Младенов 1981: 45; Лачева 1995: 128–129; Легурска 2003: 78; Бояджиев, Т. 2011: 274–275), други учени ги означават като *табуистични (табуизирани) названия* (вж. Генчев 1985а: 169; 1996: 343–344; Василева 1988: 4). Б. Попов концептуално разграничава тези два термина, като

приема, че табуистичното название е резултат от езиково табу, т.е. забрана, предизвикана от религиозни вярвания, митологични представи, ритуали, магии и пр., докато евфемизмът не е продукт на задължителна забрана, а на въздържане, предпочитане или желание, което дава възможност за избор на езикови средства (вж. Попов 1999: 256–258; 2001: 65–73). Поради споменатите причини авторът обособява в една междинна група названията за физиологичните състояния на жената (менструация, бременност, раждане) и ги определя като *евфемизирани табуистични названия*, защото при тях „архаичните мотиви, свързани с митологично-религиозни представи и суеверия, постепенно са отстъпили в битов план (но без да са се загубили напълно) пред съвременните мотиви, отнасящи се до деликатност, свян, съжаление, уважение, т.е. табуизацията се е превърнала в евфемизация“ (Попов 2001: 75). Към тази междинна група евфемизирани табуистични названия тук ние ще причислим и названията, отразяващи понятията за *девственост* и *девствено момиче*.

Основавайки се на теорията на Б. Попов за табуистичността на названията (вж. Попов 2001/2002), стигаме до извода, че преобладаващата част от означенията в нашия материал са възникнали като резултат от езиково табу и те са *евфемизирани табуистични названия*. Напр. *постигам, добивам, сторвам* и др. (*Пет години откак се е сторил*); *намерило се е* (*Намери ни се момиченце*); *найде* (*Оно им се найде мъшко, та е радос голема*); *доби* (*Доби ни се рожба. Доби ни се дете*); *постигам* (*Постигнала мъжко дете*), означаващи ‘раждам, роди се’; за ‘бременна жена’ – *в положение, пълна, голема, дебела, товарена, тежка, трудна, корместа, непразна* и мн. др.; за ‘жена в менструален цикъл’ – *месец, месечина, пране, цвете, неделя* и мн. др.; за ‘девствено момиче’ – *честна, чиста, добра, хубава, арна, редовна* и др.

9. Заемане на лексикални единици от други езици при изследваните физиологични състояния на жената

Както вече споменахме, третият начин за образуване на номинативни единици е заемането на думи от други езици. Това е основно средство за обогатяване на речниковия състав на всеки език. Тъй като в названията на изследваните от нас физиологични

състояния на жената се срещат редица случаи на заемки, тук ще обърнем внимание и на този начин за образуване на лексеми като процес, а също така и на промените, които се извършват със заетите лексеми в езика приемник.

Заемането е процес, при който в един език проникват елементи от друг език от различни езикови равнища – фонеме, морфеме, лексеми и словосъчетания (Бояджиев 2011: 167). Попълването на речника е естествен процес, който се е случвал чрез заимстване на думи от други езици в различни периоди в резултат на непосредствено съседство и трайни преки контакти, като по този начин са се отразявали връзките на нашия народ с други народи. Най-типичният случай на заемане са лексикалните заемки, а от тях с помощта на словообразователни средства възникват нови производни думи и се развиват нови значения (вж. Вътов 1995: 295; Бояджиев 2011: 158). Заемките биват преки и непреки. В първия случай заемането се осъществява чрез непосредствено общуване (писмено или устно) между два езика, докато във втория случай заемките проникват от един в друг език, като посредник е трети език (ТРХН 2007: 141). В българския език преки заемки са много турски и гръцки думи, което се забелязва и от представените по-долу примери на названия, отразяващи физиологичните състояния на жената. Тук заемките са подредени тематично и според езика на заемане.

1. За *девственост* и за *девствено момиче* се срещат следните заемки:

– от **турски език**:

– *казлък* ‘моминство, девственост’ (Цанева 1994б: 182–183);

– *късветна* ‘(за жена) честна, девствена’. Според авторите на БЕР 3 може би с изпадане на второто неударено е от *късветена*, от тур. *kız* ‘девственица’ и *светена* ‘чиста’ (БЕР 3: 229). Според авторите на БЕР 4 *късветна* е производно от лексикализирана синтагма *къ свет* ‘като света’, т.е. ‘като множеството, като всички’ (БЕР 4: 606); ‘която не е имала полови сношения’ (Дупнишко; Смочево) (ИДРБЕ 2012: 915);

– *ръз* ‘моминска чест; кръв от изгубена девственост’, остар. ‘чест, честност, почтеност’ чрез тур. диал. *ırz* от араб. *ird* ‘чест’

(БЕР 6: 366–367); *ръс* ‘честност, нравствена чистота’, ‘целомъдрие’. Еднакво с *ръз* (БЕР 6: 377).

2. За менструация и за жена в менструален цикъл:

– от **латински език** – *мензис* – нлат. *menses*, по лат. *mensis* ‘месец’. Мед. Менструация (РЧДБЕ 1982: 522);

– от **турски език**:

– *айзè* ‘пране, менструация’ (Цанева 1994а: 121);

– *пàсна* ‘нечиста, в положение на менструация’. Според Й. Иванов *пъска*, произв. от *пъс* е възможно да е заемка от тур. *pis*, диал. *res* ‘нечист, мръсен; гаден, осквернен; неприличен, гнусен, отвратителен; мръсник’, което е от персийски (БЕР 6: 115–116);

– *хайс* ‘менструация’ (Цанева 1994а: 120).

3. За бременна жена:

– от **гръцки език** – *нèпаратъка* ‘която носи плод в утробата си’ (ИДРБЕ 2012: 245), образувана от *парàтик* ‘свободен, без работа’ (Филипова-Байрова 1969: 137), диал. ‘напразен, безполезен’, ‘излишен’ (БЕР 5: 67); според М. Филипова-Байрова *парàтик* е от нгр. *паратѣ*, *параитѣ* ‘изоставам, зарязвам’ (Филипова-Байрова 1969: 137); названието *непаратъка* можем да определим като ‘непразна, полезна, тази, която не е излишна, защото ще роди дете’; диалектни разновидности са *непарàтка* (Цанева 1994а: 121), *непарàшка* и *непрàшка* (Легурска 2012: 14; Легурска 2003: 78);

– от **турски език** – *гèбè* (на тур. – *gebe*) диал. ‘бременна’; ‘която носи плод в утробата си’ (БЕР 1: 234; Цанева 1994а: 121; ИДРБЕ 2012: 245) с диалектни (фонетични) варианти *гèбя* (БЕР 1: 234; ИДРБЕ 2012: 245), *гъбя* (БЕР 1: 234), *гèбьò* (ИДРБЕ 2012: 245), *гюбя* (пак там), *гябè* (пак там);

– от **цигански език** – *ка̀бния* (таен цигуларски говор) ‘бременна жена’ от циганското *ка̀бнй*, произв. от скр. *gabhá* ‘vulva’ (БЕР 2: 117).

4. За жена родилка:

– от **гръцки език** – *леху̀са* ‘жена (майка) (при раждане или наскоро след това); родилка’ (Геров 3: 10; Дражева 1980: 383; БЕР 3: 379; Цанева 1994а: 127–128; БСРЛ 2012: 330; Легурска 2012: 15), произлизащо от нгр. *лехо̀уса*, *лехо̀уса* < от стгр. *λέχω* ‘лежа’ (БЕР 3: 379); в диалектите се среща в различни фонетични, граматични

и словообразователни варианти: *леўса, левўса, лефўнка, лѐунка, лѐхунка, лехонка, леонка, лаўнка, лахўтка, лувўса* и много други.

5. За безплодна жена:

– **от гръцки език** – *щерица, щирїца, щирїць* ‘жена (съпруга) безплодна, бездетна’. От индоевроп. кор. **ster-* ‘безплоден’ > бълг. диал. *щирїца* за ‘безплодно, ялово животно’ и ‘безплодна, бездетна жена’ (Дражева 1980: 379–380; Дражева 1986а: 211; Легурска 2003: 78; БСРЛ 2012: 715–716; Легурска 2012: 13). Според Н. Сотирова етимологията на *щирїца* ‘жена, която е „щїра“, безплодна’ е от *щир* ‘ялов, безплоден’, което идва от гр. *στείρος, στεῖρα* ‘безплоден’ (Сотирова 2016: 50).

Заемането на названия от чужди езици се определя като един от най-продуктивните начини за попълване на езиковите системи с нови лексеми (вж. Попова 2012: 416–417). В ексцерпирания от нас материал обаче има названия, които вече не се схващат като заемки, а са разпространени и понятни за почти цялото население – такива, напр., са *лехўса* и *мензис*. Поради това някои от тях са придобили множество фонетични и словообразователни варианти. Тук ще спрем вниманието си на означения, които не са изконно български, но които имат сравнително широк обхват на разпространение. Езиковата форма на названието *лехуса* става основа за произвеждане на нови словообразователни варианти като *лефўнка, лехўнка, лехўсница, леўсница, лефўсница, лафўсница, лафута, лахўтка, лахусница, лихўсница, лухусница, лухуска* и др. Основавайки се на схващанията на Н. Сотирова, можем да кажем, че множеството производни от *лехуса* са „хибридни формации“. Това са думи, за които в диахронен план се установява, че са образувани от основи с гръцки произход и български суфикс (Сотирова 2016: 15–16; Сотирова 2015: 42). Векове наред гръцкият език е оказвал влияние върху българския език и поради тази причина в езика ни са навлезли редица гръцки думи. За многобройните фонетични и словообразователни варианти на названието *лехуса* можем да кажем, че са трайно усвоени в нашата лексикална система, „едни от тях имат тясно диалектна, други по-широка регионална, а трети – общобългарска, разговорна употреба“ (Сотирова 2016: 4). Щом една дума се заеме, тя се подчинява на езика, в който е заета, т.е. асимилира се от лексикалната му система и се превръща в

„своя“ – започва да се употребява в съответствие с правописните, правоговорните и граматичните норми на съответния език (вж. ТРХН 2007: 485; Бояджиев 2011: 159).

М. Попова (Попова 2012: 427–440) разглежда промените, които се извършват със заетите лексеми в езика приемник (адаптация и интеграция).

1. Под „адаптация на чуждите думи“ се разбират промените, настъпили в звуковата структура и морфологичната форма на заетата лексема в съответствие с фонетичните и морфологичните закони на езика приемник (пак там, 427), т.е. „думата (...) се нагажда към особеностите на приемащия език, като си осигурява възможност за функциониране и употреба“ (Радева 2017: 305). Тук разглеждаме следните видове адаптация, които се наблюдават при ексцерпираните лексеми – фонетична, морфологична и словообразователна:

А) *Фонетична адаптация* – при нея звуковата (външната) форма на заетата лексема се нагажда към фонетичната система на приемащия език. „Състои се в намирането на най-точното звуково съответствие, което да се подчинява и на звуковите закони в заемащия език и същевременно да е удобно за произнасяне“ (Попова 2012: 429). Например названието, произлизащо от нгр. *лѣхѹѡса, лѣхѹѡса* < стгр. *λέχω* ‘лежа’ (БЕР 3: 379), е изразено чрез българската форма *лехѹса*; от тур. *pis*, диал. *pes* ‘нечист, мръсен; гаден, осквернен; неприличен, гнусен, отвратителен; мръсник’ е изразено българското *пѣсна* ‘нечиста, в положение на менструация’ (БЕР 6: 115–116); от нгр. *паратѡ, паратѡ* ‘изоставам’ (БЕР 5: 68) е изразено *нѣпаратѣка* (ИДРБЕ 2012: 245); формата е образувана чрез прибавяне на отрицателната частица *не* към названието *паратик* ‘свободен, празен, без работа’ (БЕР 5: 67) + суфикс за ж. р. ед. ч. *-к(а)*; друг пример е тур. *gebe* – *gebē* диал. ‘бременна’ (БЕР 1: 234) с фонетични варианти *гѣбя, гѣбя, гѣбѡ, гюбя, гябе*.

Б) *Грамматична адаптация* – при нея се наблюдава влияние върху формата на чуждата дума, което го сближава с граматичните особености на заемащия език. „Това означава, че промените се извършват при окончанията, които обикновено се заместват с домашни или със заети в по-ранен период и вече усвоени в езика“ (Попова 2012: 430). Заетите названия „образуват форми за множествено число според правилата на заемащия ги език“, т.е.

заместване на окончанието на заетата дума с характерно българско окончание (пак там). В нашия материал такива, напр., са: *лехуса* – *лехуси*; *леуса* – *леуси*; *лехунка* – *лехунки*.

В) *Словообразователна адаптация* – към нея се включват „промените, които настъпват при словообразователните средства, главно суфиксите (наставките) и много рядко при префиксите (представките) във формата на зетия термин. Това означава замяната на чуждия суфикс или префикс с домашен или също с чужд, но зет в по-ранен етап, поради което усвоен от приемащия го език“ (пак там, 431). Както вече беше споменато, под „хибридно словообразуване тук се разбира превръщането на гръцките основи от заемките в произвеждащи след свързването им с български словообразователни форманти“ (Сотирова 2016: 13). Български наставки в проучваната лексика се срещат в названията *лехунка*, *лефунка*, *леунка*; *лехусница*, *лефусница*, *лафусница* и др.; има и един префикс *не* в названието *непаратъка*.

2. Интеграцията е другият аспект на взаимоотношението между зетия термин и заемащата езикова система – тя се изразява във влиянието, което той (зетият термин) упражнява върху нея. „В обема на понятието *интеграция на чуждите термини в заемащия ги език* се включват следните три ярки прояви на този процес: участие на заемката в словообразователно (деривационно) гнездо, участие във вторичната лексикална номинация и едновременно участие в словообразователните и лексикалните номинационни процеси“ (вж. Попова 2012: 432–433). При наличието на множество варианти на зетата дума в приемащия език, тази зета дума става основа за създаването на словообразователно гнездо. По този начин чуждата дума започва да се използва като базов материал за образуване на нови думи в езика приемник (пак там, 433). Заемката може да бъде разглеждана като участник в синхронно действащ словообразователен модел. Словообразователно гнездо има названието *лехуса*, включващо голям брой фонетични и словообразователни варианти, означаващи ‘жена родилка’ в българския език: *леу́са*, *леву́са*, *леву́сь*, *лефу́са*, *лефу́сь*, *лефу́нка*, *леу́нка*, *леху́нка*, *леху́нка*, *леху́ца*, *л'юнка*, *леху́сница*, *леу́сница*, *лефу́сница*, *леху́сна*, *леу́сна*, *леву́сна*, *лефу́сна*, *лену́са*, *лехо́нка*, *лео́нка*, *леуо́нка*, *леху́за*, *лаву́са*, *лау́за*, *лау́нка*, *лаху́са*, *лау́са*, *лауска*, *лафу́са*, *лафу́сница*, *лафута*, *лаху́дка*, *лаху́тка*, *лаху́сна*, *лахусница*,

лау̀ца, лиху̀са, лиху̀ца, лиу̀са, лифу̀са, лифусу̀вам, лиху̀сница, лоху̀са, лофу̀са, луху̀са, луу̀са, луу̀са, лу̀са, луху̀са, лу(х)у̀сница, лухусница, луху̀свам, лухуска, луху̀ца, луву̀са, луфу̀са, лъву̀са, лъу̀са, ну̀са.

10. Моносемантични и полисемантични названия в изследвания материал

Интерес за настоящото изследване представлява въпросът за лексикалното значение на думите и по-точно – дали съответната дума се реализира в речта само с едно значение, или с няколко свои значения? Тук малко по-подробно ще се спрем на този проблем. В зависимост от броя на лексикалните значения на думите се различават еднозначни и многозначни думи. Тъй като изследваме богат набор от названия, в анализирания материал се откриват примери и от двата типа, като в количествено отношение единият тип взема превес. Думи, които имат едно лексикално значение, се определят като еднозначни или моносемантични (вж. Бояджиев 2011: 80). Такива примери от изследвания материал са: *девственост* – ‘състояние, което се характеризира с това, че жената не е имала полови сношения’; *менструация* – ‘всекимесечно маточно кръвотечение у жените’; *бременност* – ‘състояние, при което жената носи плод в утробата си’; *раждане* – ‘процес, при който жената се освобождава от тежестта на плода, т.е. ражда дете’; *родилка* – ‘жена, която е родила’.

Думи, притежаващи по няколко лексикални значения, са многозначни или полисемантични. В. Кювлиева вижда в полисемията „проява на склонността на човека към икономична систематизация в езика на извънезиковата действителност. Характерът на тази систематизация (...) е повлиян и от вековния социално-исторически опит на народа, носител на езика, и от неговата материална и духовна култура“ (Кювлиева 1987: 326). Т. Бояджиев определя полисемията като „семантична деривация, при която от едно значение се произвеждат други значения, взаимно мотивирани и съподчинени“ (Бояджиев 2011: 84). Полисемия се открива при преобладаващата част от изследваните от нас лексеми, напр.: *пълен*¹, *-лна*, *-лно*, *мн. -лни*. 1. За съд, предмет – който е с обем, зает изцяло, докрай с нещо (течност, предмети, храна и др.) (*Искам да дигна пълна чаша, да я пресуша до дъно*);

2. За помещение, място, превозно средство – който е зает изцяло, докрай с хора, животни или предмети (*Влакът е пълен с пътници*); 3. Който обхваща, съдържа всички необходими елементи, съставни части на нещо без изключение; цялостен (*Пълна библиография. Пълен адрес. Пълен отчет*); 4. Който е с цял, ненакърнен размер, в цялото определено количество (*Пълна заплата. Пълен работен ден*); 5. Който обхваща в последователност всички необходими фази, етапи от началото до края (*Пълна обиколка*); 6. Прен. Който се проявява в своята завършеност, изчерпаност, цялост; абсолютен (*Най-важното условие е превозните средства да се поддържат в пълна техническа изправност...*); пълен², -лна, -лно, мн. -лни. 1. За човек, който има тяло с повече месо и тлъстина от нормалното; дебел (*Единият от тях – дядо Стоян Гайдов, ..., беше твърде пълен човек...*); 2. За човешко тяло или част от него – който е с повече месо и тлъстина от нормалното; дебел (*Пълни бедра*) (РБЕ 2012, Т.14: 1142–1144); **пълна** (*Бременна жена*) (БЕР 6: 43); **непразна**, остар. и диал. 1. Само за жена или за женско животно – бременна (...); 2. Рядко. В която се съдържа, има нещо, което предстои да се прояви (РБЕ 2000, Т.10: 965–966); Разг. Която не е празна, т.е. е пълна, може да се използва за означаване на различни признаци: *Непразна чаша. Непразна стая. Непразна жена* за ‘бременна жена’ (Алфатар, Владимирова) (Генчев 1974: 265; Вакарелски 1977: 471; ЕБ 1985: 164–165; Дражева 1986а: 211; Колев 1987: 220; Цанева 1994а: 121); **мъчен** 1. Който изисква много физически усилия, който е свързан с много физически усилия; труден (РБЕ 9: 851); ж. р. **мъчна** 2. ‘бременна’ (БЕР 4: 437); **неволён** 1. Който става, възниква, проявява се без намерението, волята, желанието на някого; несъзнателен, неволев, инстинктивен, машинален; 2. Който се намира в неволя, беда, който страда от нещо; нещастен, злочест; 2. Който е свързан с неволя, беда, нещастия; нещастен; 3. Който не е свободен ... (РБЕ 10: 746); ж. р. **невълна** със значение ‘(за жена) бременна’ (БЕР 4: 591); **временен** 1. Който съществува, трае или се използва само до определено време (*Временно явление*) (РБЕ 2: 416); ж. р. **временна** ‘бременна жена’ (ИДРБЕ 2012: 244; Легурска 2012: 14); **месец**: 1. Период, обикн. от 30 или 31 денонощия, който е 1/12 част от годината и се определя от обиколката на Луната около Земята; календарен месец; (...) 7. Диал. Менструация; месечина. Напр. *Която жена не ражда и иска да роди, ще стане преди изгрев, ще отиде и ще се измие на Самодивското кладенче... Ще чака да*

минат от тоя ден четиридесет дни, да мине и отминe месецът ѝ. (Д. Талев). *Месецът ѝ не иде... сума време го чака...* (РБЕ 9: 350–351); *пера* 1. Очиствам, отстранявам кал, мръсотия и под. от тъкан, плат, дреха и др. с вода и обикн. със сапун, специален препарат и др. (*Завчера та срещнах, когато ти отиваше на реката да переш дрехите*) (РБЕ 2004, Т.12: 254); произв. *пранè* 1. Дрехи, които ще се перат или вече са изпрани'; 2. 'менструация' (Българи, Резово, Синеморец, Долно Ябълково, Горно Ябълково, Желязково) (Геров 4: 258; Цанева 1994а: 120; Милчева 1996: 260); *неделя*: 1. Седмият, последен ден от седмицата, в който се почива, не се работи; 2. Разг. Период от време, равен на седем денонощия, считано от понеделник; седмица (РБЕ 10: 779–780); 3. 'менструация' (БЕР 4: 597).

Е. Пернишка отбелязва, че благодарение на полисемията може да се „осъществи означение (номинация) не само чрез нови комбинации от звукове, но и чрез съчетаване на самите думи. В речта езиковата единица е в състояние гъвкаво да се свърже с нов номинат (означаемо – понятие или конкретен денотат) и да се преосмисли, да се приспособи за ново означение“ (Пернишка 1993: 5–6). В нашия случай примери, при които полисемията се осъществява чрез съчетаване на лексеми, са: *жена „с пранè“* 'жена по време на менструален цикъл', *женско време* 'менструация'; *жeнa на друг ред*, *жeнa в положение*, *непразна жена* 'бременна жена' и др.

В съгласие с представените разсъждения и примери можем да обобщим, че многозначността е процес, при който съществуващите думи развиват нови значения, т.е. обуславя се от преносната употреба на думите и благодарение на него се обогатява лексикалната система на езика. Доказателство за това са и анализирани от нас примери.

11. Видове лексикалносемантични отношения между ексцерпирани названия

11.1. Синонимни отношения

Характерна особеност на всички ексцерпирани лексеми е, че в рамките на понятийно-семантичните си категории те влизат в синонимни отношения помежду си и образуват лексикалносемантични гнезда.

Синонимите са думи от една и съща част на речта, притежаващи близко или тъждествено значение, които по различен начин назовават едно и също понятие, но се различават помежду си по оттенъци в значението (вж. Фомина 1983: 78; Георгиев 1993: 76; Бояджиев 2011: 133). Ст. Георгиев определя синонимите като „вид семантично вариране на едно общо значение, изразено с различни лексеми“ (Георгиев 1993: 76). В езика един и същи денотат може да бъде назован с различни означения и по този начин в него възникват синоними (вж. Вътов 1995: 222).

В лексикалносемантичната парадигма на синонимния ред се съдържат всички лексикални единици, с които се означава едно и също понятие (Бояджиев 2011: 138). Начело на синонимния ред стои ключова лексема, която определя неговия характер и чистото значение е най-близко до смисловата му основа, т. нар. „доминантен синоним“. Доминантният синоним принадлежи към неутралния пласт на речника и отразява най-общо значението, присъщо на всички думи в синонимното гнездо (Георгиев 1993: 81; Вътов 1995: 264–265; Бояджиев 2011: 138). Синонимните редове са открити и незатворени, тъй като количеството думи в тях може да се променя заедно с развитието на лексиката и промените в нея (ТРХН 2007: 381; Бояджиев 2011: 139). Синонимията е много характерна за изследвания от нас материал, а дългите синонимни редове са преобладаващи. Например синоними (или семантични еквиваленти) са следните лексеми: *девствена, честна, чиста, добра, арна, хубава, редна, редовна* и др. са синоними за ‘девствена жена’; *менструация, месец, месишко, неделя, месечина, пране, цвете* са синоними за ‘менструация’; *бременна, трудна, тежка, голема, пълна, непразна* и много други са синоними за ‘бременна жена’; *първородка, първакия, първакинка, пръвостинка* са синоними за ‘жена, която ражда за първи път’; *раждам, добивам, постигам, разкръстя се, олекотявам, чадя, давам, повивам, сторвам* и много други са синоними за ‘раждам’. Първата лексема от всеки синонимен ред в случая може да се определи като доминантен синоним. Както изтъква М. Попова, „значението на синонимните модели е близко, но никога не съвпада напълно“ (Попова 1984: 312), тъй като всеки един член на синонимния ред изразява различни нюанси, което се забелязва и при представените по-горе названия.

Има най-различни източници за възникване на синоними в даден език. По думите на В. Вътов сред най-важните източници

са словообразователните възможности на езика, които позволяват чрез различен мотивиращ признак да се представят близки или еднакви значения с различни лексикални единици (вж. Вътов 1995: 274–275). Напр. такива в настоящото изследване са: *хубава* и *девствена*, *трудна* и *бременна*, *месец* и *менструация*, *добиване* и *раждане*. Основен източник за възникване на синоними може да бъде и диалектната лексика, напр.: *раждам* и *пръкам*, *сторвам*, *повивам*, *давам*, *добивам*, *стичам*, *чадя* и др. Друг начин е попълването на речника със заемки от други езици, а „когато такива заемки се окажат близки по значение на домашни лексеми, те се включват в синонимните им редове“ (пак там, 275). Така са се появили синоними като *късветна* и *девствена*, *айзё* и *менструация*, *хайс* и *менструация*, *гебё* и *бременна*, *лехуса* и *родилка*.

Синонимите биват еднокоренни и разнокоренни (вж. Бояджиев 2011: 137). В нашия материал се срещат примери и от двата вида.

1. Еднокоренни синоними се създават, когато една мотивираща дума се свързва с различни форманти:

– с представки, напр. *те́жка* – *по́тежка*, *ра́ждам* – *за́раждам* – *изра́ждам* – *нара́ждам* – *обра́ждам* – *пора́ждам* – *прира́ждам* – *прора́ждам*, *тру́дна* – *стру́дна*, *добивам* – *сдобивам*, *сти́гам* – *пости́гам* и др.;

– с наставки, напр. *де́ва* – *деви́ца* – *девеси́лка* – *деве́сница* – *де́вственица*, *захо́да* – *заходена* – *захудни́ца*, *тру́дна* – *тру́дница*, *поме́тна* – *поме́таница*, *я́лова* – *ялови́ца* – *ялову́ша* и др.;

– едновременно с представки и наставки, напр. *затя́жча́ла*, *размо́вам*, *навреме́нявам*, *омла́дувам*, *разкръ́стувам* се, *олеко́тяване*, *безде́тка*, *безде́тница*, *безроди́ца* и др.

2. Разнокоренните синоними се отличават един от друг с различни оттенъци: *товарена*, *тежка*, *трудна*, *дебела*, *голема*, *пълна*, *корместа*, *окачена* вместо *бременна* изразява по-голяма образност, наблягаща на външния вид на бременната и увеличеното телло; *чиста*, *добра*, *хубава*, *арна*, *редна* вместо *девствена* посочва необходим признак (характерен за миналото и патриархалния морал) не само за благополучието на невестата, но и на новото ѝ семейство; *месец*, *месечина*, *месишко*, *пране*, *цвете*, *неделя* вместо *менструация* посочва по деликатен начин състоянието на жена в менструален цикъл.

Богатството на синонимите се изразява във възможностите „всеки член на един синонимен ред да предаде както нюанси на общото с другите значения, така и свои индивидуални значения“ (Пернишка 1978б: 20). Разнообразието в синонимния ред се определя от това, каква значимост в живота се отнежда на означаваното понятие. В резултат на големия брой извлечени лексеми, които влизат в синонимни отношения, можем да заключим, че на изследваните състояния и процеси в миналото е отдавано голямо значение.

11.2. Антонимни отношения

Сред ексцерпираните названия в изолирани случаи може да се говори за антонимия и контрадикция (вид антонимия).

„Антонимите са двойки лексеми, назоваващи противоположни понятия, които са съотнесени едно към друго“ (Вътов 1995: 281), но и взаимно се отричат, като едновременно с това се свързват един с друг (Бояджиев 2011: 145). Такива, напр., в нашия материал, са: *честна – нечестна (невеста, булка, жена), дѣтjовна – бездѣтна, ялова, родилка – безродка, раждам – мѣтам, измѣтам, помѣтам, избивам, плѣва се*. Контрадикция се наблюдава при словосъчетанията *чиста жена – нечиста жена* (‘без менструация’ и ‘по време на менструален цикъл’), но *нечиста* не е краен член на завършен семантичен ред, а среден член: *чиста – нечиста – мръсна*. Те не назовават противоположни, а само противоречащи си понятия. В този случай се говори за несъщинска антонимия, за контрадикция, при която „двете думи имат в известна степен общ семантичен заряд, но отношенията между тях не са на противоположност, а само на противоречие“ (вж. Коспартова 1970: 377–378). Следователно *нечиста* е контрадикт, защото двата полюса на семантичното поле са заети от разнокоренни антоними *чиста – мръсна*. Друг пример е *арна* – тълкува се като *добра* – със значение ‘девствена’ в израза *невестата не е арна*, т.е. *невестата не е добра*, защото ‘не е била девствена в първата брачна нощ’. Следователно *не е арна* е контрадикт, защото двата полюса на семантичното поле са заети от разнокоренни антоними *добра – лоша*.

Разновидност на антонимите са енантисемите. Определението за явлението енантисемия е въведено от В. И. Шерцъл, според когото то характеризира „дума или две думи с еднаква външна форма, притежаващи противоположни значения“ (Шерцъл 1884

– по Балкански 1979: 113). Т. Балкански и Т. Бояджиев имат сходно разбиране за енантиосемите като еднакво звучащи и еднакво написани думи, съдържащи противоположни значения в семантичната си структура, от гр. *enantios* – противоположен, и *sēta* – знак“ (Балкански 1979: 111; Бояджиев 2011: 149), а Б. Попов ги обяснява като „семантични противоположности в епидигмата на лексемата“ (Попов 2003: 53). Примери за това явление се откриват още в някои индоевропейски корени, срв. ие. **leuk-* ‘светлина, яркост’ и **leuk-* ‘мрак, тъмнина’, **kar-* ‘възхвалявам’ и **kar-* ‘ругая’, **yeu-* ‘обединявам’ и **yeu-* ‘разделям’ и др., т. нар. „омофонични антоними“ (York 1993: 238; Попов 2003: 53); срв. праслав. **onjъ*, означаващо едновременно ‘добра (приятна) миризма; благовоние, благоухание’ и ‘лоша (неприятна) миризма; смрад’, и бълг. *дъх* със същите двуполусни значения (Попов 2003: 53). Енантиосемите съществуват и в двата периода на езика: старобългарския и новобългарския, срв. „врѣдъны и съвременното *вреден* I ‘от който има вреда, щета, що принася, докарва вреда; вредителен’, развили се от стб. *врѣдъ* ‘вред, беда, злина’ и *врѣдънъ* II, съвременното *вреден* II ‘достоеен, ценен, скъп’, развили се от *радънъ*, от прасл. **rědъ*“ (Балкански 1979: 118). В настоящото изследване лексемата *вредна* е пример за енантиосемия, но от нас тя е тълкувана в „съвременното ѝ значение“ (според Т. Балкански), а именно като ‘жена, която е стойностна или достойна’, чиито диалектни значения в случая са ‘която притежава необходимите качества; достойна’ и ‘която има цена; която има стойност’ (вж. РБЕ 2, 1979: 407–408), защото е бременна.

12. Видове лексика според сферата на употреба с оглед на изследвания материал

Както е известно, общонародният език е една голяма езикова цялост, част от която са диалектите и книжовният език. Изследваните названия, означаващи репродуктивните функции на жената в българския език, принадлежат към общонародната лексика и същевременно влизат в различни лексикални пластове, които ще бъдат разгледани по-нататък.

Езикът на народа (общонародният език или общоупотребимата лексика) е създаван в продължение на векове и служи като средство за

общуване на всички групи на населението, следователно е разбираем за носителите на езика, независимо от тяхното местожителство, образование, професия и начин на живот (вж. Бояджиев, Радева, Младенов 1987: 9; ТРХН 2007: 269). Общонародната лексика се създава спонтанно и значението ѝ се оформя от говорещия колектив, като без нея не е възможно общуването между хората, тъй като тя съдържа думите, отразяващи най-значимите понятия, свързани с най-важните страни от живота на хората (Пернишка 1977: 292; Радева 2017: 248).

12.1. Книжовна лексика

Книжовният език е формация с надтериториална и наддиалектна употреба, използва се като средство за комуникация от цялото общество и има строго установени и общоприети норми, т.е. характеризира се със задължителна езикова нормативност и притежава богатство на изразните средства (Бояджиев, Радева, Младенов 1987: 31; ТРХН 2007: 180; Бояджиев 2011: 213, 268).

В настоящото изследване много малко от лексемите принадлежат към книжовната лексика, в една или друга степен техните форми са преобразувани в редица диалектни варианти, означаващи същите понятия. Към книжовната лексика се причисляват следните означения: *девственост, девственица; момиче; менструация; бременност, бременна жена; раждам, раждане, родилка.*

12.2. Разговорна лексика

Тази лексика е свързана с ежедневното общуване между хората и се употребява в устната реч. В предметно-тематично отношение тя е битова, неофициална и се характеризира с простота и непринуденост, но без да е груба (вж. Вътов 1995: 356–357; ТРХН 2007: 345; Бояджиев 2011: 266).

Основна част от разговорната лексика са думи с по-силни емоционални и оценъчни оттенъци, които повече или по-малко са стилистично снижени, например от ексцерпирания материал такива са: *развалена* ‘девойка, която не е запазила девствеността си до сватбата, тъй като е имала полови сношения’; *нечиста жена* ‘жена по време на менструален цикъл’; *дебела* ‘бременна жена’ и др. С разговорната лексика не се изразяват само отрицателни оценки,

в нея има и много думи с положителни оттенъци – умалителни и гальовни, напр. *родилчица*, *родилничка*, *първескинка*. В нея проникват думи от диалектите и от жаргоните. Част от думите в разговорната лексика се използват често и от много хора, други са извън книжовната норма, но и едните, и другите притежават наддиалектна и социално обусловена употреба (вж. Бояджиев 2011: 266–267). Думите в разговорната реч имат варианти по отношение на изговора – *бременна* – *бременнъ* и ударението *лицѐ* – *лїце*; *тѐжка* – *тежкà*.

12.3. Диалектна лексика

По-голямата част от лексемите в изследвания материал се причисляват към диалектната лексика и са създадени в диалектна среда, което проличава от техните характерни фонетични, граматични и лексикални особености.

Диалектите са едни от най-старите форми на общонародния език. Според Ив. Кочев в диалектната система се пречупват различни тенденции, свързани с домашни и чужди влияния и с явления от различна времева рамка (Кочев 1969: 123). „В донационалния период, когато селското население е преобладавало над градското, диалектът е бил основна и най-разпространена форма за общуване“ (Бояджиев, Радева, Младенов 1987: 11). Диалектната лексика е съставена от думи с ограничено разпространение и служи като средство за общуване само на една част от етническия колектив в домашна и неофициална среда (Бояджиев, Радева, Младенов 1987: 15, 29; ТРХН 2007: 103). Диалектите са „първични териториални разновидности на езика“, използвани за устно общуване от селското население в съответните региони. Те притежават своите специфични фонетични, граматични и лексикални характеристики (вж. Бояджиев 2011: 212). М. Младенов отбелязва, че „диалектната лексика е източник на знания не само за материалната култура на носителите на съответния диалект, но и за тяхната духовна култура“, защото благодарение на диалектите могат да се разкрият някои елементи в развоя на народното мислене (Младенов 1981: 39, 50). В нашия материал се срещат множество примери за ексцерпирани названия от различни диалекти: *девòйка*, *девòйкя*, *девòкя* ‘жена’, ‘в девическа възраст’; *момиче*, *мома*’, като диалектните варианти *девòйкя*, *девокя* са от западни говори, северно и южно от Стара

планина, с ареал приблизително до р. Искър на изток, и в Западните покрайнини (Пиротско, Царибродско, Босилеградско) (БСРЛ 2012: 171); *чѣсна* ‘девойка, която е целомъдрена, която е запазила честта си, тъй като не е имала полови сношения’ (Лютиброд, Врачанско; Горски Сеновец, Горнооряховско; Ихтиманско; Телиш и Торос, Луковитско; Мендово, Петричко; Троянско; Подкрепа и Сусам, Хасковско) (ИДРБЕ 2012: 915); *чѣстна* ‘девствена’ (Белослатинско; Църква, Софийско, Пирински край; Пловдивски край) (Георгиева 1980: 405; Дражева 1986б: 230; ИДРБЕ 2012: 915); *частна* ‘девствена’ (Родопи) (Цанева 1994б: 183); *мѣсечина* диал. ‘менструация’ (Смолско, Пирдопско) (БЕР 3: 757); *месечина* с промяна на ударението ‘менструация’ (Странджанско) (БЕР 3: 757); *мѣсчина* ‘менструация’ (Кръвеник, Севлиевско) (БЕР 3: 761); *зачѣвам, зачѣна, зѣчна, зачѣнвам* ‘забременявам’ (БЕР 1: 617); *товѣрна* ‘бременна жена’ (Неделино, Гевгелийско) (Геров 5: 341; Цанева 1994а: 121; ИДРБЕ 2012: 245; Легурска 2012: 14); *товѣрена* (Делчево, Долен) (Дражева 1980: 380; Легурска 2012: 14); *товарѣна* с промяна на ударението (Тиквеш) (ИДРБЕ 2012: 245); *твѣрена* (Бургаско, Ивайловградско, Странджа, Шуменско, Родопите, Вълче поле, Покрован) (Цанева 1994а: 121; ИДРБЕ 2012: 245; Легурска 2012: 14); *твѣрна* (Добричко, Първомайско, Малко градище, Родопите) (Цанева 1994а: 121; ИДРБЕ 2012: 245; Легурска 2012: 14); *товѣрена* (Родопите) (Легурска 2012: 14); *товѣрница* (Разложко) (ИДРБЕ 2012: 246); *натвѣрена* (Провадийско) (ИДРБЕ 2012: 245); *натвѣрна* (Плевенско) (ИДРБЕ 2012: 245); *натвѣрена* (Провадийско) (Легурска 2012: 14); *товѣрена жена* (Асеновградско) (БСРЛ 2012: 219); *твѣрена жена* (Конуш, Санданско, Гоцеделчевско) (Дражева 1986а: 211; БСРЛ 2012: 219); *твѣрна жена* (Конуш) (Дражева 1986б: 225); *дѣбив* ‘раждане’ (Вакарелски 1977: 472); *добивам (да добия)* ‘раждам’ (Геров 1: 306); *добѣ, добия се/добивам се* ‘родя се’ (БСРЛ 2012: 183); *добия* ‘получавам, произвеждам; раждам’ от стб. *дѣбѣти* ‘добивам, придобивам’ > бълг. ‘спечелвам’, ‘получавам’, ‘родя/раждам’ (БЕР 1: 401; БСРЛ 2012: 183); *добиване* ‘раждане’ (Вакарелски 1977: 472; Геров 1: 306); *добила е (жената)* (ЕБ 1985: 165); *сдобивам (да сдобия)* ‘добивам, раждам’ (Геров 5: 153); *добийка* ‘родилка’ (Връбница, Софийско) (БЕР 1: 401) и много други.

Диалектизмите са диалектни думи, притежаващи синоними в книжовния език (вж. ТРХН 2007: 102–103; Бояджиев 2011: 213). В проучвания материал диалектизми са: *девесилка*, *девесница* ‘девственица’; *девая* ‘дева’; *момече*, *момяче*, *момляче*, *момичка*, *моминка*, *момица*, *момушка* ‘момиче’; *арна* ‘девствена’; *обрадам* ‘раждам’; *родильница*, *ръдилницъ* ‘родилка’. Терминът диалектизъм се употребява за фонетични, граматични и словообразователни особености, присъстващи в строежа и изговора на лексемите (Бояджиев 2011: 213). В зависимост от това диалектизмите се разделят на пет типа (вж. ТРХН 2007: 102–103; Бояджиев 2011: 213–215), които са посочени по-долу.

1. Фонетични или вариантни – при тях диалектната дума се различава от книжовната по изговора на отделни фонемни, по отсъствието или замяната им. В процеса на езиковото развитие се наблюдават редица фонетични промени – отпадат някои фонемни, заместват се с други, появяват се нови, ударението сменя мястото си от една сричка на друга (вж. Стоянов 1978: 9–10; Бояджиев 2011: 213–214). Ст. Стоянов представя основните причини, поради които се извършват тези процеси, а именно: „стремежът към спестяване на психо-физична енергия при артикулационните движения, удобство при учленяването на звуковете в потока на речта, така наречената антиципация на учленението и др.“ (Стоянов 1978: 9), като това води до опростяване на звуковия състав на думите. Така възникват различни (в повечето случаи диалектни) варианти на една и съща лексема, както се вижда в редица примери при изследвания от нас материал, срв. *брѣменна* – *брѣмена*, *зачѣна* – *зѣчна*, *чѣстна* – *чѣсна*, *хѣбава* – *ѣбава*, *дѣва* – *девая*, *мѣсец* – *мѣсяц*, *дѣвѣйка* – *дѣвѣкя*, *трѣдна* – *трѣдна*, *момѣнство* – *мѣминство*, *тѣжка* – *тежка*, *рѣждам* – *рѣждем* – *рѣждѣм* – *рѣдам*, *родилка* – *родилкя*, *лицѣ* – *лице* и много други.

2. Граматични диалектизми – различават се от книжовната дума по морфологичните си категории и формалното им изразяване, напр. членуване, граматичен род, падежно окончание, окончание за лице и число и др. Примери от този тип са: *девая*, *ражданѣе*, *родилята*.

3. Словообразователни – при тях книжовната и диалектната дума имат общ корен, но различни диалектни афикси, напр.: *момѣ* – *момушлѣк*; *момѣнство* – *мѣминско*; *дѣва* – *дѣвесилка*; *раждам* –

ображдам, нараждам, пораждам; родилка – родилница, родиля, родителница.

4. Синтактични – срещат се при различия в съчетанието на думите, словореда и строежа на изречението, напр. *Тук има булки товарни; Станала е тежка, зачнала е; Станала трудна неволна, / Тежка е рожба добила; Невестата не излязла дева; Момство ѝ се повърна; Колко си моми размомил?; Размомена мома, развалена, която не е излязла девица, С челяд да се зародиш, Постигнала мъжко дете, Остане ли някоя вдовица и студна, тя по никой начин не може се омъжи, докато не се олекчи, Намѐри ни се момиченце* и др.

5. Лексикални – диалектизми, които притежават синоними в книжовния език от друг корен или семантично се различават от книжовната дума. Разделят се на речникови, семантични, фразеологични и етнографски.

5.1. Речниковите диалектизми назовават предмети и явления, които имат други названия в книжовния език. От ексцерпирания материал такива са: *честна – девствена, добра – девствена, редовна – девствена, месец – менструация, месечина – менструация, пране – менструация, цвете – менструация, видело – менструация, трудна – бременна, пълна – бременна, постигам – раждам, олекотявам (се) – раждам, чадя – раждам, добивам – раждам* и др.

5.2. Семантичните диалектизми съвпадат по форма и изговор с книжовни думи, но имат по-особено или различно значение от това, с което са познати в книжовния език. В западнобългарските диалекти, например, думата *вреден* се употребява със значение ‘способен, сръчен, уреден’ (Бояджиев, Радева, Младенов 1987: 48; Бояджиев 2011: 215), но *вредна* в Благоевградско, Петричко (Самуилово), Санданско (Левуново) (ИДРБЕ 2012: 245) означава и ‘бременна жена’, чиито диалектни значения в случая са ‘която притежава необходимите качества; достойна’ и ‘която има цена; която има стойност’ (вж. РБЕ 2, 1979: 407–408), защото е бременна; *месец* ‘част от годината’ и *месец* ‘менструация’.

5.3. Фразеологичните диалектизми са устойчиви съчетания с определено значение, характерно само за даден диалект. Такъв тип диалектизми от ексцерпираната лексика са: *при първия месец* ‘при първата менструация’ (Родопи) (Цанева 1994а: 120); *(жена) на друг ред* (Ловешко) (БСРЛ 2012: 220; Легурска 2012: 14), *жена*

у положение ‘бременна жена’ (Разградско) (БСРЛ 2012: 220); *не се пере* (Странджа) (Легурска 2012: 14), *не се пере веке* (Пирински край) (Дражева 1980: 380), *няма ми месечината* ‘жена, на която менструацията е спряла’ (Странджа) (Легурска 2012: 14).

5.4. *Етнографските* диалектизми назовават реалии, характерни за бита и обичаите на населението от съответния район (вж. Вътов 1995: 333), напр. *пита с розичка* (Барутин, Гоцеделчевско; Девин; Златоград) (Павлова 2012: 82), *пита с червена гелепка* ‘обреден хляб със знак за девствеността на невестата върху него’ (Касъка, Девинско; Барутин, Гоцеделчевско) (Павлова 2012: 82), *пита с дупка* ‘обреден хляб със знак за липсата на девственост у невестата върху него’ (Добростан, Асеновградско; Златоград) (Павлова 2012: 82).

Между диалектната и общонародната лексика има непрекъснато взаимодействие, а както е известно, народните говори в исторически план са основен извор за обогатяването на книжовния език.

12.4. Жаргонна лексика

В ексцерпиранияте лексеми от нашия материал се откриват редица названия на физиологичните състояния на жената и свързаните с тях процеси, които могат да се причислят към жаргонната лексика.

Жаргонът е вид условен „език“, т.е. своеобразна устна разговорна реч на устойчиви групи от хора, които имат сходни интереси, ценности и начин на живот. Той може да се определи и като сбор от думи, голяма част от които заместват общоупотребими думи. Жаргонната лексика се отличава от книжовния език с характерна лексика, фразеология и словообразуване. Чрез жаргона се отразява стремежът на използващите го към нестандартност и оригиналност, те преназовават нещата, като им придават друго ценностно осмисляне – обикновено подигравателно, саркастично, отрицателно и пейоративно. Общонародните думи заемат основно място в жаргонната лексика. По метафоричен път те получават други особени жаргонни значения на това, което може да се назове с неутрални думи (вж. ТРХН 2007: 139–140; Бояджиев 2011: 232–233). „В центъра на жаргона не стои обидата (...), а най-често смехът“ (РБЖ 1993: 4). Има различни названия за жаргона –

младежки говор (Карастойчева 1988: 17), *сленг* (Карастойчева 2014: 106), а сложната обстановка след Втората световна война е наложила като по-неутрален термина *ученически говор* (Виденев 2016: 197).

Тъй като жаргонът е част от езика на съответния народ, в представения материал естествено се срещат и названия, принадлежащи към жаргонната лексика, с които се означават проучваните състояния на жената. Такива означения са: *цепеняк* ‘девствено момиче’; *вдигам червения байрак*, *развявам червения байрак*, *вързвам червена панделка*, *дойдоха ми гости от Червен бряг* ‘(за момиче, жена) влизам в менструален цикъл’; *извънтатчно* ‘жена, която е бременна и не знае кой е бащата’, ‘за жена, бременна от неопределен партньор’; *гълтнала топката*; *надула бойлера* ‘бременна’ и др.

Сред ексцерпираните лексеми има и *вулгаризми* (от лат. *vulgaris* – ‘простонароден’) – те се употребяват обикновено в обръщение и с тях се означават т. нар. „нецензурирани думи“ (псувни, ругателни думи и изрази), присъщи само за грубата устна реч. Те са емоционално-експресивни думи, с които се изразява грубо, оскърбително или пренебрежително отношение към другите, или се назовават неприлични неща, предизвикващи срам и неудобство (вж. РБЖ 1993: 4; Бояджиев 2011: 273). На това основание като вулгаризми от изнесенния материал биха могли да се определят следните лексеми: думи, означаващи физиологични състояния и действия: *помпам*, *напомпвам* ‘правя жена да забременее’, *напомпана* ‘забременяла’; *напупувам* ‘надувам, напълвам (за бременна жена)’; думи, означаващи определени морални качества на хората и назоваващи ги по тези качества – в тази група могат да се включат названия с номинативно-експресивна функция като *лайнарка* и *говнарка* ‘момиче, което не е било девствено в първата брачна нощ’.

13. Активен и пасивен пласт в лексиката с оглед на изследвания материал

Както е известно, речниковият състав непрекъснато се променя и усъвършенства. Появата на нови думи и отмирането на стари са тези изменения в лексиката, които формират речниковата

система на езика в два исторически пласта: думи с висока честота на употреба (постоянно са употребявани от всички) и остарели и нови думи с ниска фреквентност (сравнително рядко са използвани в общуването). Първият пласт изгражда активния състав на речника, т. нар. „актуална лексика“, а вторият – пасивния (неактуалния) речник (Бояджиев 2011: 238). С оглед на анализирания материал можем да обобщим, че в съвременното състояние на езика към активната лексика принадлежат основно книжовните лексеми, означаващи изследваните състояния и процеси, свързани с репродуктивните функции на жената в българския език, а именно *девственост, девственица; момиче; менструация; бременност, бременна жена; раждам, раждане, родилка*.

Тъй като пасивният речник на съвременния български език е открита система, тя непрекъснато се попълва с нови думи. Пасивният речник е сбор от лексеми, понятни за говорещите езика, които обаче не се употребяват в спонтанната реч (пак там, 239). Към него от съвременна гледна точка се отнасят всички думи, които в миналото са били част от активния речник и които разглеждаме подробно във Втора част от настоящия труд. С развитието на обществото голяма част от тях са отпаднали от употреба или са с доста ограничен ареал на разпространение, напр. *размѝлвам* ‘отнемам девственост на девойка, обезчестявам’, *видѝло* ‘менструация’, *захѝда* ‘начало на бременността’, *тѝготна, мѝчна, окѝчена, чуѝтна, врѝдна* ‘бременна жена’, *постѝгам, олекѝа, прѝкам* ‘раждам’, *накѝрѝдам* ‘раждам едно след друго’, *намѝри се* ‘роди се’, *повѝване* ‘раждане’, *кумашѝнка* ‘родилка’ и др.

14. Експресивна лексика при ексцерпираните названия

Експресивната лексика е много силно свързана с емоциите на човека, при нея семантично-стилистичните признаци увеличават въздействащата сила на казаното. Експресията прави речта по-емоционална, по-ярка и по-впечатляваща (Бояджиев 2011: 259). Експресивно-емоционалната лексика може да бъде положителна или отрицателна (Радева 2017: 318–319).

В нашия материал има редица примери за експресивна лексика, като с положителна експресивност са названията *чиста*, *редовна*, *добра* ‘девствена’; *давам*, *сторвам*, *стичам* ‘раждам’; *добийка* ‘родилка’ и др., а с отрицателна експресивност са означенията *цепеняк* ‘девствено момиче’, *нечиста*, *развалена*, *лайнарка*, *говнарка* ‘момиче, което не е било девствено в първата брачна нощ’, *напомпана* ‘забременяла’, *голема*, *тежка*, *дебела* ‘бременна’, *пометаница* ‘жена, която помята (абортира)’, *мъжка*, *ялована*, *яловуша* ‘безплодна жена’; *гълтнала топката*, *надула бойлера* ‘бременна’ и др. При тях експресията е заложена в самата основа на лексикалното значение. Но има случаи, при които експресия се внася в словообразователната структура на думата чрез прибавяне на суфикси (вж. Вѣтов 1995: 218–219). Така напр., от екскерпираната лексика се срещат редица такива случаи, образувани от следните суфикси: *-к(а)* – *неволка*, *-илничк(а)* – *родилничка*, *-илчиц(а)* – *родилчица*, *-ескинк(а)* – *първескинка* и др., изразяващи умалителност и гальовност.

ВТОРА ЧАСТ

ЛЕКСИКАЛНОСЕМАНТИЧНА КЛАСИФИКАЦИЯ НА НАЗВАНИЯТА

І. Названия за *девственост* (*девствено момиче*) и за *загуба на девствеността* в българския език, групирани по номинационни признаци

Още от древността, както отбелязва Р. Пешева, „в моралните права и задължения съществувала подчертана йерархия, която засягала особено жената“ (Пешева 1965: 108). Тези права и задължения са част от нормите на поведение, които трябва да спазва девойката до сватбата, тъй като в миналото спазването на традициите е било задължително. Обичаите, отнасящи се към сватбената обредност, са спазвани от всички, а моралните изисквания са имали висока стойност. Някои обичаи и обреди, свързани с девствеността в тогавашното общество, са били най-важното условие за щастлив брак и благополучие както за цялото семейство на момчето, така и за всички участници в сватбата. Това условие, а също така и езиковото табу, вероятно са причини за възникване на разнообразни названия, означаващи *девствено/недевствено момиче/загуба на девствеността*, които тук ще бъдат представени. В някои случаи откриваме мотивационните процеси, заложили при номинацията на съответните названия (т.е. виждаме означението, поставено в специфичната му етнокултурна среда), които свързваме с определени обичаи и обреди, за да добием по-ясна представа за ценностната система на българите от миналото.

1. Номинационният признак *девственост* е представен от ономасиологичната структура ‘девойка, която не е имала полови сношения’. Този номинационен признак се свързва с физиологичната чистота на девственото момиче. Девствеността може да се определи като граница за преминаване от една социална група към друга, т.е. от вече пораснало момиче в невеста, зряла жена, способна да износи плода и да осъществи една от най-важните си функции, а

именно – раждането на нов живот и продължаването на рода. Този номинационен признак е представен от следните названия, които означават това състояние:

– **дѣва** ‘жена (в девическа възраст); мома, девойка’, ‘която си е опазила девството, момството’, напр. *Невестата не излязла дева* (Геров 1: 388; БЕР 1: 330; БСРЛ 2012: 165–166), *От вратата излизат пет деви, сиреч пет моми* (Василиев 1976: 117);

– **девая** ‘жена (в девическа възраст); дева, девица’, от стб. дѣваа ‘девица, дева’ (БСРЛ 2012: 166);

– **девица** ‘жена (в девическа възраст); девойка, мома, девственица’ (Софийско); съществителното име *девица* има вътрешна форма (етимологично значение), отнасяща се към ие. корен **dhē(y)w-* ‘доя, суча, бозая’ (БЕР 1: 330–331; БСРЛ 2012: 170–171), *А пред вратата на стълбата е застанал Христос, обърнат наляво, и с ръцете показва (към девиците, б. м.)* (Василиев 1976: 117);

– **девчинка** ‘девойка, млада жена на възраст да встъпи в брак’ (Павлова 2012: 32);

– **дѣйка** ‘девойка, млада жена на възраст да встъпи в брак’ (Западна България) (Павлова 2012: 32);

– **девесилка** ‘жена (в девическа възраст); девойка, мома’; разпространено е в някои местни български говори в Тетовско (Вардарска Македония) (БСРЛ 2012: 170);

– **девѣсница** ‘жена (в девическа възраст); девойка, мома’ (Разложко, Банско) (БСРЛ 2012: 170);

– **дѣвственица** (Геров 1: 388; БЕР 1: 330);

– **дѣвственост** (ИДРБЕ 2012: 915);

– **дѣвство** ‘момска целомъдреност, момство, девичество’, напр. *По-добре дѣвство, а не лошо женене* (Геров 1: 389);

– **девѣйка, девѣйка, девѣкя** ‘жена (в девическа възраст); момиче, мома’; диалектните варианти *девойка, девока* са от западни говори, разпространени северно и южно от Стара планина, с ареал до р. Искър на изток и в Западните покрайнини (Пиротско, Царибродско, Босилеградско); от *девойка* е образуван и гал.-умал. вариант *девойче* (БСРЛ 2012: 171);

– *девдѣче* ‘жена (в девическа възраст); девойка, (малка) мома’ (Дупнишко; Кратовско, Вардарска Македония; Трънско, Софийско, Западна България) (БСРЛ 2012: 173).

2. Номинационният признак *моминство*, *момеене* е представен от ономасиологичната структура ‘девойка, която е на границата между дете и зряла жена, но все още не е омъжена’. Този номинационен признак е мотивиран от периода *момеене* – времето, в което младите се оглеждат за брачен партньор, макар родителите не винаги да взимат предвид желанието на децата си. Във формите на предбрачна дружба се наблюдават различни варианти, характерни за тогавашното време. Традицията регулира нормите на добрачните отношения и всяко отстъпление от нея се наказва най-строго. Отношенията между младите са били предимно от платонически тип и изразяването на чувствата е ставало в символична форма (вж. ЕБ 1985: 173). В миналото допустимото „любене“ е било платонично и е далеч от съвременната семантика на думата. Сексуалните отношения преди брака са били забранени и тези забрани са спазвани, заради страха от разобличение и наказание (Гаврилова 1999: 353–355). Докато е живо вярването, че невестината невеста носи нещастие на семейството, грижата за опазването на девойката е и грижа за бъдещото благополучие на младоженците (вж. ЕБ 1985: 173). Д. Маринов отбелязва, че младите никога не преминават границите, поставени от строгата нравствена възискателност на обществото. „И момите, и момците твърдо знаят, че ще дойде минута, когато момата ще мине през едно много строго и възискателно митарство за нейната девственост“ (Маринов 1984: 394–395).

Към този номинационен признак се отнасят следните означения:

– *момѣ* с различни фонетични варианти: *мумѣ*, *мѣма* ‘девойка, стигнала възраст за женене; неженена жена; девствена жена’, остар. ‘селска девойка’ (БЕР 4: 224); ‘неомъжена, в девическа възраст; девойка, дъщеря’ (БСРЛ 2012: 382);

– *мома невеста* ‘невестината мома’ (Гаврилова 1999: 390), напр. „Ако си млада девойка / Блазе ти тебе при мене! / Баре щеш да си походиш, / По сватби и по зияфети, / Баре щеш да си поносиш, / На тънка снага фистанче, / На тънко кръстче коланче, / На бяла шия жълтици. / Пък ако си мома невеста, / Тежко ти тебе при

мене! / Баре щеш да си поядеш. / По бяло лице плесници, / По тънка снага с тояга“ (Гаврилова 1999: 390);

– **не е мома** ‘недевствена булка’ (Сакар) (МЧТ 2008: 371);

– **момѐ** ‘жена (в детска или девическа възраст); момиче, (малка) мома’ (БСРЛ 2012: 386);

– **момѐто** диал. ‘моминство, девство’ (Геров 3: 79; БЕР 4: 224);

– **мѐмече** ‘жена (в детска или девическа възраст); момиче, девойка, (малка) мома’; разпространено в южни български говори в Родопите (Асеновградско, Смолянско, Маданско) и Беломорска Тракия (Гюмюрджинско) (БСРЛ 2012: 386–387);

– **момѐ(я) се** ‘преминавам от детска в моминска възраст; ставам мома, усещам се, държа се като мома’ (БСРЛ 2012: 387);

– **момйче/мѐмиче** ‘жена (в детска или девическа възраст); девойка, (малка) мома’, гал.-умал. название, придобило и неутрална нарицателна функция (БСРЛ 2012: 389–390);

– **момйчка/мѐмичка** ‘жена (в детска или девическа възраст); момиче, девойка, (малка) мома’, експресивно (гал.-умал.) название, придобило и неутрална нарицателна функция; разпространено в Дебърско, Охридско (Вардарска Македония), в говори на преселници от Солунско (Беломорска Македония) (БСРЛ 2012: 390);

– **момйнка/мѐминка** ‘жена (в детска или девическа възраст); момиче, девойка, (малка) мома’, гал.-умал. название, придобило и неутрална нарицателна функция; разпространено в Гецеделчевско, Маданско и Драмско, Ксантийско (Беломорска Тракия), Девинско и Троянско (БСРЛ 2012: 387–388);

– **моминска целомъдреност** ‘девственост’ (БЕР 4: 225);

– **момйństwo/мѐминство** ‘моминска целомъдреност, девственост’ (Габрово) (БЕР 4: 225), напр. *И е далеко отишла / У пусти гори зелени, / До самодивски селища, / На момински кладенец, / Там се Марийка окъпа, / Моминство ѝ се повърна, / Че у мамини си отиде; Мамина Пенка, мамина, / Досега, мама, моминство, /... Досега, мама, седенки, / Досега, мама, либене* (Геров 3: 80); ‘период от живота на жена между детска и зряла възраст; моминска (девическа) възраст’ (БСРЛ 2012: 388);

– **момуване** ‘ходене мома, девство, момство, девичество’ (Геров 3: 80); ‘житейски период, в който се намира млада жена преди

брака' (Чирпанско, Казанлъшко) (Павлова 2012: 31); *момувам се* ' (за жена) намирам се в предбрачен период' (Източна България) (пак там); *замомявам се* ' (за жена) намирам се в предбрачен период' (Чирпанско) (пак там);

– *мѝминско* 'моминство, девственост' (Делчево, Гоцеделчевско) (субстантивирано прилагателно от ср. р.) (БЕР 4: 225), 'белезите от кръв по ризата на младоженката – доказателство за девствеността ѝ' (Харманли, Свиленград) (Павлова 2012: 82); *ризата с моминското* 'кръв, означаваща, че булката е честна' (Дражева 1986б: 230); *моминско достолепие* 'девственост', напр. *Да пазят моминското си достолепие* – да пазят девствеността си (Славейков 2006: 52);

– *момишияче* 'жена (в детска или девическа възраст); момиче, девойка, (малка) мома' (БСРЛ 2012: 390–391);

– *момица/мѝмица* 'жена (в детска или девическа възраст); момиче, девойка, (малка) мома'; разпространено в Смолянско, Маданско и в говори на преселници от Солунско (Беломорска Македония) (БСРЛ 2012: 388–389);

– *момляче/мѝмляче* 'жена (в детска или девическа възраст); момиче, девойка, (малка) мома' (БСРЛ 2012: 391);

– *мѝмня* 'жена (в девическа възраст); девойка, мома' (Плевенско, Поповско, Кубратско и в преселнически говори на българи от Мала Азия, Новозагорско) (БЕР 4: 229; БСРЛ 2012: 391);

– *мѝмско* 'моминска целомъдреност' (Добралък, Асеновградско; Ситово, Пловдивско) (субст. прил. от ср. р.) (БЕР 4: 226; ИДРБЕ 2012: 915), (Родопи) (Цанева 1994б: 182–183);

– *момство* 'моминска целомъдреност', напр. *И е далеко отишла / У пусти гори зелени, / До самодивски селища, / На момински кладенец, / Там се Марийка окъпа, / Момство ѝ се повърна, / Че у мамини си отиде* (Геров 3: 80); *мѝмство* 'девственост, моминство' (Славейно, Смолянско; Плевня, Драмско) (БЕР 4: 226; БСРЛ 2012: 392); *момството на невестата* (ЕБ 1985: 189);

– *мѝмцо* 'девственост' (Бръщен, Гоцеделчевско; Триград, Девинско; Пловдивци, Маданско; Любча, Смолянско) (с -*мцк*- от -*мск*-) (БЕР 4: 226);

– *момушка* 'жена (в детска или девическа възраст); момиче, девойка, (малка) мома' (в някои български говори в Солунско,

Беломорска Македония); експресивно (гал.-умал.) название, придобило и неутрална нарицателна функция (БСРЛ 2012: 393);

– *момушлѝк* ‘жена (в детска или девическа възраст); момиче, девойка, мома’ (в някои местни говори в Тетевенско); хибридна гал.-умал. (наст. -уш-) и/или увел. (наст. -л-ак) ф. за ‘момиче в девическа възраст, девойка’ (БСРЛ 2012: 393);

– *мѝмѝяче* ‘жена (в детска или девическа възраст); момиче, девойка, (малка) мома’ (Велес, Вардарска Македония) (БСРЛ 2012: 397–398).

2.1. Към ономасиологичната структура ‘девойка, която има корем като момиче, т.е. която още е девствена’, се причислява означението *с корем на момиче* ‘девственица’ (МЧТ 2008: 69).

3. *Честност, нечестност* е номинационен признак, който морфологично се оформя чрез съществителни и прилагателни имена. Той е представен от две ономасиологични структури – ‘девойка, която е целомъдрена и е запазила честта си’ и обратното ‘девойка, която не е целомъдрена, тъй като е имала полови сношения’. Семантиката тук трябва да се търси в народните представи, според които като *честна* се определя само девствената булка. „Обичайно-правните отношения от края на XIX и началото на XX в. практически изключват предбрачния полов акт – невестата трябва непременно да бъде девствена“ (МЧТ 2008: 581). Тук спадат следните означения:

– *чѝсна* ‘девствена’ (Добруджа) (Генчев 1974: 284–285), (Лютиброд, Врачанско; Горски Сеновец, Горнооряховско; Ихтиманско; Телиш и Торос, Луковитско; Мендово, Пертичко; Троянско; Подкрепа и Сусам, Хасковско) (ИДРБЕ 2012: 915); *чѝстна* ‘девствена’ (Пирински край) (Георгиева 1980: 405), (Пловдивски край) (Дражева 1986б: 230), (Белослатинско; Църква, Софийско) (ИДРБЕ 2012: 915); *частна* ‘девствена’ (Родопи) (Цанева 1994б: 183).

4. Номинационният признак *възраст* е представен от ономасиологичната структура ‘малко момиче (без задължения), което навлиза в зряла възраст и още е девствено’. Тук влизат следните названия *мѝна* ‘жена (в детска или девическа възраст); момиче, девойка’ (Котелско) от стб. мъњи (сравн. степен от стб. малъ) ‘по-малък’ → бълг. диал. *мѝнен* ‘малък, млад’ (БСРЛ 2012: 407); *мѝтка* ‘жена (в девическа възраст); момиче, девойка, мома’ (Разложко, Банско, Габровско, София); според авторите на БЕР 4 произв. от глаг.

мотая, възможно е обаче *мотка* да е българска адаптация на алб. *motrë, motër* с наст. -к(а) (БЕР 4: 260; БСРЛ 2012: 399).

5. Номинационният признак *младост* е представен от ономасиологичната структура ‘младо момиче, което току що навлиза в зряла възраст, което още е чисто и непорочно’. Номинационният признак е мотивиран от възрастта, в която се предполага, че момичето е все още девствено. Представен е от следните означения: *млада* ‘девствена’ (Родопи) (Цанева 1994б: 183); *хланичка* ‘жена (в девическа възраст); момиче, девойка’ (БСРЛ 2012: 681–682); *агнешико* ‘съвсем младо, обикн. непорочно момиче’, напр. *Ти на мене агнешико ми дай, аз не съм по старите чанти като тебе* (РБЖ 1993: 12). Последното название се свързва с представата за *агнето* като младо и крехко животно.

6. *Женственост* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘момиче, което е надхвърлило детската възраст и е на границата между дете и зряла жена’. Семантиката тук е свързана с възрастта, когато момичето от дете се превръща в девойка. В тази група попадат следните названия: *жѣнско* с фонетичен вариант *жѣнцико* ‘жена в детска или девическа възраст; момиче’ (Радомирско, Хасковско) (БСРЛ 2012: 224–225); *госпѣджица* ‘девойка, млада жена на възраст да встъпи в брак’ (общобългарско); *ергѣнка* ‘девойка, млада жена на възраст да встъпи в брак’ (Гоцеделчевско) (Павлова 2012: 32).

7. Номинационният признак *лице, образ* е представен от ономасиологичната структура ‘момиче, което е с чист образ, лик, защото е девствено’. Тук се причисляват означенията *лице* ‘девственост’ (Добралък, Асеновградско) (ИДРБЕ 2012: 915); *невѣстино лице* ‘моминска чест, девственост’ (Добралък, Асеновградско) (БЕР 3: 439; БЕР 4: 588; ИДРБЕ 2012: 915).

Брачното свождане става след венчавката, „някъде в неделя, другаде – в понеделник или вторник“ (Гаврилова 1999: 371), според Хр. Вакарелски това се извършва в някоя от стопанските сгради (Вакарелски 1977: 486). В с. Давидково (Родопите) през първата нощ младоженецът не ляга с невестата, за да не умира добитъкът (Цанева 1994б: 182). Наставления на младите за първата им брачна нощ дават по-възрастни мъж и жена. Те са много внимателни, защото носят отговорност както за помещението, в което ще се извърши свождането, така и за опазване на младите

от зловредни магически влияния. Ако младоженецът бъде „магически завързан“ и „не може да изпълнява съпружеските си задължения“ това извършва някоя опитна стара жена. Има случаи, в които обезчестяването се извършва с предмет от свеждащите, но дефлорацията на младоженката задължително трябва да бъде извършена. Ако младоженецът е причината, за да не се установи девствена ли е невестата, немощата му се обяснява с магии (вж. ЕБ 1985: 189–190). „В най-драстичните случаи бракът можело да се разтрогне“ (Гаврилова 1999: 372). Девствеността на младоженеца не може да бъде доказана, но на булката се проверява щателно (МЧТ 2008: 618) и именно от нея зависи ходът на сватбата и според вярването, реколтата и приплодът от добитъка (вж. ЕБ 1985: 189–190).

Ив. Хаджийски отбелязва, че въпросът за девствеността на девойката не е личен, а обществен. В Александрово, Ловешко, при „свождането“ присъствал по-големият брат на момчето, а на други места „побащимата“, „старойкяницата“ или „заложницата“ са наблюдавали през ключалката (Хаджийски 1940: 108).

Макар и с известни разлики, ритуалите около брачното свождане имат доста сходни черти в различните райони на страната ни. Накратко представяме как протича първата брачна нощ в следните райони.

В Пиринския край брачното съставяне на младоженците се извършва в неделя вечерта. Младоженецът чрез изстрел дава знак и влизат деверът, кумата и свекървата да проверят ризата на невестата. „Те я слагат върху решето и показват на всички, които оставят върху нея пари. От началото на XX в. започва да се смята, че е достатъчно ризата да се види само от свекървата и кумата, а на останалите сватбари само се съобщава резултатът. Ако невестата се окаже **честна** (...) ‘девствена’, настъпва всеобщо веселие, гърмят се пушки, колят се кокошки, сватбарите се маскират „да не урочасат невестата, че е арна“. Тогава се приготвя *блага ракия*, с която черпят всички присъстващи“ (Георгиева 1980: 405).

В Пловдивския край за брачното събиране остават само най-близките по-възрастни роднини. Когато младоженецът даде знак с пистолета, жената, която ги е свеждала, взима ризата с *моминското* и я изнася пред сватбарите. В Слатина „родителите на младоженеца влизат при младите, за да видят ризата, и ако булката излезе честна,

хвърлят върху нея пари. Като изнесат ризата, сватбарите запалват огън в двора, край който играят хора чак до сутринта“ (Дражева 1986б: 230).

При капанците за брачното съставяне остават само 3-4 семейни двойки, всички други напускат къщата, дори свекърът и свекървата. Младоженецът известява, че булката е девствена с гърмеж, тогава музикантите започват да свирят на медена ракия. Свекървата идва, за да види ризата с „хубостта“ на булката, палят на двора огън и около него играят шумно и весело хоро (Генчев 1985б: 184–185).

Краят на свождането, както вече бе отбелязано, се известява от младоженеца с пушечен гърмеж. След свождането момата вече има нов статут на невеста. Помайчимата влиза при младоженците да провери *момството* на невестата и изнася в сито брачната риза пред сватбарите, „за да се удостовери девствеността на булката“ (БМ 2006: 271), но в някои райони младоженката не трябва да вижда ризата, защото ще ѝ се случи нещастие (БНМ 2013: 458). Кръвта на девственицата се заплаща, тъй като сватбарите хвърлят върху нея монети – „за честта“ (ЕБ 1985: 189). Според отделни представи, на изтеклата по време на дефлорацията на булката кръв, се приписва магическа сила. „В Тетевенско ризата с кръвта от брачното свождане се запазва и при започване на строеж на нова къща се изпира. Тази вода се излива в първия темел с надеждата за бъдещо благополучие и плодовитост в новия дом“ (БМ 2006: 167). Щом девствеността е доказана, започва буйно веселие, което добива „оргиастичен характер, целящо стимулиране на плодовитостта“ (БНМ 2013: 458). Типичен израз на веселбата е приготвяне на „блага ракия“ в украсена с венци и ябълка бъклица, някъде и „ракия с мед, която се пие през нощта на сватбата (или в понеделник след сватбата), ако булката е излязла девствена“ (Еленско) (БЕР 6: 169; БМ 2006: 174). Ракията след брачното свождане е „блага“ и това се свързва с идеята за благополучие – благата ракия означава, че невестата е честна, а това гарантира плодородие и разбирателство в семейството (Елчинова 1989: 115). Друг обичай е приготвянето на обреден хляб със знак за девствеността на невестата върху него, нарича се „пита с червена гелѐпка“ (Касъка, Девинско; Барутин, Гоцделчевско) или „пита с рѐзичка“ (Барутин, Гоцделчевско; Девин; Златоград) (Павлова 2012: 82). В някои райони при девствена мома черпели със сладко, кафе, симид и погача (Гаврилова 1999: 371). „При благополучно

свождане на много места счупват керемидата или някаква глинена съдина. Повишеното настроение след благополучно свождане се изразява и в поднасяне на невестините родители на окичен жив овен или козел. Тук намират място и импровизации от театрално естество – маскирания, привидни нападения от страна на невестината рода над младоженеца и пр.“ (Вакарелски 1977: 487).

Съвсем друга е картината, ако невестата се окаже невествена, тя е наричана: *нечестна* (Вакарелски 1977: 487); *нечестна булка* (*невеста*) ‘момиче, което е загубило девствеността си преди да се омъжи’ (Пловдивски край); *булката не е честна* (Пловдивски край) (Дражева 1986б: 230); *невестата не е „честна“*; „*нечестна*“ *невеста*; *невестата е без момско*; *невеста „без чест“* (Родопи) (Цанева 1994б: 183); *не е честита, не е мома* (Анчев 2002: 303); *невестата не е арна, не е честна* (Пирински край) (Георгиева 1980: 406; Анчев 2002: 303); *видяла два свята* ‘невествена мома’ (Славейков 1972: 113).

Ценностната система на българите задава нормите и всяко отстъпление от тези норми се наказва най-сурово. „Всяко нарушаване на установения ред се оценява като криза в живота на общността, опасност за нейната цялост“ (Воденичарова 1994: 103–104). По думите на Р. Гаврилова (Гаврилова 1999: 390) е прието началото на сексуалното общуване да бъде в първата брачна нощ, в противен случай – ако невестата не е девствена, гостите напускат дома. В някои райони гайдарят или друг от гостите се качва на покрива на къщата и с висок глас известява на селото, като се обръща към добитъка и към цялата природа, че в този дом има нещастие. Вярването, че невествената невеста носи нещастие в дома на съпруга си и на всички участници в сватбата се приема различно. „В края на века на него гледат като на нещо необходимо за морала, но в същото време то е и основа за спекулации. Родителите на младоженеца се стараят да получат земя или добитък от бащата на невестата, за да не я връщат. За оправдание им служат загубите, които могат да понесат, ако я приемат в дома си“ (ЕБ 1985: 189). Това се свежда до някаква обобщена представа за нещастие, която се изразява в „болести и мор по добитъка“ (Елчинова 1989: 112), а понякога, според вярването, и в смърт на човек от къщата. Затова и традиционните наказания за невествената невеста са строги. Понякога са връщали невестата на родителите ѝ и публично са я опозорявали, защото се смятало,

че само признанието и разгласата могат да неутрализират вредните последици. Дори в случаите, когато младоженецът сам е причина за невестствеността, тя пак се разгласява. Установи ли се, че невестата не е девствена, сватбата спира, няма музика, хора и песни. Извършват се редица очистителни ритуали, които целят да неутрализират вредните последици. Питата, омесена от младоженката, дават на кучетата. Булката откарват по риза обратно при баща ѝ качена на магаре без седло, което тя е яхнала с лице към опашката му, „невестствените са бивали окъпвани публично в реката“ и др. В такива ситуации местната практика не е еднаква. Най-често невестствената невеста водят да газят вода, карат я да надува гайдата. В Софийско и Средна Западна България я завеждат да целува неплодно дърво (вж. Вакарелски 1977: 463; ЕБ 1985: 189). На други места карат невестствената невеста да целува куче или върба, за да се пренесе злото върху тях, пеят се обредни песни с цинично съдържание (БНМ 2013: 458). „Не толкова фактът на предишната изневяра, колкото неговата злощастна аура са налагали и строгите мерки за избягване на измама и тежестта на санкциите (...). Според някои сведения на места (в Белоградчик, Прилепско) дефлорацията нямала никакво значение при бракосъчетанието, но „размомената“ невеста все пак къпели публично в близката река, да се умие осквернението (Търново, Пирдоп)“ (Гаврилова 1999: 372).

Всички практики, които разгледахме, в случай че девойката се окаже без моминство, придобиват смисъл за участниците в ритуалите, тъй като те се оказват единственият възможен изход от следващите ги нещастия както за дома, така и за селото, целта на всички тях е девойката да се пречисти. А. К. Байбурун отбелязва, че ритуалът е „особена програма на поведение, с помощта на която колективът преодолява критичните моменти на битието“ (Байбурун 1989: 18). В степента на строгостта на възпроизвеждане на наказанията за всички членове на колектива се изразява психотерапевтичният ефект на ритуала. Колективът преодолява опасността като максимално сплотена общност (Байбурун 1989: 18). Именно публичното опозоряване на невестствената невеста е залог за благополучието на колектива и смисъл на неговото съществуване. Целта на всички тези обичаи, свързани с невестствената невеста, е „да се предаде колоритът на епохата или/и да се изрази осъдително отношение, неодобрение“ (Аврам 1999: 70) към жените, дръзнали

да нарушат и да се отклонят от нормата на поведение, защото въпреки очистителните ритуали невествената булка остава до края на живота си в известна степен нечиста (МЧТ 2008: 618–619).

8. Номинационният признак *невинност*, *чистота* е представен от ономаσιологичната структура ‘момиче, което е невинно, чисто, защото не е имало полови сношения’. Чистотата отразява специфични национални нагласи, свързани с девствеността на девойката. Тук влизат названията *невинен* ‘девствен, целомъдрен’ ж. р. *невинна* ‘девствена, целомъдрена’, напр. *До него — Нина, нещастна, опозорена. Чиста, невинна му се отдаде. Той я докара до туй. Погуби ѝ младостта, целия живот.* Г. П. Стаматов, Разк. II, 37–38 (РСБКЕ (онлайн) а); *чиста* в мн. ч. *чисти* ‘девствени моми’ (БМ 2006: 77), напр. *Момата, която е девствена, недокосната от мъжки ласки, с безупречна репутация, е олицетворение на чистота* (МЧТ 2008: 619). Чистотата на девствената мома се прехвърля и върху новите ѝ роднини, напр. *Чистата булка „очиства“ и къщата на младоженеца* (пак там, 618); „Младата булка пристига чиста в дома на съпруга си и приема греха на първата брачна нощ и на последващото зачеване“ (Китанова 2012: 34).

9. Номинационният признак *цялост*, *ненакърненост* е представен от ономаσιологичната структура ‘момиче, на което девствеността не е отнета и е цяла’. Семантиката на този номинационен признак ни насочва към съхраненост в началния вид, непокътнатост. Тук влизат названията *неначената* ‘за девствена невеста’ (Странджа) (Милчева 1996: 288); *цялкост* ‘моминство, девственост’ (Герв 6: 322); *целомъдрен* ‘девствен’ в ж. р. формата е *целомъдрена*, напр. *Целомъдрена девойка* (РСБКЕ (онлайн) в); ‘благоразумен, здравомислещ; който не е порочен, праведен’ (РКБНО 2012: 1101) или в мн. ч. среднобългарското *цѣломъдрии* ‘тези, които са целомъдрени, непорочни’ (РПЕ (онлайн) б).

10. Номинационният признак *без пороци* е представен от ономаσιологичната структура ‘момиче, което няма пороци, грехове’. Представен е от означението *непорочен* ж. р., *непорочна* ‘който/която няма пороци, грехове, непорочен/а, безукорен/а’, срв. среднобългарското *непорочънь* ‘който няма пороци и чийто живот, действия, поведение са изпълнени с нравствена чистота и невинност; непокарен, невинен, чист’ (РПЕ (онлайн) а) или новобългарското *непорочна* в пример: *Нима Бог няма да чуе гласа на непорочната девойка и да върне годеника ѝ?* Д. Рачев, СС, 273 (РСБКЕ (онлайн) б).

11. *Нецялостност, накърненост* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘момиче, което не е цяло, не е съхранено в началния си вид, т.е. имало е полови сношения’. Номинационният признак е мотивиран от народните представи, че тялото на невествената булка е нецяло. Тук влизат названията: *начената* ‘невествена’, напр. *Булката е начената* (Странджа); *не е цяла* ‘невествена’ (Странджа) (Милчева 1996: 288); *не е запъзена* ‘невествена булка’ (Сакар) (Анчев 2002: 303; МЧТ 2008: 371).

12. Номинационният признак *негодно, лошо* е представен от ономасиологичната структура ‘момиче, което е негодно, защото е имало полови сношения’. Тук влизат названията: *лоша* (Анчев 2002: 303), напр. *Ако булката е лоша, гайдарят не свири, защото му се разболява детето, умира вол или крава* (Устрем) (пак там); *развалена* (Хаджийски 1940: 108), напр. *Развалени момичета се отдаваха на почтени момчета, само да ги вържат* (Хаджийски 1945: 350); *скъпна* ‘дефлорирана, обезчестена’ (Кукуш) (БЕР 2: 227).

13. *Изпращение* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘момиче, което е сравнявано с отпадъчен материал, защото е имало полови сношения преди сватбата’. Тук се причисляват названията: *говнърка* ‘лоша, нечестна, непочтена, неприятна жена’ (РБЖ 1993: 35); *лайнърка* ‘нечестна, непочтена жена’ (пак там, 81).

14. Номинационният признак *повредено, счупено* е представен от ономасиологичната структура ‘момиче, което е повредено, защото е имало полови сношения’. Номинационният признак е мотивиран от народните представи, че тялото на невествената булка е „пробито и се оприличава с всичко, чиято цялост е нарушена“ (МЧТ 2008: 371). Тук се отнасят означенията *счупена* ‘невествена булка’ (Ловешко) (МЧТ 2008: 371); *счупено шише с ракия* ‘невествена булка’, което е явна аналогия с тялото ѝ (пак там); *шуплива* ‘невествена’, *Булката е шуплива* (Странджа) (Милчева 1996: 288); *пробита* ‘невествена булка’ (Ловешко) (МЧТ 2008: 371); *пробита чаша* ‘невествена булка’, прави се аналогия с тялото ѝ (пак там); *пита с дупка в средата* ‘невествена булка’ също се прави аналогия с тялото ѝ (пак там).

15. Номинационният признак *продънване* е представен от ономасиологичната структура ‘момиче, което е без дъно, вследствие на полов акт’. Представен е от словосъчетанията *шише без дъно* ‘недевствена булка’ (МЧТ 2008: 371) и *бъчва без дъно* ‘недевствена невеста’ (пак там, 21). „Етиологичното „продънване“ на пижулината, съпроводено от генитално кръвотечение при жените, се тълкува обикновено като намек за дефлорация и начало на сексуален живот“ (пак там).

16. *Тегло* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘момиче, което е тежко, обезчестено’. Тук попада означението *тежка* ‘недевствена булка’ (МЧТ 2008: 371). Семантиката трябва да се търси при тежките последици от недевствената булка, които се изразяват в мор по домашните животни, болести и дори смърт на човек от къщата. Булката е *тежка* и тежка ще е съдбата на цялото семейство на младоженеца, заради нея.

17. Номинационният признак *самота* е представен от ономасиологичната структура ‘момиче, което е само, без мъж до себе си и няма полови сношения’. Тук влизат названията *самоглъвица*, *самуша* ‘без сексуални контакти’ (Мичева-Пейчева 2011: 28); *не е познала мъж* ‘девствена’, напр. *Ето, имам две дъщери, които още мъж не са познали* (Библия 1982: 24, Първа книга Моисеева, Битие 24: 16).

18. *Доброта* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘момиче, което е добро, защото е запазило девствеността си до сватбата’ и неговият контрадикт съответно ‘момиче, което не е добро, защото не е запазило девствеността си до сватбата’. Тук се причисляват следните названия: *добрà* ‘девствена, която е с положителни качества’ (Плевенско) (БЕР 1: 403); *добродетел* ‘девственост (целомъдрие)’, напр. *Ако жената на свещеник пожелае да го напусне заради добродетелта си (целомъдрие), тя да не се омърси с него, тя е свободна да го направи, стига то да не цели женитба с друг мъж* (Левин 1991: 265); *арна* ‘девствена’ (Пирински край) (Георгиева 1980: 405); *не е добра* ‘недевствена’ (Добруджа), напр. *В Оброчище например веднага щом разбере, че булката не е добра, свекървата дава по една хапка хляб на кучетата и казва: „Дано да е за вас!“*. С това тя прехвърля опасността, заплашваща добитъка, върху кучетата

(Генчев 1974: 285; Анчев 2002: 303), ‘недевствена булка’ (Сакар) (МЧТ 2008: 371); *не е ѝрна* (Анчев 2002: 303).

19. Номинационният признак *красота* и неговият контрадикт *не е хубава* са представени от ономасиологичната структура ‘момиче, което е хубаво, красиво, защото е запазило девствеността си до сватбата’ и съответно ‘момиче, което не е хубаво, защото не е запазило девствеността си до сватбата’. Тук се причисляват следните названия: *хубава* ‘девствена’ (Добруджа) (Генчев 1974: 284), напр. *Момата беше хубава мома, която мъж не бе я познал* (Библия 1982: 24, Първа книга Моисеева; Битие 24; 16); *хубава* ‘младоженка, която е била девствена през първата си брачна нощ’ (Свиленградско, Елховско, Харманлийско) (Павлова 2012: 81); *убава* ‘девствена’ (Пирински край) (Георгиева 1980: 405), (Родопи) (Цанева 1994б: 183); *не е хубава* ‘недевствена’ (Добруджа), напр. *Когато булката не е хубава, на родителите ѝ носят студена неподсладена ракия (в Оброчище – газ) в шише без червена превръзка* (Генчев 1974: 285; Анчев 2002: 303). Названията са мотивирани от схващанията, че загубата на девствеността предизвиква внезапно погрозняване на хубавицата (МЧТ 2008: 618).

20. Номинационният признак *сладко, благо* е представен от ономасиологичната структура ‘момиче, което е сладко, с положителни качества, защото е девствено’, но тук названието е образувано с частицата *не* и има отрицателна конотация – *не е сладка* ‘недевствена булка’ (Сакар) (Анчев 2002: 303; МЧТ 2008: 371).

21. *Наред, (в)ред, (у)ред* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘девойка, която спазва реда и обичаите и ще се омъжи девствена’. В тази група попадат две означения *редна* (Дебелец, Великотърновско) (ИДРБЕ 2012: 915) и *редовна* ‘девствена’ (Хаджийски 1940: 108).

22. Номинационният признак *дърво, цепеница* е представен от ономасиологичната структура ‘момиче, което е като цепеница, защото е недозялано, глупаво, тъй като е надхвърлило моминската възраст и все още не е омъжено’. Среща се при названието *цепеняк* ‘девствено момиче’ (РБЖ 1993: 145).

23. Номинационният признак *вдовство* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която е загубила мъжа си’. Тук мотивацията е свързана, от една страна, с това, че вече става дума за жена (която е водила полов живот), а не за мома (която е девствена),

а от друга – с това, че е без мъж до себе си, като вдовица. Представен е от названието *вдовица* ‘недевствена мома’ (Гаврилова 1999: 390). Недевствената булка се нарича *проклета вдовица*. Тя е нечиста и може да пренесе нечистотата си върху дома на мъжа си, затова „всяко нещастие в дома на младоженеца, което се случва до края на годината, се счита като причинено от нечистотата на невестата“ (МЧТ 2008: 618). В Хасково при недевствена булка младоженецът излиза на най-високия баир и вика силно: „Боже, аз я зех за девица, а тя излезе вдовица“ (Гаврилова 1999: 371).

В наше време ситуацията е различна. Споделям мнението на Л. Макавеева, че днес има свършено нов модел на поведение, който се характеризира с налагане на нови форми на общуване, създаващи условия за пълна свобода на брачния избор. Според своите лични позиции и нравствени критерии младите сами определят облика на предбрачното си поведение. Авторката предполага, че това е резултат от новите духовни черти във възпитанието на младото поколение и от променената социално-икономическа същност на брака в съвременното общество. Важна роля оказат социално-културните преобразования в нашата страна, които създават условия за свободно общуване между младежите, за пълна свобода на брачния избор независимо от етническата и социалната им принадлежност (Макавеева 1981: 10–12).

24. Номинационният признак *размѡване, обезчестяване* е представен от ономазиологичната структура ‘жена, която е обезчестена’. Към тази категория попадат следните означения:

– *онѡде* ‘обезчести’ (Благоевград) (БЕР 4: 882);

– *размѡвам, размѡям (да размѡя)* ‘развалям мома; разбулчвам’, ‘лишавам от девственост’, напр. *Колко си булки разбулчил, / Колко си моми размѡмил?* (Брезе, Девинско) (Геров 5: 37; БЕР 4: 232); *размѡявам* ‘лишавам от девственост’ (БЕР 4: 232); *размѡване, размѡяне* (Геров 5: 37); *размѡя/размѡя/размѡя* (Брезе, Девинско) ‘отнемам девственост на девойка, обезчестявам; лишавам от девственост’, напр. *Размѡмена мома, развалена, която не е излязла девица* (Геров 5: 37; БЕР 4: 232);

– *скопѡсал ѡе* ‘обезчестил я’ (Шумен) (БЕР 6: 780);

– *дѡпам, дѡпну(в)ам, дѡпнам* ‘отнемам девственост’ (Охрид) (БЕР 1: 449);

– *запашкам* ‘да насиля’ (Прилеп), напр. *Кат што кондисале уште во првата вечер, я запашкал за безчестие да ѝ праит* (Геров 6: 127).

25. *Късане, разкъсане* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘жена, при която се извършва обезчестяване’. Тук влизат названията: *кѝна* диал. ‘късам’, производни лексеми са *рѝзкина, разкѝнувам* ‘обезчестявам, изнасилвам жена’ (Ресен) (БЕР 2: 368–369); *скъсвам целофана (бандерола)* ‘отнемам девственост’ (РБЖ 1993: 179–180).

26. Номинационният признак *отпушване* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, на която е отнета девствеността’. Този признак е представен от названията *отпушвам, отпуша* ‘отнемам девственост’ (РБЖ 1993: 103).

27. *Отваряне, разпечатване* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘жена, на която се отнема девствеността’. Тук се причисляват следните означения *отварям консервата* ‘отнемам девственост’ (РБЖ 1993: 172); *разпечѝтвам, разпечѝтам* ‘отнемам девствеността на момиче’ (РБЖ 1993: 121).

28. Номинационният признак *пукане* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която е обезчестена’. Тук попада означението *пукам цвайтера* ‘отнемам девственост’ (РБЖ 1993: 177).

29. Номинационният признак *оскверняване* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която е обезчестена, отнета ѝ е девствеността’. Тук се причислява едно название *скверня* ‘замърсявам нещо чисто, свято; обезчестявам, петня’ (БЕР 6: 738).

30. Номинационният признак *изразяване* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която вече е преминала в друга категория и е доказала девствеността си чрез белег’. Тук са представени следните названия: *изразя* ‘моминска чест’, напр. *Бабите гледаха момата, да видят изразена ли е; изразявам (да изразя)* от турското рѝз, ърз. Казва се за мома: развалям ѝ рѝза, честта, развалям ѝ момството, обезчестявам я, насилвам я, напр. *Едно момиче на петнадесет години се изразило от (...)* (Геров 2: 296; БЕР 6: 163); *изразяване* ‘обезчестяване’ (Геров 2: 296); *излезе миждето на булката* ‘доказана е девствеността на невестата’ (Чешнегирово и Караджалово) (Дражева 1986б: 230).

Заемки

1. От турски език:

– *казлък* ‘моминство, девственост’. Това название се използва в повечето български мюсюлмански села (Цанева 1994б: 182–183);

– *късветна* ‘(за жена) честна, девствена’ (Кюстендилско), произлиза от *късветен* (мъжки род), използва се в Смочево, Дупнишко (ИДРБЕ 2012: 915); според авторите на БЕР 3 може би е с изпадане на второто неударено *е* от *късветена*, от тур. *kız* ‘девственица’ и светена ‘чиста’ (БЕР 3: 229), но според авторите на БЕР 4 не е от тур. *kız* ‘девственица’ и *светена*, а е производно от лексикализирана синтагма *къ свет* ‘като света’, т.е. ‘като множеството, като всички’, разг. *като свят* ‘както трябва като хората’ и *къ* ‘като’, което вероятно е от първоначално неударено *как* ‘като’ с изпадане на крайната гласна (БЕР 4: 606);

– *ръз* диал. ‘моминска чест; кръв от изгубена девственост’, остар. ‘чест, честност, почтеност’; чрез тур. диал. *ırz* от араб. *irḍ* ‘чест’; заето и в срхр. *рзъ, хрзъ, хързъ* ‘чест, почтеност; женска чест’ (БЕР 6: 366–367);

– *ръс* ‘честност, нравствена чистота’, ‘целомъдрие’ (Мостово, Асеновградско). – Еднакво с *ръз* (БЕР 6: 377).

2. От гръцки език:

– *лѐфтера* ‘девойка, млада жена на възраст да встъпи в брак’ (Странджа, Хасковско, Лозенградско, Дедеагачко) (Павлова 2012: 32);

– *лѐфтерка* ‘девойка, млада жена на възраст да встъпи в брак’ (Мугла, Девинско) (пак там);

– *лефтердвам* ‘намирам се в предбрачен период’ (за жена) (Странджа, Родопи) (пак там, 31);

– *лефтердование* ‘житейски период, в който се намира млада жена преди брака’ (Странджа, Родопи) (пак там).

3. От руски език:

– *целомудрие, целомудренный* заимствано от стб. *цѣломѣдріе, цѣломѣдрѣнѣ* (Фасмер 4: 297).

4. При българите католици:

– *маддна* ирон. разгов. ‘целомъдрена, непоковарена жена; девица’. От международната културна лексика, срв. рус. *мадонна* ‘название на богородицата у католиците’, рум. *madonă* прен. ‘чиста и непоковарена жена’ (БЕР 3: 609).

В заключение можем да направим следните изводи

1. Представени са **149 названия**, от които 118 са за *девствено/недевствено момиче* и 31 за *процеса обезчестяване*.

2. От направения преглед на означенията можем да обобщим, че по-голямата част от лексемите имат обособен ареал на разпространение.

3. Всички названия са със смислова (съдържателна) номинация. Номинационните признаци са образувани въз основа на вътрешната форма на думата, респ. на ономазиологичната структура, като в названието е отразен признак от понятието, напр. към номинационния признак *цялост*, *ненакърненост* се отнася названието *цялкост* ‘момиче, на което девствеността не е отнета и е цяла’; *наред*, *(в)ред*, *(у)ред* – *редна* ‘девојка, която спазва реда и обичаите и ще се омъжи девствена’; *лице*, *образ* – *невѣстино лице* ‘девојка, която е целомъдрена, тъй като не е имала полови сношения и може спокойно да показва лицето си, да върви с гордо вдигната глава’.

4. Означенията са мотивирани от вътрешни признаци, свързани с физиологията на жената (тъй като физиологичната чистота съдържа в себе си девствеността) и засягащи интимния ѝ живот.

5. Най-голям брой словообразователни варианти имат синонимните редове, в чийто център стоят основните представителни лексеми *момă* и *дѣва*, дванадесет срещу осем: *момѣто*, *момѣче*, *момичѣ/момиче*, *момичка/момичка*, *моминка/моминка*, *момишяче*, *момица/момица*, *момляче/момляче*, *момня*, *момушка*, *момушлăк*, *момяче*; *девица*, *девчинка*, *дѣйка*, *девесилка*, *девѣсница*, *дѣвственица*, *девојка*, *девојаче*. Те образуват две семантични редици и означенията от всяка редица са взаимозаменяеми.

6. Най-малък брой словообразователни варианти, представени с по два примера, имат номинационните признаци: *доброта* –

добра̀, добродетел; самота – самог̀лавица, саму̀ша; наред, (в)ред, (у)ред – р̀една, редовна.

7. В някои лексеми ясно прозира метафоричността – *ч̀естна, добра, х̀убава, р̀една, млада, л̀ице, счупена, развалена, тежка, разпеч̀атвам* и др.

8. Паралелно с основната информация от лексикалното равнище, получаваме ценни сведения и от други езикови равнища: от словообразователното (ролята на суфиксите за образуване на варианти на ядрените лексеми *мома* и *дева* от синонимните редове *мом̀ето, м̀омече, мом̀иче/м̀омиче, мом̀ичка/м̀омичка, мом̀инка/м̀оминка, момишя̀че, мом̀ица/м̀омица, момля̀че/м̀омля̀че, м̀омня, мому̀шка, момушл̀ак, м̀омяче; дев̀ица, девчинка, д̀ейка, девес̀илка, девес̀ница, д̀евственица, девд̀ойка, девд̀ойка, девд̀оя, девд̀ояче); от фонетичното (използват се фонетични варианти на думите: *мом̀а, м̀ома, мум̀ъ; ч̀есна, ч̀естна, часна; х̀убава, у̀бава; мом̀ица, м̀омица); от синтактичното (срещат се синтактични словосъчетания и глаголни изрази от типа на: невестино л̀ице, моминска ц̀елом̀дреност, скъ̀свам ц̀елофана (бандерола), отваря̀м консервата).**

9. В редица названия *ч̀естна, чиста, невестино л̀ице, моминска ц̀елом̀дреност, добра, х̀убава, начената, тежка* и др. мотивиращи се оказват митологични и рационално-битови представи, свързани с изследваното физиологично състояние на девойката, които дават ясна представа за българската езикова картина на света и са отглас от народните поверия и традиции в миналото.

10. Езиковите реализации на лексемите доказват наличието на връзка между езика и културата, което е засвидетелствано, от една страна, с примерите (изреченията), извлечени от естествена езикова среда, в които функционират означенията, а от друга, с етнокултурните термини, свързани с обредния комплекс около девствеността, които допълват езиковата картина при споменатите названия.

11. Всички лексикални единици, които попадат в представените 30 номинационни признака, са с прозрачна от съвременна гледна точка ономаσιологична структура (респ. вътрешна форма), т.е. те са мотивирани от други думи, които съществуват в езика.

Представените названия за *девственост/девствено момиче/загуба на девствеността/недевствено момиче* свидетелстват за лексикалното богатство на българските говори и за етнокултурната

картина в миналото, тъй като диалектната лексика е източник на знания не само за материалната култура на носителите на съответния диалект, но и за тяхната духовна култура. Големият брой означения, ексцерпирани от вече споменатите източници, и различните явявания, свързани с този белег на девойката, са доказателство за огромното значение, което е отдавано в миналото на *девствеността* – състояние, определящо благополучието и щастието както на целия род на младоженеца, така и на всички участници в сватбата.

II. Названия за менструация и за жена в менструален (месечен) цикъл в българския език, групирани по номинационни признаци

Според фолклорните легенди „основното задължение на жената е да се омъжи, да роди и да отгледа деца на мъжа си и неговия род“. За тази цел тя трябва да има менструация (БНМ 2013: 193) и тук ще представим названията, свързани с нея. За разлика от физиологичните състояния и процеси *девственост, бременност и раждане* при *менструацията* названията са малък брой, което се дължи на табуизирането ѝ.

1. Номинационният признак *кръв* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която има всекимесечно маточно кръвотечение’. Кръвта е символ на физическа сила и живот (БМ 2006: 167), а в народните представи при младите момичета се възприема и като символ на физиологична зрялост. Представен е от следните означения: *като наближи кръвта ѝ* ‘менструация’ (Кодов 1929: 235); *месечно кръвотечение* (Софийско) (Генчев 1993: 191; МЧТ 2008: 87). Тук номинацията се свързва с обективен физически фактор, какъвто е кръвотечението.

2. Номинационният признак *период от време (месец, седмица)* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която има маточно кръвотечение, което се повтаря през определен период от време, обикновено всеки месец и има обособена продължителност’. В случая *месец* = *месечина* (БМ 2006: 193). Този номинационен признак се свързва с народната представа за месеца като период от време, в който се проявява цикълът на жената, но тук се открива и един по-древен пласт, където луната

е използвана като мярка за време. Този номинационен признак е представен от няколко названия, които означават това състояние: **менструация** ‘всекимесечно маточно кръвотечение у жените’ – от научнолат. *mēnstruatio* и от лат. *mēnstruus* ‘месечен’, производно от *mēnsis* ‘месец’ (БЕР 3: 738), ‘периодично явяващо се през около 28 дни кръвотечение от матката на жената, което започва от половото съзряване (пубертета) и продължава до климактериума’ (РЧДБЕ 1982: 523); **влизам в менструален цикъл** (РБЖ 1993: 186); **месеъ** ‘луна, менструация’ (Славейно, Устово, Серафимово, Смолянско; Давидково, Ардинско; Габрово; Бръложница, Софийско; Бобошево, Станкедимитровско; Войнягово, Карловско) от стб. *мѣсяць* ‘месец; луна’ (БЕР 3: 755), (Българи, Бръшлян, Стоилово, Синеморец, Странджанско) (Милчева 1996: 260); **месеъ** ‘менструация’ (Родопи) (Цанева 1994а: 123); **мѣсяц** ‘менструация’ (Родопи), напр. *В Родопите смятат, че най-важното условие момичето да израсне здрава, плодна жена, е да има мѣсяц* (пак там, 119–120); **при първия месеъ** ‘при първата менструация’ (Родопи), напр. *В повечето родопски села при първия месеъ на момичето се омесва питка, която то трябва да раздаде, като оповести за събитието* (пак там, 120). „В южните родопски селища към Беломорието вярват, че ако момичето види в тоя ден мургав човек, ризата ѝ цял живот няма да се изпира добре; затова гледат да срещнат рус – „бял“ човек“ (Колева 1973: 26 по Цанева 1994а: 120).

Според З. Фройд примитивният човек е тълкувал първата менструация на момичето като ухапване от призрачно животно или като знак за полово сношение с някой дух (в някои вярвания се разпознава духът на прародителя) (Фройд 1991: 184); **месечноменяване** ‘менструация’ (Йермонах Неофит 1992: 155); **мѣсечно** ‘менструация’ (Костандово, Велинградско) (БЕР 3: 757); **мѣсячное** ‘менструация’ (БЕР 3: 757); **неделя** ‘менструация’ (Смилянски район, Родопите) (БЕР 4: 597), тук се прави връзка с продължителността на месечния цикъл, който е около седмица;

2.1. *Период на жената* е представен от ономасилогичната структура ‘жена, която има всекимесечно маточно кръвотечение’. Към този номинационен признак се причисляват словосъчетанията: **женско периодично месечно очистване** ‘менструация’ (Зеленин 1929: 27); **жена в известни периодически времена** ‘жена в цикъл’ (Балджиев 1894: 243); **периодът (на жената)** ‘менструация’ (Левин

1991: 175); *появата на периоди* ‘менструация’ (Гаврилова 1999: 352); *женско време* ‘менструация’ (Геров 1: 167).

3. *Месечина* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘жена, която има маточно кръвотечение, което се повтаря всеки месец’. Поради връзката си с женското начало и силите на хтоноса (жена = луна; менструален цикъл = месец) (БМ 2006: 195), месечината е основен митологичен символ на жената и женското начало в българската народна космогония (БНМ 2013: 326). Означенията от този номинационен признак се свързват с периодичната поява на менструацията и се мотивират с рационалните представи на лунните фази и на женския месечен цикъл. Към тази група се причисляват следните названия, които означават това състояние: *мѣсечина* ‘луна’, диал. ‘менструация’ (Смолско, Пирдопско) (БЕР 3: 757); при Найден Геров е представено като *Очищение у женските, което става всеки месец; женско време, месец, пране...* (Геров 3: 102); *месечѣйна* с промяна на ударението ‘луна, менструация’ (Странджанско) (БЕР 3: 757); (Индже войвода, Кости, Грудово, Странджанско) (Милчева 1996: 260), напр. *Жена кога кърми дете и се види (появи се месечината...) и после пак престане, мисли, че е трудна, отбива детето и престава да го кърми* (Ватев 1905: 1); *мѣсчина* ‘менструация’ (Крѣвеник, Севлиево), произлиза от *мѣсечина* с изпадане на неударено *е* (БЕР 3: 761); *мѣсечница* ‘менструация’ (пак там, 757); *мѣсишко* ‘менструация’ (Родопи) (Цанева 1994а: 121); *редовно течение на месечините си*, напр. *За тези бледни и чамави женски в моминска възраст, каквито биват повечето момичета, които нямат редовно течение на месечините си, казват наистина “злина ги либи”* (ИБЕ 1992: 271); *видело* ‘менструация у жените’ (Софийско), понеже се явява при ново *видело* ‘нова луна’ (срв. диал. *мѣсец* ‘менструация’ и лат. *mensis* ‘месец’) (БЕР 1: 143).

4. Номинационният признак *жена* е представен от ономасиологичната структура ‘състояние, присъщо на жените, което се изразява във всекимесечно маточно кръвотечение’. Тук попада названието *женското* ‘менструация’ (Заберново, Синеморец, Странджанско) (Милчева 1996: 260).

5. Номинационният признак *физиология* е представен от ономасиологична структура с два варианта – ‘момиче, което навлиза в детеродна възраст, т.е. превръща се в девойка, жена чрез

менструалния си цикъл’; ‘жена, която в момента няма (поради напредване на възрастта) или никога не е имала менструация (поради физиологични причини)’. Този номинационен признак е представен от названията: *мѝмино* ‘менструация’ (Родопи) (Цанева 1994а: 120); *мѝминство/момѝнство* ‘първа менструация, Mensis’ (Габрово) (БЕР 4: 225); те са мотивирани от народните представи, че с първата менструация момичето се превръща в жена; *мъжска̀р* ‘жена, която никога не е имала менструация’ (Габрово) (БЕР 4: 376) – това е третата категория жени, които са презириани от всички, защото не могат да забременяват и да раждат деца.

6. *Изчистване* е номинационен признак, представен от ономаσιологичната структура ‘жена, която се пере, изчиства се от мръсните и непотребни вещества чрез менструалния си цикъл’. Семантиката тук ни отвежда към използваните рационални средства от жените за хигиенизиране през менструацията. В тази категория попадат следните наименования: *пране* ‘очистване у жените, което става всеки месец’ (Геров 4: 258); *пранѐ* (Родопи) (Цанева 1994а: 120), ‘менструация’ (Българи, Резово, Синеморец, Долно Ябълково, Горно Ябълково, Желязково) (Милчева 1996: 260); *при първото пране* ‘първата менструация’ (Гоцеделчевско) (Цанева 1994а: 120), напр. *В Гоцеделчевско при първото „пране“ момата хваща три кола завива ги на двора и се завърта около тях от дясно на ляво три пъти, та да ѝ трае „прането“ винаги три дни* (пак там); *пранѐ, пранина* ‘менструация’ (БНМ 2013: 325); *перанѐ* ‘менструация’ (Родопи) (Цанева 1994а: 120); *перà се* ‘(за жена) имам менструация’ (Габрово, Банат) (БЕР 5: 165); *пранѐто* ‘менструация’ (Тетевен, Габрово) (пак там, 166); *жена с пране* ‘жена в менструация’ (Пловдивски край) (Дражева 1986а: 214), (Родопи) (Цанева 1994а: 135); хората във всички пловдивски села вярват, че „ако при родилката и детето влезе *жена с пране*, новороденото ще се изприщи с червени пъпки“ (Дражева 1986а: 214); *има пране* ‘мензис’ (пак там); *спѝра ми пранѐто* ‘без цикъл’ (Мичева-Пейчева 2011: 28); *жени, дето ги е оставило прането* (Пловдивски край) (Дражева 1986а: 218) – с този израз жената вече минава в друга категория – превръща се в баба, загубила е своята функция да забременява и да ражда; *на дрѐхите сѝм* ‘в менструация сѝм’ (Ахтопол, Индже войвода, Зидарово, Извор, Странджанско) (Милчева 1996: 260).

6.1. Номинационният признак *плавене* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която се плави, т.е. чисти се чрез менструалния си цикъл’. Този номинационен признак може да се разглежда и като подгрупа към номинационния признак *изчистване*, тъй като и тук значението ни насочва към използваните средства от жените за хигиенизиране през менструацията. Представен е от названието *плъвя* и неговата форма *плъви ме* ‘(за жена) имам буйно и продължително кръвотечение’ (Славеино, Смолянско) (БЕР 5: 290).

7. Номинационният признак (*червен*) *цвят* или *обект*, който *притежава червен цвят* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която има червено течение от матката по време на менструацията’. Червеният цвят символизира плодородието и има апотропейна функция (Елчинова 1989: 111). Представен е от следните означения: *вдигам червения байрак* ‘влизам в менструален цикъл’ (РБЖ 1993: 157); *развявам червения байрак* ‘влизам в менструален цикъл’ (пак там); *врзвам червена панделка* (за момиче, жена) ‘влизам в менструационен цикъл’ (пак там, 159); *Червен бряг, Червената армия пристигна* ‘в мензис съм’ (Лачева 1995: 128).

8. Номинационният признак *цвете* (или по-конкретно *цъфване на цветето*) е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която разцъфтява като цвете’. Мотивацията при именуването е обусловена от представите, че това разцъфтяване е предпоставка жената да даде плод, т.е. да роди. Тук влизат названията: *цвѐте* ‘очистване у жените, което става всеки месец’ (Геров 5: 522); ‘менструация’, напр. *Има случаи, кога момичета по указания на старите жени са бутали с пръсти половите си органи, за да се явяло ”цвете”* (Ватев 1905: 64); *цвете* ‘менструация’ (БНМ 2013: 325); *слизането на цветето* ‘идване на менструация’ (БНМ 2013: 520), напр. *Ако по някаква причина са спрели било у мома или жена (освен при зараждане), за ”слизането на цветето” дават да пие болната откраднат червен щир, сварен във вода* (Ватев 1905: 64); *цъфна ми цветето* ‘менструация’ (Асеновградско); *цъфна ми розата* ‘менструация’ (Асеновградско); *цъфна ми ружката* ‘менструация’ (Асеновградско) (информ. Мария Субашева).

9. *Болезнено състояние* е признак, представен от ономасиологичната структура ‘жена, която е с болки в корема

поради това, че е в менструация и изпитва неразположение'. Този признак е свързан със състоянието на жената по време на менструацията и е представен от следните означения: *кльйнава* '(за жена) която страда от нередовна менструация (...) или от бездетство' (Търновско) (БЕР 2: 452); *клинава жена* 'жена със смущения в менструалния цикъл: спрял месец, повредена жена' (БНМ 2013: 248); *клинаво* 'месечно коремоболие у жените' (Геров 6: 166); *кльня* 'силни болки около бъбреците и жлъчката при менструация' (Щип) (БЕР 2: 452); *клини* 'месечният цикъл на жените (или смущенията в него)' (МЧТ 2008: 70); *неразположена съм* 'в мензис съм' (Лачева 1995: 128); *бръндза* 'устна' (Банско) (БЕР 1: 83), 'менструация' (БНМ 2013: 325). Тук може би се прави аналогия между устата и половите органи на жената. В резултат на неразположение и от двете места изтича течност – от устата (изпраждане на съдържанието на стомаха) и от гениталите (менструална кръв).

10. Номинационният признак *виждане* е представен от ономасиологичната структура 'нещо, което се вижда, процес, който има определени видими белези и характеристики'. Тук попадат следните названия: *вийждам се* '(за жена) имам видело, менструация, Mensis' (Габрово) (БЕР 1: 145); *не се вижда* 'за момиче без менструация' (българите в Бесарабия) (БНМ 2013: 325).

11. Номинационният признак *чисто/нечисто (мръсно)* е представен от ономасиологичната структура 'жена, която е чиста, защото няма менструация'/'жена, която е в менструация, вследствие на което е мръсна, нечиста (от биологична гледна точка) и може да се изцапа (от хигиенна гледна точка)'. В тази група се причисляват означенията: *чиста* 'без менструация' (Родопи) (Цанева 1994а: 122), 'без мензис' (БМ 2006: 76), 'да няма вече менструация' (БНМ 2013: 70); *нечиста* 'по време на менструално кръвотечение' (Левин 1991: 174), 'с мензис' (Генчев 1985в: 249), напр. *Нечиста жена 'с мензис' не трябва да участва при правенето на туршии, подници, започването на тъкане и др.* (Генчев 1985в: 249); *нечисти жени* 'по време на менструален цикъл, с мензис' (Генчев 1985а: 173; Генчев 1993: 202; БМ 2006: 209), т. нар. „женска нечистота“ е свързана с биологичния фактор – изтичането на менструална кръв; *скърня* 'кръвотечение, месец' (Геров 6: 293), 'сериозно кърваво течение от матката след раждане', 'месечно кръвотечение' (Сливен) – в смисъла на 'нещо

нечисто', срв. срхр. остар. *скврн, скверна, скрна* 'нечистотия; грях', словен. *skvr̃na* 'петно, недостатък', *skvr̃nica* 'менструация', струс. *сквърна* 'нечисто нещо', рус. *сквѐрна* 'нечистотия, excrementum'; от прасл. **skṽrnā*, което е с несигурна етимология; свързва се и със стб. *сквара* 'нечистотия' (вж. БЕР 6: 821); *оклѣня се* '(за жена) в менструация съм' (Тотлебен, Плевенско), произв. от *клѣня* (БЕР 4: 836).

При първите четири означения влияние са оказали архаичните представи за женската чистота/нечистота, обусловени от табуто върху жени в такова състояние. Последното (*оклѣня се*) може да се обясни с възможно външно физическо изцапване. Православното църковно право смята жената за нечиста по време на менструалния ѝ цикъл и налага редица забрани върху нея: жената не трябва да влиза в черква и да получава причастие; забранява се на съпрузите да спят заедно (Левин 1991: 174–175), защото по време на менструация жената лесно „хваща“ (зачева); жената в менструация е опасна за реколтата и плодородието, поради което „се отстранява от обредите около първата оран и засев, не влиза в нов харман, не замесва от първото брашно, не меси хляб в дома (или забраната се отнася само за обредни хлябове)“ (БНМ 2013: 325), тъй като „месачката трябва да е „чиста“ (т.е. не може да е в мензис, нито да е родилка до 40-ия ден след раждането)“ (Елчинова 1989: 114); „не сири и не бърка в сирене, не слага туршия, не вари ошав, не започва да тъче, не меси глина и не прави подници“ (БНМ 2013: 325); нечисти жени не трябва да влизат в стаята на родилката и бебето, за да не предизвикат появата на обриви и болести (БМ 2006: 209–210). Вследствие на изброените забрани, можем да обобщим, че женската „нечистота“ е не само физическа, а и ритуална, религиозна. „Съприкосновението с жена или присъствието ѝ в определени моменти (когато е в мензис, след раждане) при определени религиозни ритуали и ловни приготовления вреди и осквернява. Оттук и ритуалните изолации и забрани върху жените“ (вж. Токарев 1990: 142–143).

12. Номинационният признак *идване* е представен от ономасиологичната структура 'жена, на която ѝ идва цикълът'. Тук се причисляват означенията *дойде ми* 'в мензис съм' (Лачева 1995: 128); *дойде ми цикълът* (разг.) (София); *с гости съм* 'в мензис съм' (Лачева 1995: 128).

13. Номинационният признак *потичане* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, на която тече менструацията, наподобяваща сок от дърво’. Тук попадат названията: *пѣтичова* ‘която има менструация’ (Златоград; Маданско и др.) (БЕР 5: 554; БЕР 7: 903); *млѣзгѣ* ‘сок под кора на дърво; (прен.) менструация’ (Кръвеник, Севлиево) (БЕР 4: 172). Вероятно според народните представи дървесната мѣзга е наподобявала женската менструална кръв. Затова при номинацията е използван такъв метафоричен пренос.

14. *Нещо обикновено* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘жена, която е в обичайното си месечно състояние’. Към този признак се отнася словосъчетанието *обикновеното у жените* ‘менструация’, напр. *Авраам и Сарра бяха стари и в преклонна възраст, и на Сарра беше престанало обикновеното у жените* (Библия 1982: 17, Първа книга Моисеева, Битие, 18: 11).

15. Номинационният признак *кльвване, жегване* (действие, вследствие на което потича кръв) е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която кърви, защото е в месечен цикъл’. „Петелът е многозначен символ. Той олицетворява мъжкото начало и оплодителната способност, както и женското възпроизвеждащо начало. Така петелът е ярък символ на потенция (...) Връзката петел – женска потенция се потвърждава многократно в народната култура – „гребенското“ забраждане на жени във фертилна възраст; шевичния орнамент „петлѣта“ по женските ризи“ (БМ 2006: 239). Към този признак се причисляват изразите: *кльвнал я петелът* ‘за момиче при полово съзряване’ (БМ 2006: 239); *нашето моме го клюцна петѣло, жегнуло те църното котѣ* ‘първа менструация на момата’ (БМ 2013: 325). Идването на менструацията метафорично е представено като клѣвване от петел, при което протича кръв. За да има продължителност менструацията три дни и да не стане „клинава“ жена, момата извършва някои обредни практики: „три пъти прѣскача обърнато трикрако столче, докосва трите крака на пиростията с прѣст или слага три прѣста на челото си. За да не е обилна менструацията, майката изпѣра ризата ѝ с малко вода, която изсѣпва на трендафил, „за да не се газѣ“, или слага във водата при изпѣрането цяло яйце“ (пак там). Майката запазва парцалче, напоено с кръв от първата

менструация на дъщеря си, защото се смята, че тази кръв е лековита и помага при обриви (мундарлък) и други болести. С капки кръв от първата менструация се прави любовна магия – „с три капки от своята менструална кръв, сложени тайно в чашата с вино на обичания мъж с трикратно „Амин!““, жената може да го привърже към себе си „до безпаметство“ (пак там).

16. Номинационният признак *пронасяне* е представен от ономасиологичната структура ‘момиче, което за първи път има менструация’. Към този признак се причислява означението *нашето кокошле пронесе* ‘първа менструация на момата’ (БНМ 2013: 325). Семантиката тук може да се свърже с млада кокошка, която за първи път пронася, т.е. изпълнява функцията си и детето, което чрез менструацията се превръща в мома, способна да забременява. Названието е пренесено по аналогия от животното върху човека (кокошка – жена).

Заемки

1. От латински език:

– *мѐнзис* от лат. *mēnsis* ‘месец’ (Фасмер 2: 609), ‘месец, менструация’ (РЧДБЕ 1982: 522), произв. от ие. **mēns* ‘месец’ < **mē-* свързано с **med-* ‘мяра’ – символ на тази мярка за време е луната, чрез която се отмерват месеците (Бенвенист 1970: 316).

2. От турски език:

– *айзѐ* ‘пране, менструация’ (Родопи) (Цанева 1994а: 121) от тур. *ağız* ‘уста, устие (на река); отвор’ (Янчев 1992: 18);

– *хайс* ‘менструация’ (Родопи) (Цанева 1994а: 120; БНМ 2013: 325) от тур. *hayız* ‘менструация’ (Янчев 1992: 158);

– *п̀асна* ‘нечиста, в положение на менструация’ (Хамбардере, Ардинско); според Й. Иванов *п̀ска*, произв. от *п̀с* е възможно да е заемка от тур. *pis*, диал. *pes* ‘нечист, мръсен; гаден, осквернен; неприличен, гнусен, отвратителен; мръсник’ (БЕР 6: 115–116).

3. От гръцки език:

– *менархе* ‘първата менструация; начало на менструацията у жените’ от нгр. *μήναρχη* ‘започване на менструацията и другите физиологични и психични процеси, свързани с нея; менархе’ (срв.

РЧДБЕ 2002: 474), образувано в гръцки от *μήν* ‘месец’ (срв. ГБР 1957: 334) и *αρχή* ‘начало’ (срв. ГБР 1957: 93).

В заключение можем да направим следните изводи

1. Представени са **84 названия**, от които 77 означения са за *менструация* и за *жена в менструален цикъл* и 7 означения за *жена без менструация*.

2. От направения преглед на названията можем да обобщим, че повечето от тях имат обособен ареал на разпространение. Въз основа на това ще заключим, че най-широко разпространеното диалектно понятие за менструация е *месец*.

3. Всички названия са със смислова (съдържателна) номинация. Номинационните признаци са образувани въз основа на вътрешната форма на думата, респ. на ономасиологичната структура, като в названието е отразен признак от понятието – *изчистване* – *пранè*, *пранина*, *перàне* ‘жена, която се пере, изчиства се от мръсните и непотребни вещества чрез менструалния си цикъл’; *месечина* – *мèсечина*, *мèсишко*, *мèсечница* ‘жена, която има маточно кръвотечение, което се повтаря всеки месец’; *период от време* (*месец*, *седмица*) – *менструация*, *мèсец*, *мèсечно*, *недèля* ‘жена, която има всекимесечно маточно кръвотечение’.

4. Означенията са мотивирани от различни признаци, свързани с: биологичния фактор (изтичане на менструална кръв), външно физическо изцапване, изчистване, период от време, продължителност и др.

5. Най-голям брой словообразователни варианти имат синонимните редове, в чийто център стоят основните представителни лексеми *мèсечина* и *пране*, три срещу две: *мèсечина*, *мèсишко*, *мèсечница*; *пранè*, *пранина*.

6. В по-голямата част от лексемите ясно прозира метафоричността – *мèсец*, *мèсечина*, *недèля*, *пранè*, *цвèте*, *с гости съм*, *кльвна ме петельт* и др.

7. Паралелно с основната информация от лексикалното равнище, получаваме ценни сведения и от други езикови равнища: от словообразователното (ролята на суфиксите за образуване на варианти на лексемите *вѝдело*, *вѝждам се*; *пранè*, *пранина*;

мѐсечина, мѐсишко, мѐсечница); от фонетичното (използват се фонетични варианти на думите: *мѐсец, мѐсяц, мѐсечина/месечѝна, мѐсчина, мѝмино, мѝминство/момѝнство*); от синтактичното (срещат се синтактични словосъчетания и глаголни изрази от типа на: *месечно кръвотечение, месечноменяване, появата на периоди, спѝра ми пранѐто, нечисти жени*).

8. В по-голямата част от названията мотивиращи се оказват рационално-битови представи, свързани с идването на менструацията през определен период от време; времетраенето ѝ; хигиенните материали; връзката между червения цвят и менструлната кръв; представянето на месечния цикъл като ‘нещо (някой), който идва’, които показват българската езикова картина и са отглас от народните поверия и традиции в миналото. Такива са названията *мѐсец, месечноменяване, неделя*, представлящи признака *период от време; пранѐ, спѝра ми пранѐто, на дрѐхите съм*, представлящи признака *изчистване; вдигам червения байрак, връзвам червена панделка, Червен бряг, Червената армия пристигна*, представлящи признака (*червен*) *цвят или обект, който притежава червен цвят; дойде ми, с гости съм*, представлящи признака *идване*; при друга част от названията мотивациите са свързани с женската физиология – *женското, жени, дете „ги е оставило прането“*, *мъжкар; нездравословно състояние (неразположена, клинава), кръв (като наближи кръвта ѝ)*. В означенията, отнасящи се до номинационния признак *месечина (месечина, мѐсишко, се види (появи се) месечината, редовно течение на месечините си)*, мотивацията може да се търси в реликти от архаични вярвания, показващи връзката между жената и луната, между жената и лунните месеци, кореспондиращи с менструалните цикли.

9. Езиковите реализации на лексемите доказват наличието на връзка между езика и културата, което е засвидетелствано с представените фонетични и словообразователни варианти, които на места са свързани с обредния комплекс около менструацията и по този начин допълват езиковата картина при споменатите названия.

10. Всички лексикални единици, които попадат в представените 16 номинационни признака, са с прозрачна от съвременна гледна точка ономазиологична структура (респ. вътрешна форма), т.е. те са мотивирани от други думи, които съществуват в езика.

III. Названия за *бременност* и за *бременна жена* в българския език, групирани по номинационни признаци

Бременността на омъжената млада жена се приема като нещо естествено и отчасти променя положението ѝ. „Към нея се отнасят със снизхождение и по-любезно, не я оставят да се преуморява, внимават да не я огорчават, не ѝ говорят за страшни или неприятни случки, пазят я да не види грозни неща и пр. Вярва се, че впечатленията ѝ влияят на детето и каквото извиква вниманието ѝ, такова ще бъде и детето ѝ“ (Арnaudов 1996: 690).

Благополучното раждане е условието, което осигурява пълноправно място на жената в семейството, семейно-родствената група и в целия селски колектив (вж. Генчев 1985а: 169). Както отбелязват П. Легурска и М. Китанова бременността е опасен период в живота на жената, в който тя се намира на границата между „този“ и „онзи“ свят и поради тези причини тя трябва да спазва редица забрани (Легурска, Китанова 2012: 11). Нормите за поведение през периода на бременността се основават на рационалния опит и на някои митологични представи. Обичаите и обредите са ограничени основно в женската част на семейството. Именно тяхното спазване е условие за благополучно износване на плода и раждане на здраво дете, поради което се отличават с голяма устойчивост във времето и се наблюдават до средата на XX в. (Василева 1988: 4). През втората половина на XIX и началото на XX в. обредните практики, свързани с бременността, раждането и отглеждането на дете, като цяло са единни в етничната територия на българите, но има и известни различия, които се дължат на различната степен на запазването им (ЕБ 1985: 171).

1. Номинационният признак *действие* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която търпи действие, вследствие на което зачева, залавя (забременява)’. Тук при номинацията се взема под внимание обективен физически фактор, характеризиращ се с действието, довело до забременяване. Този номинационен признак е представен от следните названия, които означават процеса забременяване:

– *зачевам* ‘започвам’ (БЕР 1: 617), *зъчѣвъм* (Кочев 1969: 138); *зачѣна* (БЕР 1: 617), напр. *Той влезе при Агар, и тя зачена* (Библия

1991: 15, Първа книга Моисеева, Битие 16: 4); *зачена* (да *зачена*) ‘забременея’ (Геров 2: 140); *зъченъ* (Кочев 1969: 17); *зачна* диал. *заченвам* ‘забременявам’ (БЕР 1: 617); *зачеване, заченване* (Геров 2: 140); *зачинам* ‘за жена: ставам тежка, затажчала, непраздна, трудна’, напр. *Зараждам се в майчината си утроба. Бивам заченат* (пак там, 141); *зачатие* ‘забременяване’ (БЕР 1: 617); *зачятие* ‘за жена: кога стане тежка, непразна’, напр. *Зачятие Пресвятия Богородици* (Геров 2: 142);

– *сочевам, сочена* диал. ‘зачевам плод, забременявам’, *сочевам се, сочена се* ‘(за дете) зараждам се в майчината си утроба, зачевам се’ (Самоков) (БЕР 7: 378);

– *запланувам* ‘зачевам дете’, напр. *Не знам какво, но тя си изчисляваше, че ако искат да имат момче, защото те имат момиче, трябва да го заплануват сега* (София) (Маринова 1999: 145);

– *залавя* ‘забременява’, напр. *Това се повтаря няколко пъти и жената залавя* (Петков 1905: 30), *залови* ‘забременява’, напр. *Щом залови жената, кръвотечението спира до раждането на детето* (пак там); *залавяне* ‘забременяване’ (пак там); *залавяне* ‘зачеване на дете’ (Ловешко) (Воденичарова 1999: 350; Легурска 2012: 13); *завождане* ‘зачеване на дете’ (Родопи) (пак там); *заловила* ‘забременяла’ (Ловешко) (пак там, 14).

2. Номинационният признак *захождане, започване* е представен от ономаσιологичната структура ‘жена, при която започва начален етап от бременността’ и е по-конкретен вариант на номинационния признак ‘действие’. Тук семантиката им би могла да се тълкува като ‘край на едно действие – актът на забременяване и начало на друго – бременността’. Почти всички названия са производни от *хѡдѣ*. По-голяма част от означенията с различните им фонетични, граматични и словообразователни варианти, се употребяват в Родопите:

– ‘за начало на бременността’ – *заѡда* (Върбина, Родопи) (Цанева 1994а: 121), (Родопи) (Легурска 2012: 13); *заѡди* (Родопи) (Легурска 2012: 13); *захѡда* (Могилница) (Цанева 1994а: 121), *захѡдване* ‘закъсняване на месеца, на прането без причина’ (Геров 2: 138), ‘начало на бременността’ (Родопи) (Легурска 2012: 13); *захѡда* (Новаково, Пловдивско) (Дражева 1986а: 211), (Малко градище, Родопи) (Цанева 1994а: 121), ‘начало на бременността’ (Родопи)

(Легурска 2012: 13); *захòдaне* (Давидково, Родопи) (Цанева 1994а: 121); *захàн* (Родопи) (пак там, Легурска 2003: 77);

– ‘за бременна жена’ – *захòдeна* (Българи, Калово, Индже войвода, Синеморец, Странджанско) (Милчева 1996: 260; Легурска 2012: 14); *зàходница* (Стойките, Родопи) (Цанева 1994а: 121; Легурска 2012: 14); *зàхудница* (Широка лъка, Девинско; Богутево, Смолянско) (ИДРБЕ 2012: 245);

– ‘за бременност’ – *зàходник* (Смолянско) (ИДРБЕ 2012: 248).

3. *Хващaне* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘жена, която търпи действие, вследствие на което хваща (забременява)’. Към този номинационен признак се отнася названието *прифàне* ‘забременее’ (Стоилов 2006: 350).

4. Номинационният признак *напълвaне* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която се пълни, вследствие на което забременява’. Тук се причисляват следните наименования: *напòмпвам, напòмпам* ‘правя жена да забременее’; *напòмпана* ‘бременна’ (РБЖ 1993: 97); *пòмпам* ‘правя жена да забременее’, напр. *В другата стая Веско се беше заключил и помпаше някакво маце* (пак там, 114); *напùпвам* ‘надувам, напълвам (за бременна жена)’ (Самоков) (БЕР 4: 505).

5. *Неблагополучен край от зачеването* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘жена, която не е заченала’. Има се предвид отрицателен резултат, т.е. жената не може да забременее. Тук попада изразът *не му даде чедо* ‘не забременя’, напр. *Тя беше по-хубава, но не му даде чедо, а Лиa зачена* (Василиев 1976: 49).

6. Номинационният признак *ставaне* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която става бременна, забременява’. Към тази група се отнасят следните означения:

– *стàвам* диал. ‘забременявам’ (Габрово) (БЕР 7: 422); *стàнала (е)* (Генчев 1996: 344), (Микре, Ловешки край) (Воденичарова 1999: 351); ‘забременяла, бременна’ (Капанци) (Ловешки край) (Легурска 2003: 78; Легурска 2012: 14); *стàнала съм* ‘бременна съм’ (Странджа) (Милчева 1996: 260); *остàнала* (Никола Козлево, Шуменско) (ИДРБЕ 2012: 245); *остàнала съм* ‘бременна съм’ (Странджа) (Милчева 1996: 260).

7. Номинационният признак *завързва* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която завързва, забременява’. Тук попадат формите *завръзвам (да завържа)* ‘за жена: зачвам, ставам трудна, тежка’, напр. *Рожба да завържеш, сладък живот да имаш* (Геров 2: 49).

8. *Промяна* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘жена, която сменя досегашното си положение вследствие на бременността’. Тук се има предвид, че тя вече не се грижи само за себе си, но и за плода в утробата си. Този номинационен признак е представен от словосъчетанията (*станала на друг ред* ‘забременяла’ (Александрово, Смочан, Деветаки, Ловешки край) (Воденичарова 1999: 351), (Ловешко) (Легурска 2012: 14); *жена на друг ред* ‘бременна жена’ (БСРЛ 2012: 220).

9. Номинационният признак *положение (състояние)* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която е в особено, трудно положение, вследствие на бременността’:

– *в положение* ‘бременност’ използва се в голяма част от българската езикова територия (Калово, Кости, Индже войвода, Долно Ябълково, Зидарово, Извор, Странджанско) (Милчева 1996: 260), ‘която носи плод в утробата си’ (Две могили, Беленско; Типченица, Врачанско; Горски Сеновец, Горнооряховско; Новоселци, Елинпелинско; Калофер, Карловско; Кюстендилско; Асеновец, Новозагорско; Гостиля, Оряховско; Сухиндол, Павликенско; Копривщица, Панагюрско; Карамихал, Разградско; Хърсово, Санданско; Вардим, Свищовско; Свиленградско; Елена, Хасковско; Черна гора, Чирпанско) (ИДРБЕ 2012: 246); *в положение* (Колев 1987: 220), (Странджа) (Легурска 2012: 14); *в положение съм* (Лачева 1995: 129); *во положение* (Велешко) (ИДРБЕ 2012: 246); *о положенье* (Връбник, Костурско) (пак там); *у положение* (Сеново) (Генчев 1985а: 169), (Софийско) (Генчев 1993: 198); от 30-те г. на XX в. нататък е разпространено и в селата Царева поляна и Хвойна (Цанева 1994а: 121), (Зелениково, Пловдивско; Долна Мелна, Мошино, Пернишко; Червена вода, Русенско) (ИДРБЕ 2012: 246), (Софийско, Добруджа, Капанци, Ловешки край) (Легурска 2012: 14); *е у положение* (Разградско, Силистренско) (Василева 1988: 4); *жена у положение* – в местни говори в Разградско (БСРЛ 2012: 220).

10. Номинационният признак *без необходимост от изчитване* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която няма

менструация'. Мотивацията се дължи на физиологични фактори, при които спира менструацията на жената вследствие на бременността. Названията в тази група са: **не се пере** (Пловдивско и Странджа) (Легурска 2012: 14); **не се пера̀** (Българи, Долно Ябълково, Резово, Странджа) (Милчева 1996: 260; Легурска 2003: 78); **не се пере веке** (Пирински край), напр. *Щом близките хора в семейството разберат, че невестата е бременна: „не се пере веке“... и започва да избира храната си, гледат да не я товарят с много тежка работа* (Дражева 1980: 380); **спиране на прането** (Радомирско) (Легурска 2012: 14); **спряха ми дрех(и)те** (Странджанско) (Милчева 1996: 260); в Странджанско бременността се пази в тайна от срам, докато проличи. За нея не се говори поради страх от помятане или се крие, за да се „крият лъжите“ на детето – като порасне и излъже (пак там, 262); **спряха ми дреите** (Странджа) (Легурска 2012: 14).

11. *Без месечина* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура 'жена, на която е спряла менструацията, вследствие на бременността', представен е от означенията: **няма ми месечината** (Грудово, Странджанско) (Милчева 1996: 260), (Странджа) (Легурска 2012: 14), като *месечина* тук е със значение 'менструация'; **сопня ѝ месец** (Пирински край) (Дражева 1980: 380).

12. *Достигане* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура 'жена, която с напредване на бременността ще придобие големи размери'. Тук попада изразът **има да стига** 'която носи плод в утробата си' (Костанденец, Разградско) (ИДРБЕ 2012: 246).

13. Номинационният признак *товар, време* е представен от ономасиологичната структура 'жена, която носи товар, която е натоварена'. Включва означения, чиято семантика е свързана с физическата тежест, т.е. тежестта на плода и като цяло с увеличаващото се тегло на жената по време на бременността. Тази група е представена от следните названия:

– **забременея** (ГСБКЕ 1983: 218); **забремен'е** (Кочев 1969: 25); **зъбремен'е** (пак там, 14);

– **бременна** 'която носи плод в утробата си' (Вакарелски 1977: 471; Генчев 1993: 198; ИДРБЕ 2012: 244). Това название е единствената книжовна лексема в българския език, която се е наложила над многобройните диалектни форми, означаващи

същото понятие, и която има голям обхват на разпространение; произв. от *брѐме*, диал. ‘(ръчен) товар’; книж., прен. ‘мъка тежест, тежко задължение’; формата се смята за заета от руския език *брѐменный*, която пък е заета от старобългарския език; от ие. **bher-men-* ‘това, което се носи’; от корена на гл. *берѐ*, стб. *вѣрж*: думата пази началното значение на корена; срв. и стинд. *bhárma* ‘носене; товар’, гр. *φέρμα* ‘плод в утроба’ (БЕР 1: 77; Христов 1984: 506); ие. **bher-* ‘бременност’ в лат. ез. е представено във вида *fero* ‘износвам’ (в смисъл бременност) (Бенвенист 1970: 28); *брѐмена* е фонетичен диалектизъм, образуван с изпадане на съгласна *-н-* (Слатина, Ловешко; Синитово, Пазарджишко; Хърсово, Санданско) (ИДРБЕ 2012: 244); *брѐменнѣ* (Пловдивско) (Легурска 2003: 78);

– *прѐвѣрадна* ‘бременна (за жена)’ (Осина, Гоцеделчевско), *прѣвѣрядна* също (Сюит, Мала Азия), *прѣвѣратна* също (Странджа). – Ако се предположи изходно **пребрядна* < **per-berd-ъnā* с дисимиляция *п – б < п – в*, както напр. при *прѐвоиш* < *прѣвоиш* (...), то може да се приеме за словообразователен вариант на праслав. **berd-jā*: чсл. *врѣжда* ‘бременна’ (...) рус. диал. *берѣжая* ‘бременна (за кобила)’ и др., което се извежда от ие. **bher-* ‘нося’ (БЕР 5: 628); *прѣвѣратна* (Странджа) (ИДРБЕ 2012: 245);

– *товѣрна*, напр. *Тук има булки товарни* (Геров 5: 341; Вакарелски 1977: 471), (Неделино) (Цанева 1994а: 121), (Гевгелийско) (ИДРБЕ 2012: 245; Легурска 2012: 14); *товѣрена* (Делчево, Долен) (Дражева 1980: 380), (Пирински край, Бургаско) (Легурска 2012: 14); *товарѣна* с промяна на ударението (Тиквеш) (ИДРБЕ 2012: 245); *твѣрена* (Странджа) (Младенов 1981: 45; Арнаудов 1996: 690), (Вълче поле, Покрован) (Цанева 1994а: 121), (Българи, Заберново, Факия, Долно Ябълково, Желязково, Грудово, Зидарово, Странджанско) (Милчева 1996: 260), (Извор, Бургаско; Черничево, Ивайловградско; Шуменско, Странджа) (ИДРБЕ 2012: 245), (Родопи) (Легурска 2012: 14), ‘бременна’ (Странджа; Федосийски район в Таврия; Болград в Бесарабия; Покрован, Ивайловградско), ‘бременна (за жена)’ (Камилски дол, Ивайловградско) (БЕР 7: 865); *твѣрна* (Малко градище) (Цанева 1994а: 121), (Добричко; Бодрово, Бяла река, Първомайско) (ИДРБЕ 2012: 245), (Родопи) (Легурска 2012: 14); *тварна* ‘бременна (за жена)’ (Попско, Крумовградско; Шумен; Стефан Караджа, Добричко; Тънково, Хасковско; Мулдава,

Асеновградско; Певец, Търговишко; Силистренско) (БЕР 7: 865); *твърна* ‘бременна’ (Копривец, Беленско) (пак там); *твърнъ* ‘бременна’ (Кочев 1969: 177); *твърина* ‘бременна’ (Шумен) (БЕР 7: 865); *тувърò* ‘бременността’ (Генчев 1985: 334); *товòрена* (Родопи) (Легурска 2012: 14); *товòрница* (Разложко) (ИДРБЕ 2012: 246); *натвърена* (Добрина, Провадийско) (пак там, 245); *натвърна* (Асеново, Плевенско) (пак там); *натвòрена* (Провадийско) (Легурска 2012: 14); *товàрена жена* (Асеновградско) (БСРЛ 2012: 219); *твàрена жена* (Конуш, Пловдивско) (Дражева 1986а: 211), (Санданско, Гоцеделчевско) (БСРЛ 2012: 219); *твàрна жена* (Конуш) (Дражева 1986б: 225).

14. Номинационният признак *тежест* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която тежи’, свързан е с напълняването на жената и увеличаването на теглото ѝ по време на бременността:

– *пòтежна* ‘бременна жена’ (Софийско) (БЕР 5: 552); *п'òтежна* (Крумовградско, Хасковско), произв. от *тежà*, *тèжък* със завършек *по* ‘брèменна’ (БЕР 5: 552); *пòтежка* (Родопи) (Легурска 2012: 14); *затежчàла* ‘забременяла (за жена)’ (Геров 2: 134; БЕР 7: 891); *тèжка* (Генчев 1974: 265), (Граматиново, Заберново, Кости, Резово, Синеморец, Странджа) (Милчева 1996: 260), *тèжка жена*, напр. *Станала е тежка, зачнала е* (Геров 5: 401), ‘бременна (за жена)’ (Софийско) (БЕР 7: 892). Тази лексема се среща в голяма част от българското езиково землище (Вакарелски 1977: 471), (Разградско, Силистренско) (Василева 1988: 4), (Родопи) (Цанева 1994а: 121), (БМ 2006: 326), (Благоевградско, Гоцеделчевско, Троянско) (БСРЛ 2012: 219), (Легурска 2012: 13–14), (Белцов, Беленско; Битолско; Ботевградско; Брезнишко; Търнак, Белослатинско; Климентово, Варненско; Велинградско; Драгижево, Великотърновско; Гевгелийско; Гоцеделчевско; Горско Ново село, Горнооряховско; Годечко; Кушланли, Гюм; Дряновско; Дупнишко; Чакали, Еленско; Златоградско; Голям Дервент, Западна Тракия; Сливито, Казанлъшко; Войнягово, Черничево, Карловско; Крумовградско; Габрово, Ксантийско; Връбник, Костурско; Кюстендилско; Маданско; Горна Лука, Монтанско; Неготинско; Никополско; Оряховско; Пазарджишко; Копривщица, Панагюрско; Богданов дол, Пернишко; Петричко; Пордим, Плевенско; Дябово, Зелениково, Пловдивско; Провадийско; Бяла река, Първомайско; Пчелинци, Радомирско;

Бабяк и Белица, Разложко; Широки дол, Самоковско; Сливнишко; Змейово, Старозагорско; Сярко; Ново село, Троянско; Долна Мелна, Трънско; Подгорица, Търговишко; Еникьой, Узункюприйско; Начево, Царибродско (ИДРБЕ 2012: 245); **тежкà** – с промяна на ударението (Панагюрско; Вардим, Свищовско) (пак там); **тежка** (Маринов 1984: 483; ЕБ 1985: 164; Колев 1987: 220); **станала тежка** ‘забременяла’ (Ловешки край) (Легурска 2012: 14); **тѐжскъ** (Пловдивско) (Легурска 2003: 78); **тъѝжка** (Петково, Ардинско; Манастир, Чепеларе, Асеновградско; Чепино, Велинградско; Крумовградско; Кърджалийско; Смолянско) (ИДРБЕ 2012: 245); **тя̀жка** (Кривия, Разградско) (пак там); **тѐшка**, напр. *Кормес като тѐшка жена* (Тетевен) (Стойчев 1915: 289), (Бобошево, Дупнишко) (Кепов 1936: 54), (Комшица, Годечко; Съчанли, Гюмюрджинско) (Младенов 1981: 45), (Чоба, Триводици, Пловдивско) (Дражева 1986а: 211); **тѐшкъ** (Дъбене, Враченик, Михилци, Старосел, Рогош, Съединение, Пловдивско) (пак там); **тъ̀дишка** (Родопи) (Цанева 1994а: 121; Легурска 2003: 78);

– **теанà** (Тръстеник, Плевенско) (ИДРБЕ 2012: 245); **тѐгуна** (Добричко) (пак там); **тегобнà** ‘бременна’ (Долно село, Кюстендилско) (Захариев 1918: 121; БЕР 7: 887; Легурска 2003: 78), (Светиниколско) (ИДРБЕ 2012: 245); **тегòбна** (Неготин, Кюстендил) (БЕР 7: 887); **тегобà** ‘бременност’ (Кюстендилско краище) (пак там); **тегòбна** (Кюстендилско) (Легурска 2012: 14); **тѐготна** (Ощава) (Дражева 1980: 380), (Кнежа, Белослатинско и Тетовско) (ИДРБЕ 2012: 245); **тѐготна жена** (Санданско) (БСРЛ 2012: 219); **теготна** ‘бременна’ (Вълкова Слатина, Монтанско; Горни Лозен, Софийско; Скрът, Петричко; Тетовско) (БЕР 7: 888); **тегòтна** (Пирински край) (Легурска 2012: 14); **тегòтка** ‘бременна жена’ (Падеш, Благоевградско) (БЕР 7: 888; Легурска 2012: 14).

15. *Големина и дебелина* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘жена, която е голяма и дебела’. Той е свързан с нарастването и увеличаването на телото на жената по време на бременността:

– **голѐма (жена)** (Кюстендилско) (Умленски 1965: 219), (Буковлък, Комарево, Плевенско) (Младенов 1981: 45), (ЕБ 1985: 164–165), (Софийско) (Генчев 1993: 198), (Търнак, Белослатинско; Врачанско; Кюстендилско; Бъзовец, Ломско; Смоляновци,

Монтанско; Хайредин, Оряховско; Драгомирово, Пернишко; Извор, Радомирско) (ИДРБЕ 2012: 245; Легурска 2012: 13); *голяма* (Каленик, Ловешко) (ИДРБЕ 2012: 245); *гуляма жена* (Пловдивско) (БСРЛ 2012: 219); *гулямъ* (Старосел, Караджалово) (Дражева 1986а: 211); *пдишла голѐма* (Младеново, Ломско) (ИДРБЕ 2012: 246);

– *дебѐла* (Кюстендилско) (Младенов 1981: 45), (Пчеларово) (Цанева 1994а: 121), (Кюстендилско; Дриново, Поповско; Насалевци, Трънско) (ИДРБЕ 2012: 245), (Родопи) (Легурска 2012: 14); *едра*, напр. *едра е за второ* (ако е раждала) (Цанева 1994а: 121).

16. Номинационният признак *пълнота* и *непразнота* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която е пълна, наедрияла, т.е. не е празна, а има плод в утробата си’. Означенията са мотивирани от вътрешен физически фактор – има нещо (плод) в утробата на жената и затова се казва, че е *пълна*, *непразна*. Към този признак се отнасят следните названия:

– *пълна* ‘бременна (за жена)’ (Батово, Оброчища, Добричко; Пловдив; Айтоско, Добростан, Лясково, Яврово, Болярци, Асеновградско; Гайтаниново, Господинци, Гоцделчевско; Чопкьой, Узункюприйско (Генчев 1974: 265; Вакарелски 1977: 471; БЕР 6: 43), (Парил, Делчево, Илинден) (Дражева 1980: 380), (Белозем, Чешнегирова, Драгойново, Брестник, Новаково) (Дражева 1986а: 211), (Колев 1987: 220), (Вълче поле, Радилово, Равногор, Драгойново) (Цанева 1994а: 121), (Чешнигирова, Асеновградско; Бялцов, Беленско; Ивайловградско; Източна Тракия; Синитово, Пазарджишко; Сусам, Хасковско) (ИДРБЕ 2012: 245), (Пловдивско) (Легурска 2012: 14); *пълнь* (Неделево, Пловдивско) (Дражева 1986а: 211); *пълъна* (Караджалово, Пловдивско) (пак там); *пълна* (Чепино, Велинградско) (ИДРБЕ 2012: 245); *пълна* (Ракитово, Велинградско) (Младенов 1981: 45; ИДРБЕ 2012: 245), (Ситово, Пловдивско) (Дражева 1986а: 211); *пълна* ‘(за жена) бременна’ (Родопите, Ракитово, Велинградско; Лещен, Гоцделчевско; Пазарджишко) (БЕР 5: 502; БЕР 6: 43); *пўна* ‘бременна’ (Радуил, Ихтиманско) (БЕР 6: 44), (Белово, Пазарджишко; Радуил, Самоковско) (ИДРБЕ 2012: 245); *пўна* (Белица, Разложко) (пак там); *пълна жена* (Гоцделчевско) (БМ 2006: 261; БСРЛ 2012: 219);

– *непраздна женѐ* ‘тежка, трудна жена’ (Геров 3: 265); *непразна* (Алфатар, Владимирово) (Генчев 1974: 265), (Вакарелски 1977:

471; ЕБ 1985: 164–165), (Чоба) (Дражева 1986а: 211), (Колев 1987: 220), (Разградско и Силистренско) (Василева 1988: 4), (Девесигово, Лясково) (Цанева 1994а: 121), (Банат; Бялцов, Беленско; Драгиново, Великотърновско; Здравковец, Габровско; Сушица, Горнооряховско, Добричко; Руковци, Еленско; Ихтиманско; Енина, Сливито, Казанлъшко; Жеравна, Котленско; Врабево, Стефаново, Ловешко; Въбел, Новачене, Никополско; Пордим, Плевенско; Зелениково, Пловдивско; Бракница, Поповско; Друмево, Провадийско; Севлиево; Мрамор, Тополовградско; Ружица, Ямболско (ИДРБЕ 2012: 245), (Софийско, Родопи, Добруджа, Капанци, Белослатинско) (Легурска 2012: 13–14); *нѐпра̀зна* – с промяна на ударението (Трънак, Белослатинско; Добромирка, Севлиево; Троянско) (ИДРБЕ 2012: 245); *непра̀зна жена* (БМ 2006: 208); *нѐпра̀зна жена* (Карловско, Пловдивско, Разградско) (БСРЛ 2012: 219); *нѝпра̀зна* (Еленско, Енина, Казанлъшко) (Младенов 1981: 45); *нѝпра̀знъ* (Мраченик) (Дражева 1986а: 211); *(о)ста̀нала нѐпра̀зна* (Дряновец, Осенец) (Генчев 1985а: 169).

17. Номинационният признак *трудност* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която изпитва трудност’ (т.е. ‘жена, на която ѝ е трудно’) и е свързан с тежкото физическо състояние на жената през този период, което е един рационален фактор в народните представи за това състояние на жената.

– *трудо̀на* ‘която носи в утробата си дете’, напр. *Трудна жена, трудница; Станала трудна, затяжчала; Свети Иван ги венчавал, / Три години се водили, / Станала трудна неволна, / Тежка е рожба добила* (Геров 5: 360); *И още ѝ рече Ангелът Господен: ето, ти си трудна, и ще родиш син, и ще го наречеш с име Измаил* (Библия 1991: 15, Първа книга Моисеева, Битие 16: 11). Тази лексема е едно от най-широко разпространените диалектни названия за бременна жена, използвано на нашата езикова територия: Добруджа (Генчев 1974: 265), (Вакарелски 1977: 471; Дражева 1980: 380; Маринов 1984: 483; ЕБ 1985: 164–165), при капанците в Североизточна България (Генчев 1985а: 169), Чешнегирво, Дълбок Извор, Караджалово, Пловдивско (Дражева 1986а: 211), (Колев 1987: 220), Разградско, Силистренско (Василева 1988: 4), Софийски край (Генчев 1993: 198), (Цанева 1994а: 121), Зидарово, Извор, Визица, Резово, Синеморец, Ахтопол, Странджанско (Милчева 1996: 260), Яворово, Хвойна, Асеновградско; Бялцов, Две могили,

Беленско; Белоградчишко; Благоевградско; Дихово, Битолско; Босилеградско; Белослатинско; Брезнишко; Войводино, Яребична, Варненско; Велинградско; Брегово, Лагошеви, Видинско; Лесково, Воденско; Криводол, Врачанско; Вишовград, Русаля, Великотърновско; Гоцеделчевско; Красен, Генералтошево; Горнооряховско; Гостиварско; Гюм; Дебърско; Балканци, Добричко; Еленско; Западна Тракия; Ивайловградско; Ихтиманско; Александрово, Енина, Казанлъшко; Карловско; Босилково, Карнобатско; Костурско; Котленско; Кукушко; Бойница, Макреш, Кулско; Кумановско; Кърджалийско; Кюстендилско; Каленик, Ловешко; Васильовци, Ломско; Теглиш, Ъглен, Луковитско; Малкотърновско; Неготинско; Копиловци, Никополско; Асеновец, Новозагорско; Новопазарско; Оряховско; Михалци, Мусина, Павликенско; Свобода, Пазарджишко; Яково, Петричко; Пещерско; Смолско, Пирдопско; Плевенско; Пловдивско; Дриново, Поповско; Върбица, Янково, Преславско; Прилепско; Провадийско; Бодрово, Първомайско; Батановци, Пчелинци, Радомирско; Разградско; Разложко; Бесарбово, Ново село, Русенско; Самоковско; Пиперица, Хърсово, Санданско; Свиленградско; Вардим, Ореш, Свищовско; Севлиевско; Ценович, Силистренско; Бяла, Старо село, Сливенско; Сливнишко; Малка Арда, Солища, Смолянско; Зарово, Солунско; Софийско; Старозагорско; Странджа; Стружко; Сярско; Троянско; Трънско; Лозница, Търговишко; Еникьой, Узункюпрійско; Елена, Сусам, Хасковско; Начево, Царибродско, Чанакча, Чаталджанско; Верен, Чирпанско; Ямболско (ИДРБЕ 2012: 245–246); **трѹдна жена** (БМ 2006: 342), (Софийско, Троянско, Разградско, Пловдивско, Първомайско) (БСРЛ 2012: 219–220); „В дом с трудна жена не бива да се слагат дърва в огъня наопаки – с тънкото надолу и дебелото нагоре, че щяло да се роди детето наопаки с краката напред“ (Гаврилова 1999: 334); **трѹднѹ** (Кочев 1969: 177), (Васил Левски, Старосел, Неделево, Дуванли, Пловдивско) (Дражева 1986а: 211); **трѹдна** (Банско, Разложко) (ИДРБЕ 2012: 246), (Разложко) (Легурска 2012: 14); **трѹдница** ‘трудна, тежка, непразна жена; чревата’, напр. *Снаха остана трудница* (Геров 5: 360), (Пожарево, Силистренско) (ИДРБЕ 2012: 246); **трѹдницѹ** (Силистренско) (Кочев 1969: 98); **стрѹдна** ‘трудна, тежка, непразна жена; чревата’, с префиксация от *трѹдна* със същото значение; образувано както *стелна* ‘(за крава) бременна’ от *теле* (вж.), *скотна* ‘(за котка)

бременна', напр. *А ти си трудна дебела* (Геров 5: 271; Младенов: 1981: 45; БЕР 7: 506), (Тошевци, Видинско) (ИДРБЕ 2012: 246) – наблюдава се протетично *с* в началото на думата; **трудно̀сво** 'бременност' (Костурско) (пак там, 248).

18. *Неволя*, *мъка* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура 'жена, която е в тежко положение, която изпитва физическо страдание и мъка'. Среща се при следните названия:

– **невòлна** (Геров 3: 256) '(за жена) бременна', производно от *невòля* 'тежко положение, нещастие, беда, страдание' (Радовци, Дряновско; Уровене, Врачанско; Дивдядово, Шуменско; Нови пазар) (БЕР 4: 591), напр. *Станала трудна неволна, / Тежка е рожба родила* (Геров 3: 256), (Легурска 2003: 78), (Старозагорско) (ИДРБЕ 2012: 245); **невòлна жена** (БСРЛ 2012: 219); **невòлна** (Белослатинско) (Легурска 2012: 14); **невòлка** с второ значение 'бременна жена', произв. от *неволя* 'тежко положение, нещастие, беда, страдание; физическа болка, болест', умалително от *невòлна* (Радовци, Дряновско; Уровене, Врачанско; Дивдядово, Шуменско; Нови пазар) (БЕР 4: 591; БСРЛ 2012: 422; Легурска 2012: 14);

– **мъ̀чна** 'бременна' (Охрид) (БЕР 4: 381, 437); **мъ̀чица**, умал. от *мъка*, *мъчна* 'бременна' (Охрид) (пак там, 381).

19. Номинационният признак *форма* е представен от ономасиологичната структура 'жена с издут корем'. Свързан е с външния вид на бременната и формата на корема, която тя придобива с напредване на бременността. Открива се при следните означения:

– **кòрместа** 'с голям корем; бременна', произв. от същ. *корем* (Средни Родопи) (БЕР 2: 633), (Мугла, Девинско) (Младенов 1981: 45), (Добростан, Пловдивско) (Дражева 1986а: 211), (Родопи) (Цанева 1994а: 121), (Софийско, Годечко, Берковско, Брезнишко, Кюстендилско, Благоевградско, Банско, Разложко, Гоцеделчевско, Кукуш, Велес, Прилеп, Охрид, Струга, Лерин, Костур, Ксанти, Видинско, Оряховско, Плевенско, Ловешко, Севлиево, Горнооряховско, Добричко, Шуменско, Провадийско, Ямболско, Сливенско, Чирпанско, Крумовградско, Велинград, Самоковско, Пирдоп, Панагюрище, Копривщица (Легурска 2012: 14); **кòрместа жена** 'трудна жена' (БМ 2006: 164); **кòрмèста жена** (Асеновградско) (БСРЛ 2012: 219); **кòрма̀ста** (Слащен, Гоцеделчевско) (Дражева

1980: 380), (Пирински край) (Легурска 2012: 14); *кормѝста жена* (Гоцеделчевско) (БСРЛ 2012: 219); *кòрмяста* (Солища, Девинско) (ИДРБЕ 2012: 245); *с корем* ‘за напреднала бременност’ (Вакарелски 1977: 471; Колев 1987: 220), (Радилово) (Цанева 1994а: 121), (Ореховец, Ардинско; Корово, Велинградско; Габрово, Ксантийско) (ИДРБЕ 2012: 246); *корем до уста* (Хаджийски 1945: 422); *с корем до земята*, напр. *Опрял ѝ е коремът до земята* (Геров 3: 370);

– *опѝрам* ‘доближавам, достягам до нещо, допирам’ *Опрял ѝ коремът до земята* (Геров 3: 370);

– *чревàта женà* (Геров 5: 560; Легурска 2012: 14), *чревàта* е произв. от *чревò*, а то е от *чер(е)во* (Младенов 1941: 687, 682); червото представлява „дълга месната, ципеста тръба в животни“ (Геров 5: 543) и в тялото на човека, през която минава храната, а „утробата“ е телесен орган, който се осмисля като „черво с дъно“ (Геров 3: 103), поради което „чрево“ или „черво“ е синонимно название на женската утроба и като „чревата“ се определя бременната жена (МЧТ 2008: 189–190).

20. Номинационният признак *надуване, издуване* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, на която се издува коремът от нарастването на плода’. В тази група попадат следните названия: *глътнала топката* ‘бременна’ (РБЖ 1993: 160); тук значението идва от кръглата форма на топката, която се пренася върху корема на бременната жена, той е голям и кръгъл, сякаш е глътнала топка; *надула бойлера* ‘бременна’, напр. *Абе, тва готиното маце па надуло бойлера нещо* (РБЖ 1993: 170); *надула корема* (разг.) (Благоевградско); *надигнала тулупа* (Цанева 1994а: 121).

21. Номинационният признак *нещо окачено* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която има нещо окачено’. Мотивира се с нарасналият корем при напредване на бременността, който сякаш „се окачва“ върху жената, прилепя се до нея. Този номинационен признак е представен от едно название *ока̀чена* ‘(за жена) бременна’, произв. от *ока̀чвам, ока̀ча* (Златоград) (БЕР 4: 831).

22. *Време* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘жена, която е в това положение временно’. Означенията са мотивирани от схващането, че бременността е временно състояние с обособена продължителност (обикновено 9 месеца, колкото е необходимо за успешно износване

на плода). Към тази група спадат названия, производни от съществителното *време*, може да се предположи, че са получени чрез преосмисляне и контаминация между *брѣменна* и *врѣмѣнна*:

– *врѣменна* (Солник, Варненско) (ИДРБЕ 2012: 244), (Софийско, Годечко, Берковско, Брезнишко, Кюстендилско, Благоевградско, Банско, Разложко, Гоцеделчевско, Кукуш, Велес, Прилеп, Охрид, Струга, Лерин, Костур, Ксанти, Видинско, Оряховско, Плевенско, Ловешко, Севлиево, Горнооряховско, Добричко, Шуменско, Провадийско, Ямболско, Сливенско, Чирпанско, Крумовградско, Велинград, Самоковско, Пирдоп, Панагюрище, Копревщица) (Легурска 2012: 14); *врѣменнѣ* (разпространено е в с. Рогош, Пловдивско след 30-те години на XX век между по-младите жени) (Дражева 1986а: 211); *врѣменна жена* (БМ 2006: 64); *врѣменна* (Подлес, Силистренско) (ИДРБЕ 2012: 244); *навременна*, *навременна* (Жеравна; Котленско) (пак там, 245); *привременна* ‘бременна’ (Света Петка, Велинградско), напр. в нар. песен: (...) *че ми е твърде привременна, първа е рожба раждала* (БЕР 5: 703); *приврѣмна* (Смолян, Родопска област) (ИДРБЕ 2012: 245).

22.1. Номинационният признак *наближаване на времето за раждане* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която скоро ще роди’. Тук попадат следните означения:

– *навременявам (да навременя)*, напр. *Така казват за жена, що е приближила да роди, на която е дошло време да роди* (Геров 3: 129); *навременяване* (пак там); *приврѣмя/привремѣ* ‘(за бременна жена) идва ми време да раждам’ (БЕР 5: 703); *приврѣмил* ‘(за жена) в края на бременността’ (Софийско) (пак там).

23. Номинационният признак *носене* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която носи плод в утробата’. Семантиката при формациите е мотивирана от физиологичен фактор – жената, износваща детето. Представен е от следните означения:

– *нодся, носила* ‘казва се за тежка жена’, напр. *Носила детето си осем месеца, била тежка, ходила тежка* (Геров 3: 281–282); *носи дете* ‘бременна’ (разг.) (София); *носи под сърцето си дете* ‘бременна е’ (разг.) (София); *носи под сърцето си живот* ‘бременна е’ (разг.) (София); *дондся, дондсям, дондсям*, произв. от глагола *нодся*, напр. *Нося колкото време е необходимо (за плод в утроба)* (БЕР 4: 689).

24. Номинационният признак *чакане* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която носи плод в утробата и чака да го роди’. Тук се причислява изразът **чакам дете** (Лачева 1995: 129).

25. Номинационният признак *животно – котка* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която не е сама, а има в утробата си плод’. Включва названията **кѹтна** ‘с плод в утробата, бременна’ (БЕР 2: 678) и **скѹтна** ‘бременна (за майка)’ (Филиповци, Трънско) (БЕР 6: 788). Тези названия са пренесени по аналогия от животното върху човека (котка – жена).

26. *Жена с дете* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘жена, която носи в утробата си дете’. Може би се има предвид по-късна фаза от бременността, когато вече плодът е оформен като дете. Възприема се за лоша поличба, ако дете проплаче в утробата на майката, за такова дете казват „ще изяде главата“ на родителите си (Арnaudов 1996: 693). Тук попадат следните означения: **дѣтjовна жена** ‘бременна жена’ (Северни Родопи) (БЕР 1: 348); **дѣтjовна** (Гоцеделчевско, Пловдивско) (ИДРБЕ 2012: 245); **дѣтина** ‘бременна жена’ (Ситово, Бойково, Дедово, Лилково, Пловдивско) (БЕР 1: 348), (Гоцеделчевско, Пловдивско) (ИДРБЕ 2012: 245); **дитjня** (Сухо, Солунско) (пак там); **сдетjнява жена** (Пловдивско) (БСРЛ 2012: 219); **сдетjнявъ** (Ситово) (Цанева 1994а: 121), (Родопи) (Легурска 2012: 14); **сдетjнявъ жена** (Ситово) (Дражева 1986а: 211).

27. Номинационният признак *пазене* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която съхранява и пази детето в утробата си’. В тази група се включва названието – **чуѣтна** (Желен, Софийско) (ИДРБЕ 2012: 246); от диал. дума *чувам* ‘пазя’, напр. *Бог да чува от такава намера, И него го чуват като цар* (Вакарелска-Чобанска 2006: 192).

28. Номинационният признак *стойност* или *достойнство* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която е стойностна или достойна’. Семантиката ни отвежда към представите, че само жена, която забременява и ражда, заслужава уважение, а бездетката е нещастие за семейството. Тук има само една лексема **врѣдна** (Благоевградско; Самуилово, Петричко; Левуново, Санданско) (ИДРБЕ 2012: 245), чиито диалектни значения в случая

са ‘която притежава необходимите качества; достойна’ и ‘която има цена; която има стойност’ (вж. РБЕ 2, 1979: 407–408).

29. *Бременност от неизвестен партньор* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘жена, която е бременна и не знае кой е бащата’. Включва названието *извънматъчно* ‘за жена – бременна от неопределен партньор’, напр. *Тебе, казва, майка ти е бременна извънматъчно, а мойта – извънматъчно* (РБЖ 1993: 60). Названието е свързано с вид забременяване – извънматочна бременност, или с това, че съпругът не е баща на това дете и съответно братчето или сестричето е извънматъчно, т.е. извън татко, не е от татко. Има рима и звукова аналогия с извънматочно.

30. Номинационният признак *очакване* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която очаква дете’. Този номинационен признак се среща при изразите *ще ставам майка, ще имам дете (бебе)* (Лачева 1995: 129).

31. Номинационният признак *младост* е представен от ономасиологичната структура ‘млада жена, която е бременна за първи път’. Включва названието *младйца* ‘невеста, булка; диал. жена до първа бременност, която носи за първи път дете’ (БЕР 4: 155).

32. Номинационният признак *жена, която очаква второ дете* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която е раждала веднъж и очаква второ дете’. Този номинационен признак се открива при израза *едра е за второ* (Цанева 1994а: 121).

Заемки

1. От гръцки език:

1.1. Към номинационния признак ‘непразна, полезна’, отнасящ се за бременна жена ще бъдат причислени две заемки. В този случай се прилага диахронният подход и номинационният признак се разкрива с помощта на етимологичен анализ. Този признак се изразява чрез названието – *непаратъка*, което се среща в Момчилградско (Шумнатица) (ИДРБЕ 2012: 245). Формата е образувана от *паратик* ‘свободен, празен, без работа’, диал. ‘напразен, безполезен, излишен’ (БЕР 5: 67). Според М. Филипова-Байрова *паратик* е от нгр. *паратѡ, паратѡ* ‘изоставам, зарязвам’

(Филипова-Байрова 1969: 137). В разглеждания от нас случай названието е образувано чрез прибавяне на отрицателната частица *не* към формата *паратик* + суфикс за ж. р. ед. ч. *-к(а)*. Названието *непаратъка* можем да определим като ‘непразна, полезна, тази, която не е излишна, защото ще роди дете’; диалектна разновидност е *непара̀тка* (Кирково) (Цанева 1994а: 121), *непара̀шка* и *непра̀шка* (Родопи) (Легурска 2003: 78; Легурска 2012: 14);

1.2. Към номинационния признак ‘лежане’, отнасящ се за жена, която лежи, почива си, защото е бременна, ще бъде причислена заемка с няколко фонетични варианта. Признакът се изразява чрез българското название *леху̀са* (Беленско) (ИДРБЕ 2012: 245), произлизащо от нгр. *λεχούσα, λεχούσα* < стгр. *λέχω* ‘лежа’ (БЕР 3: 379). В диалектите названието се среща в различни фонетични варианти: *леву̀са* (Царимир, Пловдивско) (ИДРБЕ 2012: 245), *леу̀сна* (Гостиля, Оряховско; Крушовица, Плевенско) (пак там);

– други гръцки заемки са: *стѐпнцвам, стѐпнцувам* ‘зачевам, създавам’ (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Девинско, Маданско), *стѐпнцало са* ‘заченало се’ (Чепеларе), от аор. основа (έ) *φτ(ε)ιας-* на нгр. глагол *φτ(ε)ιάνω* ‘правя; изготвям; създавам’, със *с-* на мястото на *φ-*, с промяна на *кс > пс* на гръцка диалектна почва и с промяна *пс > пц* (БЕР 7: 450).

2. От турски език:

– *гѐбѐ* (на тур. – *gebe*) диал. ‘бременна’ (БЕР 1: 234) (Вършило, Бургаско; Съчанли, Гюм; Дервент, Дедеагачко; Енина, Казанлъшко; Граматиково, Малкотърновско; Бяла река, Първомайско; Стърница, Смолянско; Зарово, Солунско; Тагарево, Средецко; Еникьой, Узункюприйско; Преселец, Харманлийско; Конуш, Хасковско) (ИДРБЕ 2012: 245), ‘с корем’ (Разградско, Силистренско) (Василева 1988: 5); нейни фонетични варианти са: *гѐбѧ* (Кирилово, Елховско; Беломорци, Търговищко) (ИДРБЕ 2012: 245); *гѧбѧ* (БЕР 1: 234); *гѐбѧѧ* (Чепеларе, Асеновградско) (ИДРБЕ 2012: 245); *гюбѧ* (Паскалево, Добричко) (пак там); *гѧбѐ* (Нова Надежда, Хасковско) (пак там);

– *йюклѧ* ‘натоварена’ (Разградско и Силистренско) (Василева 1988: 4) от тур. *yüklü* ‘товарен, натоварен; зает; бременна жена’ (Янчев 1992: 365);

– *а̀ар аяклѧ* ‘тежко, трудно подвижна’ (Разградско и Силистренско) (Василева 1988: 4) от тур. *ağır yüklü* ‘тежкотоварна’ (БТР 1992: 545);

– *коджемѝн* ‘голяма’ (Разградско и Силистренско) (Василева 1988: 4) от тур. *kosatan* ‘грамаден, едър, огромен, голям’ (Янчев 1992: 213);

– *баишкѝ* ‘друга’ (Разградско и Силистренско) (Василева 1988: 5) от тур. *başka* ‘друг, различен’ (БЕР 1: 37);

– *деишиѝк* ‘променена’ (Разградско и Силистренско) (Василева 1988: 5) от тур. *değişik* ‘променен, сменен, заменен, различен; променлив’ (Янчев 1992: 97);

– *хѝмиле* ‘която носи’ (Разградско и Силистренско) (Василева 1988: 5) от тур. *hamile* ‘бременна жена’ (Янчев 1992: 152).

Тези лексеми фиксират състоянието и външния вид на бременната жена, но не го назовават пряко (Василева 1988: 5).

– *карабница* ‘бременна жена’ (Гоцделчевско) (ИДРБЕ 2012: 245); вероятно от тур. *kirba* същ. остар. ‘кожен мях (за вода); (прен.) жаба (за човек, който пие много вода), (простореч.) издут корем; воднянка (болест, предизвикваща подуване на корема); пияница’ (срв. ТРС 1977: 540; ТБР 2000: 754) като българското значение вероятно се развива на основата на метонимия от турското ‘издут корем’. Думата е заета и в сръбското и хърватското *kàrabe* мн. ч., *kàrablje* ‘вид овчарска свирка, гайда’ (срв. СБХР 1959: 154; Skok II: 47; РССКЈС 2000: 275), чието значение вероятно е свързано с турското ‘кожен мях’.

3. От цигански език – *ка̀бния* (таен цигуларски говор) ‘бременна жена’ от циганското *ка̀бни*, произв. от скр. *gabhá* ‘vulva’ (БЕР 2: 117).

В заключение можем да направим следните изводи

1. Представени са **239 названия**, от които 238 са за *бременност* и за *бременна жена* и 1 означение за *жена, която не може да забременява*.

2. От направения преглед можем да обобщим, че повечето от названията имат обособен ареал на разпространение. Въз основа на това ще заключим, че най-широко разпространените диалектни означения за бременна жена са *трудна* и *тежка*, а за названия с най-малка честота на разпространение не могат да се правят обобщаващи изводи, тъй като има доста означения, които са срещани само в един говор – *ока̀чена* (Златоград), *чу̀етна* (Желен, Софийско), *скот̀на* (Филиповци, Трънско), *товѝрница* (Разложко), *карабница* (Гоцделчевско), *на друг ред* (Ловешко) и др.

3. Всички названия са със смислова (съдържателна) номинация. Номинационните признаци са образувани въз основа на вътрешната форма на думата, респ. на ономасиологичната структура, като в названието е отразен признак от понятието: *нещо окачено – окачена* ‘жена, която има нещо окачено’; *действие – зачевам* ‘жена, която търпи действие, вследствие на което зачева’, *залавяне* – ‘жена, която търпи действие, вследствие на което залавя (забременява)’; *промяна – на друг ред* ‘жена, която сменя досегашното си положение, вследствие на бременността’.

4. Означенията са мотивирани както от вътрешни, така и от външни признаци, свързани с физиологията на жената и с външния ѝ вид – нарастване на корема и увеличаване на телото ѝ.

5. Най-голям брой фонетични и словообразователни варианти имат синонимните редове, в чийто център стоят основните представителни лексеми *товарена* и *тежка*, петнадесет срещу дванадесет: *товàрна, товàрена/товарèна, твàрена, твàрна, твърна, твърнъ, твàрина, товòрена, товàрница, натвàрена, натвàрна, натвòрена, товàрена жена, твàрена жена, твàрна жена; пòтежна, п'òтежна, пòтежка, затежчàла, тèжка/тежкà, тèжка жена, тèжкъ, тьòжка, тя́жка, тèшка, тèшкь, тьòшка*. Те образуват две семантични редици и означенията от всяка редица са взаимозаменяеми.

6. В някои означения ясно прозира метафоричността – *не се пере, няма ми месечината, спиране на прането, окачена, чуетна, вредна, стàнала, непразна, мъчна, глътнала топката* и др.

7. Паралелно с основната информация от лексикалното равнище, получаваме ценни сведения и от други езикови равнища: от словообразователното (ролята на суфиксите за образуване на варианти на лексемите *захòда, трúдна, товàрна* и мн. др.: *захòда, захòдена, зàхудница; трúдница, труднòсво; товàрна, товàрена, товàрница; неволна, нево̀лка; мъчна, мъ̀чица*); от фонетичното (използват се фонетични варианти на думите: *зачèвам, зъчèвм, зачèна, зъчèнъ, зачàтие, зачýтие; брèмenna, брèмена, брèменнъ; товàрена/товарèна, твàрена, твàрна*); от синтактичното (срещат се синтактични словосъчетания и глаголни изрази от типа на: *жена на друг ред, жена у положение, корем до уста, спиране на прането, йма да стига, станала тежка, (о)стàнала непразна*).

8. В част от названията – *не се пере, спряха ми дреите, пълна, товърена, трудна, неволна, вредна, сдетинява, с корем до земята, глътнала топката* и др., мотивиращи се оказват митологични и рационално-битови представи, които дават поглед върху българската езикова картина, тъй като са отглас от народните поверия и традиции в миналото. Като семантични мотивации при номинацията на някои от названията присъстват физическият облик (наедряването на корема и напълняването на бременната жена) и физиологичното състояние (в утробата се развива дете).

9. Езиковите реализации на названията доказват наличието на връзка между езика и културата, засвидетелствано с примерите (изреченията), в които функционират означенията, и с обредния комплекс около бременността, допълващи езиковата картина при споменатите названия.

10. Всички лексикални единици, които попадат в представените 32 номинационни признака, са с прозрачна от съвременна гледна точка ономазиологична структура (респ. вътрешна форма), т.е. те са мотивирани от други думи, съществуващи в езика.

Направеният преглед на названията за *бременност, бременна жена* и *жена, която не може да забременява* свидетелства за лексикалното богатство на българските говори, излизайки от лексиката на книжовния език и обхващайки цялата ни езикова територия. Съдържанието на понятието 'бременна жена' се състои от множество разнообразни признаци, които в семантичното пространство на езика се означават с различни лексеми, словосъчетания или изрази. Големият брой означения, ексцерпирани от вече споменатите източници, и различните вярвания, свързани с бременността, са доказателство за огромното значение, което е отдавано в миналото, а и днес, на **бременността** – състояние, определящо най-важната функция на жената, а именно – раждането на дете и продължаването на рода.

* * *

Обичаите и обредите, свързани с бременността, са групирани в няколко категории в зависимост от целта и предназначението им. От древността най-важна функция на жената е да роди дете и да продължи рода. Още в миналото бременността на жената е била сред онези особени нейни физиологични състояния, които са били обект

на табу (Фройд 1991: 185). Тази традиция се е запазила в известна степен и до днес, затова свидетелстват редица обичаи, свързани с бременната жена, които целят „осигуряване на нормално износване и раждане на здраво, жизнеспособно дете“ (ЕБ 1985: 163).

Използвайки материали от „Етнография на България“ на Христо Вакарелски, както и от други автори, ще проследим какви норми за поведение трябва да спазват бременните жени, за да протече нормално бременността и да се роди здраво дете и до какви резултати води неспазването им. Те са отражение на българските народни представи, формиращи и езиковата картина на действителността, която има пряка връзка с номинационните признаци:

1. Най-разпространените и устойчиви норми забраняват действия, чието извършване води до прекъсване на бременността или до раждане на мъртво дете. Бременната не трябва: да сяда на праг, на процеп; да прескача през въже, синджир, ремък, тояга, ръжен; да вдига тежко; да ходи боса; да газии вода и т. н. (вж. Генчев 1985а: 170; ЕБ 1985: 164).

2. Друга група забрани целят да улеснят раждането, да осигурят нормалността на детето и здравето на бременната. Широко разпространена е забраната бременната жена да убива змия, защото пъпното черво се увивало около гушата на детето, раждането ставало трудно и детето се задушавало. „На бременна жена не се разрешава да яде заешко месо, за да не се роди детето ѝ със заешка уста“ (БМ 2006: 118), а според друго вярване на бременната не позволяват да яде месо от заек, тъй като детето постоянно ще се плаши в съня си или ще спи с отворени очи. В някои райони забраняват бременната да гледа икони, защото детето ще бъде кривогледо, а другаде това се препоръчва, за да бъде рожбата красива; не трябва да се присмива на нямо, на сагато и пр., защото и нейното дете щяло да се роди със същия недъг; повсеместно е вярването, че бременната може да избие, т.е. да изхвърли детето без време, ако види, че някой яде нещо и не ѝ даде от него, това е т. нар. *пощянка* (*посакци* или *пощевци*), т.е. пожелание (Вакарелски 1977: 471; Маринов 1984: 484).

3. Третата група забрани се отнасят до действия, чието извършване води до раждане на дете с недостатък. Общоразпространена е забраната за взимане на чуждо – краденето е недопустимо, независимо от стойността на взетото, било дори, за да задоволи своята „пощянка“. Общо е и вярването, че ако бременната

при такава „кражба“ се пипне някъде по тялото, на същото място детето ще има белег (нишан, родилно петно) с форма на взетия предмет (вж. Вакарелски 1977: 471; Дражева 1980: 380–381; ЕБ 1985: 164). Друго вярване е, че ако бременната се уплаши, детето ѝ ще прилича на човека или животното, от което се е уплашила. Това вярване и произтичащото от него задължение бременната да избягва поводи за уплаха са познати навсякъде в България, но особено последователно се спазват в Западна България (вж. ЕБ 1985: 164). Ако бременната прескочи режещ инструмент (тесла, брадва), детето може да се роди без пръст или ухо, смята се, че са се „отрязали“ при прескачането (Генчев 1985а: 170). Бременната жена не трябва да прескача или рита куче и котка, не трябва да прескача къртича дупка (за да не се роди окосмено или сляпо детето) (Василева 1988: 5; БМ 2006: 342). Широко разпространена е представата, че бременната жена не бива да ходи на погребение, за да не се роди бебето с жълто и бледо лице като на мъртвец (Дражева 1986а: 212; БМ 2006: 342). В някои родопски села бременната жена не трябва да сяда върху кобила, защото ще носи детето си като кобилата 12 месеца (или две години). Навсякъде съществува вярване, че дълго носеното дете се ражда с недъзи (Цанева 1994а: 122).

4. Четвъртата група норми предотвратяват вредните последици от нарушаването на традиционните норми, към тях се прибягва само при опасност от аборт или от увреждане на плода: ако бременната е изяла чужд плод без разрешение, тя веднага се пипва по дясната пета, за да предотврати появата на родилно петно на видно място (вж. ЕБ 1985: 164); бременната жена не трябва да вижда пожар, защото ще роди детето в жар – за да предотврати тази последица, взима няколко въглена и ги пази до раждането, след това ги слага в коритото, където къпят бебето (Гаврилова 1999: 334).

Има вярване, според което, върху детето могат да се пренасят качества на предмети, до които бременната се „докосва“ с поглед и затова тя не бива да гледа грозни неща, за да не е грозно детето. Бременната жена не трябва да се надсмива на чужди недостатъци, за да не се роди и нейното дете със същите недостатъци (Генчев 1985а: 170).

5. Има и действия, които не са свързани с нормите на поведение, а са редовна практика, такива са: забраната да се говори за положението на жената поради страх от похабяване или помятане (срв. Вакарелски 1977: 471; Генчев 1985а: 164; Арнаудов 1996: 691; Милчева 1996: 260;

Попов 2001: 81). Това табу е валидно само за първите дни и месеци от бременността, тъй като „жената е длъжна да съобщи някому за бременността си, преди детето да „оживее“ (4-5 месец), за да не роди нямо дете или пък дете с говорен недостатък“ (ЕБ 1985: 164).

6. Към друга група спада носенето на амулети за осигуряване на нормална бременност и раждане. Най-често към амулет се прибъгва след като жената няколко пъти не е успявала да износи плода докрай (вж. ЕБ 1985: 164). В Родопите майката на трудната жена ѝ дава зелена пръчка от повит, която тя носи препасана около кръста (Шишков 1887, II: 8).

7. Като последна група ще отбележим гаданията относно пола на детето. Семейството и като цяло родствената група отделят голямо внимание върху гаданията за пола на очакваното дете и обикновено предпочитат детето да е от мъжки пол. Най-широко разпространени в цялата страна са гаданията по външния вид на бременната „(конкретни белези за предвиждане на пола на детето са изгледът на лицето и на корема на бременната, както и начинът, по който тя „носи“ плода. Тълкуванията на тези белези не са еднакви)“ (вж. ЕБ 1985: 164). С пола на детето е свързана и тайната на бременността – „ако искат момче, трябва да крият колкото може по-дълго бременността на невестата“ (Могилица, Родопи) (Цанева 1994а: 121). Желанието за мъжка рожба се дължи отчасти и на тежкото положение на жената в семейството (вж. Маринов 1984: 485).

В повечето български краища сред населението не се е запазило вярването, че бременната жена е *нечиста* – напротив тя се ползва с уважение и срещата с нея се смята за добър знак, тя е „на хубаво“, защото „носи плод“, „има две души“, „носи два живота“, „върви със Св. Богородица“ (срв. Генчев 1974: 265; 1985а: 169; 1993: 198; Воденичарова 1994: 117; Цанева 1994а: 121; Попов 2001: 81). Това схващане, че в период на бременност жената е *нечиста*, най-вероятно е пренесено вторично от родилката върху бременната (вж. ЕБ 1985: 165).

Друго широко разпространено вярване в миналото е било, че бременната жена *носи нещастие*, вероятно отглас от представата за нейната ритуална нечистота. Вследствие на това не ѝ позволявали да прескача процепа на кола, защото било опасно за воловете; ловците не давали убит дивеч на къща, в която има бременна, защото пушките им се похабявали или нямало да могат да убият лов, докато тя не роди

(вж. Вакарелски 1977: 471). М. Милчева отбелязва, че поради срам бременността (особено първата) се пази в тайна, докато проличи (Милчева 1996: 260). У повечето европейски народи и сега се избягва прякото назоваване на бременна жена, поради срам, деликатност или уважение (Widlak 1963: 92 – по Попов 2001: 81). А. Воденичарова също отбелязва, че използването на названието бременна се смята за неприлично (Воденичарова 1999: 351).

В края ще споменем един празник – Андреевден (който се празнува на 30 ноември). Той носи и наименованието Мечкинден (в чест на мечката, която за българите е „зооморфен митологичен символ на плодородието и майчинството“) (БМ 2006: 196–197). С този ден има свързани много вярвания, но един от характерните обичаи е „да го празнуват младите булки, за да забременяват“, или „да наедриват“, както казва народът. Тези обичаи са възникнали въз основа на външната форма на името „Андрея“. Чрез народна етимология „едрея“ се свързва с „Андрея“. Това, което човекът смята за най-съкровена мечта, го приспособява или изразява в обичая на този ден, а тези мечти са: „житото да едрее, булките да бременеят!“ (вж. Вакарелски 1943: 114).

IV. Названия за *раждане* и за *жена родилка* в българския език, групирани по номинационни признаци

Човешкият живот е свързан с възпроизводителните способности на жената. Раждането е основна биосоциална функция на здравето женско тяло, смята се, че всяка жена „носи деца под сърцето си“, въпреки че не на всяка е дадено да роди (Цанева 1994а: 127; МЧТ 2008: 341, 518). Народните представи утвърждават схващането, че мъж и жена се събират да създадат дом, т.е. да имат деца, раждането е целта на всяка женитба – „Къща без деца, огън да я гори“ (Маринов 1994: 234; БМ 2006: 92), семейство без деца е „пън опален“, „дърво без рожба“ (Маринов 1984: 322). „Според трудовия човек, за да бъде пълноценен животът, той трябва да се ожени, да има семейство и деца“, защото без семейство и деца няма щастие (ЕБ 1985: 69), децата са богатството на семейството (Дражева 1980: 379). „Многолюдната челяд е гордост и надежда за благоденствие на рода (Воденичарова 1999: 350). Момчето е предпочитаната рожба, защото с него е свързано продължението

на рода (Дражева 1980: 379). „Баща ми се женил и аз трябва да се женим“ (Хаджийски 1940: 104) – според селянина оженването е негово неотменно право и задължение. Раждането и отглеждането на дете е от изключителна важност за жената, за да изживее живота си нормално и пълноценно, защото от него зависи отношението на околните към нея. Плодовитата жена е сравнявана с „орна земя и с овошка“, а бездетната – със „суо дръво“ (МЧТ 2008: 519). Чак след като роди първото си дете, жената става пълноправен член на семейството (ЕБ 1985: 165) и едва тогава започват да я уважават. Голямата значимост, която са отдавали на раждането и вярването, че неговата трудност и благоприятен резултат зависят от запазването му в тайна, са намерили отражение и в народните названия, по-голямата част от които са табуистични (Генчев 1985а: 172).

1. Номинационният признак *раждане* е представен от ономаσιологичната структура ‘жена, която ражда’ и съдържа названия за процеса раждане. Целият комплекс от обредни практики при раждане се е формирал в резултат на многовековни напластявания. Нормално раждане е, когато бременността е влязла в деветия месец, в другите случаи раждането се определя като преждевременно и се свързва с грехове на майката (БНМ 2013: 430). Повсеместно е разпространено вярването раждането да се пази в тайна, защото жената ще роди трудно, ако за него знаят много хора. Пази се в тайна дори от съпруга и майката на родилката (Дражева 1980: 381; Маринов 1984: 486; Генчев 1985а: 172; ЕБ 1985: 165; Цанева 1994а: 125; Арнаудов 1996: 694; Милчева 1996: 262; Гаврилова 1999: 334; БНМ 2013: 430). Понякога трудното раждане се свързва с някакъв „грех“ на родилката (Топчии) (Генчев 1985а: 171).

Ако по време на раждането в къщата влезе външен човек, не го пускат да си отиде, докато не се роди детето (Цанева 1994а: 125; Арнаудов 1996: 694). Обичаите, свързани с раждането, включват както рационални практики (разплитане на косата, разкопчаване на дрехите, освобождаване вървите на опинците, слагане на затоплена тухла на кръста на раждащата жена и т. н.) (Дражева 1980: 381), така и ирационални магически действия (прекадяване на помещението и родилката; размотаване на мотавилките; развиване на вретената; развързване на чувалите; отваряне на всички врати, за да се отвори пътят на детето; отваряне на сандъци, прозорци, заключалки;

отвързване на възли; сипване на вода през ключалка и т. н.). Други магически практики показват вярата във физическата връзка между раждането, бащата и родствената група: всички, които са научили за раждането, потапят ръцете си във вода, а от нея раждащата пие; всеки, който научи за раждането, хвърля някакъв предмет в двора на раждащата. „Вярата във физическата връзка между бащата и детето прозира в обичаите раждащата да пие вода от цървула на съпруга си, да я удрят по кръста с неговия пояс и др.“ (ЕБ 1985: 165). Според друг обичай, за да се роди по-лесно и бързо детето, този, който е усетил за раждането, трябва да се изплюе в някоя чаша и тази плонка, размесена с вода, се дава на трудната жена да я изпие (Маринов 1984: 486). Според други схващания при трудно раждане преобръщат налице всички дрехи в дома на родилката и ѝ дават да пие от водата, в която е потопена желязната верига от огнището (Арnaudов 1996: 693). „В някои селища, за да облекчат мъките на родилката, промушвали през пазвата на ризата ѝ совалка (Старосел). Това действие обикновено бива съпроводено с вербална магия“ (Дражева 1986а: 212). На други места карат родилката да погали овцете, за да роди лесно като тях (Жълтуша, Родопи) (Цанева 1994а: 126). Всички тези обреди целят бързо и леко раждане.

Този номинационен признак е представен от лексеми, произхождащи от глаголите „родя“ и „раждам“ от корен „род“; *родя*, *раждам* < прасл. **raditi*, **radja*, деноминатив от **radъ* > стб. *родъ* ‘род, произход; плод, урожай; род, семейство, поколение, племе; народ; рождение..., родство’ (БЕР 6: 294, 304):

– *раждам (да родя)* ‘за жена (майка) добивам собствено дете, намира ми се дете; стигам, олекчявам се’, напр. *Майка му на връх Великден роди* (Геров 5: 6; БЕР 6: 146); това е основното название в българския език за освобождаване от бременността, което се среща в повечето от българските диалекти в различни фонетични и словообразователни варианти:

– *родя (се)*, *раждам се* ‘излизам от майчина утроба’; прен. ‘явявам се, пораждам се’ (Геров 5: 84; БЕР 6: 298); от стб. *родити*, респ. *раждати* (сѧ) → бълг. *род(я)/раждам* и вар. от прасл. **raditi* < **radъ*, а то от индоевроп. **wrodh-* или **rodh-* (БЕР 6: 294–296; 298–304; БСРЛ 2012: 559);

– *раждъ съ* (Силистренско) (Кочев 1969: 94);

- *родѣ* (Банат) (БЕР 6: 298);
- *родѣн* прич. от *родѣ* ‘произлязъл, явил се на бял свят’ (пак там, 299);
- *ра̀ждем* (Банат) (пак там, 298);
- *ра̀джѣм* (Ново село, Видинско) (пак там, 146);
- *ра̀дам* (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско) (пак там);
- *ро̀ждам* (Солунско) (пак там, 298);
- *радѣвам* ‘добия/добивам собствено дете’ (БСРЛ 2012: 559);
- *родѣвам* ‘раждам’ (Родопите) (Кочев, Тетовска-Троева 1973: 261);
- *родѣвам* ‘раждам’ (Габрово, Ксантийско) (БЕР 6: 298);
- *родѣ̀вам* ‘добия/добивам собствено дете’ (БСРЛ 2012: 559);
- *ра̀ждане* (Геров 5: 6; Вакарелски 1977: 472);
- *ра̀ждѣне* (Кочев 1971: 165);
- *ра̀джанѣ, ра̀гѣанѣ* ‘родилен акт на жена за добиване на дете’ (БСРЛ 2012: 548);
- *ро̀ждѣние* ‘родилен акт на жена за добиване на дете; раждане; (прен.) възникване, поява’ (БЕР 6: 300; БСРЛ 2012: 561);
- *ро̀ждѣнѣ* ‘раждане’ (Горни и Долни Богров, Суходол, Врѣбница, Софийско; Райлово, Трънско; Дивотино, Сопища, Пернишко) (БЕР 6: 300);
- *ро̀дѣтѣ* ‘родилен акт на жена за добиване на дете; раждане’ (Софийско) (БСРЛ 2012: 555);
- *ро̀джѣ* ‘раждане’, напр. *Дано ми Господ подари, / Отъ сърце рожѣ да имам...* (Геров 5: 84); ‘родилен акт на жена за добиване на дете; раждане’ (БСРЛ 2012: 560);
- *ро̀жѣдѣ* ‘раждане’ (Гинци, Годечко; Софийско) (БЕР 6: 300);
- *обра̀дам* ‘раждам’; ‘акуширам’ (Долно Луково, Ивайловградско) (пак там, 301);
- *урѣди се* ‘роди се’ (Лиляче, Врачанско) (пак там, 302).

1.1. Към ономасиологичната структура ‘жена, която започва процеса раждане’ се причисляват следните названия: *зара̀ждам*

(*зарѣждам се*) ‘започвам да раждам’ (Геров 2: 114; БЕР 6: 300); *зародѣ* (*да се зародѣ, да се зародѣиш*) ‘започвам да раждам’, напр. *С челяд да се зародѣиш* (Геров 2: 114, 116; БЕР 6: 300); *зарѣжда се* диал. *зарѣждам, зарѣждавам* (*да зарѣждам*) ‘започвам да раждам’, напр. *Подкачям да раждам* (Геров 2: 114; БЕР 6: 146); *прорѣждам* ‘почвам да раждам’ (БЕР 6: 147);

1.2. Към ономасиологичната структура ‘жена, която вече е в края на процеса раждане, приключва с него’ се причисляват следните лексеми: *изрѣда* ‘привършвам с раждането’ (Костурско) (БЕР 6: 301); *дород(я)* с резултативно-темпорален нюанс на значението ‘родя, раждам’ (БСРЛ 2012: 194);

1.3. Ономасиологичната структура ‘жена, която ражда едно след друго няколко деца’ е представена от следните названия:

– *изрѣждам* ‘раждам много’ (Смолско, Пирдопско) (БЕР 6: 146);

– *нарѣждам, нарѣждам, нарѣждавам* (*да народѣ, да нарѣждам*) ‘раждам много, мнозина’, напр. *Народила деца, па не се грижи да ги гледа* (Геров 3: 208); *народѣ, народѣвам* ‘раждам много’; *народѣ се* ‘роди се много’ (Ихтиманско); *народувам* ‘раждам много, в голямо количество’ (Самоков) (БЕР 6: 301);

– *обрѣждам* ‘раждам много’ (пак там, 47);

– *порѣжда* ‘(за жена, майка) раждам второ дете след първото (с разлика, по-малка от две години) (БЕР 6: 147, 302); *порѣждам* (*да породѣ*) ‘(за жена, майка) раждам второ дете след първото (с разлика, по-малка от две години); раждам, добивам’, ‘родя/раждам отново, повторно, пак’; ‘раждам след повторно омъжване’ (Самоков), ‘добивам’ (Кюстендилско), ‘за жена раждам две години наред’, напр. *Чина Стояница лани и полани породи и двете породени деца са живи* (Геров 4: 202; БЕР 6: 147, 302; БСРЛ 2012: 500); *порѣждане* (Геров 4: 202); *породѣ* ‘(за жена, майка) раждам второ дете след първото (с разлика, по-малка от две години); раждам, добивам’, напр. *Клета да си, мале, и проклета, / Ка ме роди, та ми не породи, / Да породиш я брата, я сестра, / Та да има у что да се кльна* (Геров 4: 209; БЕР 6: 147, 302; БСРЛ 2012: 500); *пѣрода* ‘да родя деца скоро едно след друго’ (Ботевградско) (БЕР 6: 302); *породѣ* ‘за жена: раждам две години наред’ (БСРЛ 2012: 500); *порѣдим* ‘родя второ дете’ (Огняново, Софийско) (БЕР 6: 302);

– *прѣродя* ‘родя повторно’ (Велес) (пак там);

– *прираждам (да природя)* ‘раждам от нов брак след родените деца от първия’, ‘добивам дете от втора жена’ (Крѣвеник, Севлиевско), напр. *Казва се за жена, която е повторила и родила още деца от втория си мъж* (Геров 4: 284; БЕР 6: 147); *природя* ‘раждам дете от новия брак след родените от предишния’ (БЕР 6: 302), напр. *Родени от повторила или потретила жена, родени от мащеха; Природени деца* (Геров 4: 284);

– *прорждам* ‘да зема да раждам’ (Геров 6: 271).

2. Номинационният признак *първи път* е представен от ономаσιологичната структура ‘жена, която ражда за първи път’. Названията са производни от числителното име *първи* и са видови към родовото понятие *родилка*. Този номинационен признак съдържа следните означения: *първакѣня* ‘жена, която ражда за първи път’, напр. *Която е родила пръв път* (Геров 4: 322; БЕР 6: 72), ‘жена (майка) при или след първо раждане’ (БСРЛ 2012: 542); *първаскѣня* ‘жена, която за първи път ражда’ (Нисово, Русенско) (БЕР 6: 70); *първакѣнка* ‘жена (майка) при или след първо раждане; първеския’ (БСРЛ 2012: 542); *първаскѣнка* ‘жена, която за първи път ражда’ (Трънково, Старозагорско) (БЕР 6: 70); *първескѣня*, напр. *Която е родила за първи път* (Геров 4: 323), (Гела, Родопи) (Цанева 1994а: 125), (Радомирско, Белослатинско, Русенско, Чирпанско, Странджа, Пловдивски край) (Легурска 2003: 80; Легурска 2012: 15), (БНМ 2013: 426), *пръвеския* (Плевенско, Кулско, Кюстендилско, Царибродско) (Легурска 2012: 16); *първескѣйна* ‘жена или самица, която ражда за първи път’ (Странджа; Айтоско; Варненско; Шуменско; Свищовско; Севлиевско; Ловешко; Троянско; Плевенско; Луковитско; Ихтиманско; Казанлъшко и др.) (БЕР 6: 71); вероятно от стб. прил. *прѣвъѣсѣнъ* (ж. р. *прѣвъѣсна*) ‘пръв, първороден’; срв. и хърв. *pr̃veskinja* със същото значение и сходните по кор.-осн. укр. *первістка*, пол. *pierwiastka*, слов. *prvostka* ‘първеския’ (БСРЛ 2012: 544); *първескѣйн’е* (Силистренско) (Кочев 1969: 19); *първиския* ‘родуля, която ражда за първи път’ (Маринов 1984: 488); според народните схващания плацентата („местото на детето“) от *първиския* помага на бездетни жени да раждат, но *първиския*, на която е взета плацентата след това остава безплодна (вж. Маринов 1984: 488); *пърускѣня* (Странджа) (Легурска 2012: 16); *първескѣнка* (Пловдивско) (Геров 4 322;

БСРЛ 2012: 544); смята се, че плацентата от *първескѝнка* можела да лекува рана *живѣнѝца* (рана, която не заздравява) (Дражева 1986а: 213); *При жени първескѝнки (които раждат за пръв път) или при трудно раждане винаги търсели помощта на стара опитна жена, наричана баба* (пак там, 212); *първоскѝня* ‘жена, която ражда за първи път’ (Смолянско; Ардинско; Асеновградско; Маданско) (БЕР 6: 75; БСРЛ 2012: 544); *първоскѝнка* (БСРЛ 2012: 544); *първостѝнка* (Петричко) (Легурска 2003: 80; Легурска 2012: 15); *първостѝнка, първостѝнка* (Родопи) (Легурска 2012: 15–16); *първостѝнка, първостѝнка* ‘млада родилка, която ражда за първи път’ (Родопи) (Цанева 1994а: 125; Легурска 2003: 80; БНМ 2013: 426); *първостѝн(к)я* (Радилово, Равногор, Върбина, Петково, Родопи) (Цанева 1994а: 125); *първестѝнка* ‘която ражда за първи път’ (Кадница, Благоевградско) (БЕР 6: 71) от праслав. **prvĕstьka* → бълг. диал. *първестѝнка* (БСРЛ 2012: 545); *прворотка* (Легурска 2012: 16); *първородка* ‘жена (майка) при или след първо раждане’ (БЕР 6: 73; Мичева-Пейчева 2011: 27; БСРЛ 2012: 547); *пароскѝня* (Червен; Родопи) (Цанева 1994а: 125); *параскѝн(к)я* (Добралък, Балдево, Ковачевица, Ваклиново, Рибново, Гугутка, Неделино; Родопи) (Цанева 1994а: 125); *пароскѝнка* (Малко градище, Царева поляна, Пчеларово; Родопи) (Цанева 1994а: 125).

3. Номинационният признак *младост* (или *младеене*) е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която е млада’. Названията са производни от глагола *младея* ‘изглеждам, чувствам се млад; ставам млад, подмладявам се’ (БЕР 4: 154). Семантиката е свързана с периода на младостта, когато жената ражда първото си дете. Тук се отнасят следните названия: *младѣ* ‘(за млада невеста) раждам за първи път’ (Странджа) (БЕР 4: 154); *омладѝла* (Странджа, Банско) (Легурска 2012: 16); *омладѝвам* ‘раждам дете’ (Банско) (БЕР 4: 154); *умладѝвам* ‘(за жена) раждам първи път’ (Странджа) (пак там).

4. Номинационният признак *постигане* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която стига края на бременността и благополучно ражда’, т.е. постигнала е основното си задължение – раждане на дете и продължаване на рода. Представен е от лексемите: *постѝгам (постѝгвам, да постѝгна, постѝгнувам)* ‘раждам, добивам’, напр. *Стояла деветъ месеци, / Постѝгнала мъжско детея* (Геров 4: 225; БЕР 7: 455); *постѝгане* ‘раждане’ (Геров 4: 225); *стѝгам (стѝгвам, да стѝгна, стѝгнувам)* ‘раждам’, напр.

Една жена стигнала два близнака. / Тя му стигнала едно мъжко дете (Геров 5: 257), ‘раждам, добивам’ (БЕР 7: 454–455); *стѣгъм* ‘раждам’ (Пожарево, Силистренско) (Кочев 1969: 177); *стѣгане* ‘раждане’ (Геров 5: 258); *стигнала* ‘жена, която ражда, родилка’ (БНМ 2013: 443).

5. Номинационният признак *освобождаване от бременността* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която ражда, освобождава се от тежестта на плода, от товара’. Названията са производни от съществителното име *крѣст* (прави се аналогия между крѣст и тежест, товар) и са показателни за самия процес на раждане, при който бременната жена се освобождава от товара (*крѣста*) на бременността. Тук може да се направи и още една връзка „магическа по механизъм на действие, но християнска по осмисляне“ (ЕБ 1985: 165). При раждането се използва божигробска билка, наричана и *богородична рѣчица*, която бабата потапя във вода и с нея запойва и прѣска раждащата. „Вярва се, че щом билката (по форма тя наподобява свита китка на рѣка) се разтвори, раждащата ще се *разкрѣсти* и детето ще се роди“ (ЕБ 1985: 165). Тук влизат следните означения: *разкрѣстя се* ‘раждам’ (Горни Лом, Белоградчишко; Дивдядово, Шуменско; Шумен) (БЕР 3: 54); *разкрѣсти* ‘роди’ (ЕБ 1985: 165); *разкрѣстувам се* ‘слагам скоро край на нещо; раждам благополучно’ (Софийско) (БЕР 3: 54); *разкрѣстюва са* ‘ражда’ (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Девинско) (пак там).

6. *Тежест* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘жена, която е тежка, защото носи плод в утробата си и всеки момент трябва да роди или вече е родила’. Тук се отнася лексемата *тъдишка* ‘родилка’ (Родопи) (Легурска 2003: 78; Легурска 2012: 15).

7. Номинационният признак *олекване* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която ражда, вследствие на което става по-лека, олеква’. В тази група попадат названията: *олекотѣвам (да олекотѣ)* ‘за жена: раждам, добивам’ (Геров 3: 357); *олекванѣто* ‘раждането’ (Маринов 1984: 486), напр. *Когато наближи минутата на олекванѣто, т.е. на ражданѣто, тежката жена инстинктивно се крие, за да роди, без да я усети или узнае някой* (Маринов 1984: 486); *олекотѣване* (Геров 3: 357); *олекчѣвам (да олекчѣ)*, напр. *Остане ли някоя вдовица и трудна, тя по никой на-*

чин не може се омъжи, докато не се олекчи (пак там); *олекчаване* (пак там).

8. Номинационният признак *излизане* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, при която детето се ражда, излиза, т.е. освобождава се от бременността’. Тук попада лексемата *излѝзам* и производните от нея означения: *да излѝза, да излѝзна, да излѝгна, излѝзвам, излѝзвам и излѝгвам* ‘раждам се, намирам се’ (Геров 2: 228–229).

9. *Мъчене* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘жена, която изпитва физическа болка, когато започне раждането’. В тази група попадат следните лексеми, които са производни от глагола *мъча*: *замъчвам (замъчвам се), замъчам (да замъча)* ‘започвам да се мъча да родя’, ‘започвам да раждам’, ‘за жена: започват (идват) ми болки за раждане’; ‘започват родилни болки’, напр. *Замъчи ся Божя Майка / От Игната до Коледа, / Кога било на Коледа, / Тя си роди млада Бога* (Геров 2: 96; БЕР 4: 437); *мъча* ‘казва се за тежка жена, когато ѝ дойдат мъките, болките за раждане’ (Геров 3: 109).

10. Номинационният признак *нареждане* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която нарежда деца, ражда често’. Тук се причисляват названията *накѝрдвам (се), накѝрдя (се)* ‘раждам едно след друго’, ‘нареждам един до друг’ (Хасково) (БЕР 4: 480). Тази лексема е производна от *корда* ‘редица’.

11. *Чедо* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘жена, която добива чедо’. Тук влизат следните лексеми: *чадѝ* ‘раждам, добивам чедо’, напр. *Тогай майка мене люто мя проклъна: / Яно, милна щерко, чядо да не чядишь, / Чядо да не чядишь, в ръця да не видишь, / Дур не чюеш, Яно, риба да запее / Риба да запее в чръното море, / Камень да засвири от вишини (високи) планини, / Ка чюеш, Яно, тогай чядо да чядишь!* (Геров 5: 569); *чадѝне* ‘добиване, раждане’ (пак там).

12. Номинационният признак *намиране* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която намира (ражда) дете’. Тук мотивацията е свързана с обредни практики в случаите когато децата на някоя жена не траят, умират, скоро след раждането. За да живеят децата се извършва един обичай. Веднага след раждането, още през нощта или много рано сутринта, бабата, която бабува, оставя детето на кръстопът край селото. Човекът, който пръв мине и

види детето, го кръщава с името Найден, т.е. намерен. За такова дете се казва, че е „изтръгнато из устата на смъртта и на него се гледа с уважение“ (вж. Маринов 1994: 238–239). В тази група попадат следните означения: *намѐри се* ‘роди се, ражда се’, напр. *Намерило му се момиче* ‘родило му се момиче’ (Габаре, Белослатинско) (Младенов 1981: 46), (Смолско, Пирдопско; Доброславци, Софийско; Вълкова Слатина, Монтанско; Ботевградско; Казанлък; Трънчовица, Никополско; Калояново, Пловдивско) (БЕР 4: 484; Цанева 1994а: 126); *намѐрило се е* ‘роди се’ (Капанци) (Генчев 1985а: 172; Легурска 2012: 20); *намѐр(я) се, намѐрам се* ‘родя се/раждам се’ (Монтанско, Никополско, Ботевградско, Софийско, Пирдопско, Казанлъшко, Пловдивско) (БСРЛ 2012: 412); *на̀йд(а) се, на̀йдувам се* ‘родя се/раждам се’ (Софийско, Пернишко, Радомирско) (пак там, 411); *на̀йде* ‘роди се’ (Родопи), напр. *Оно им се на̀йде мъшко, та е радос голема* (Цанева 1994а: 126; Легурска 2012: 20); *на̀йде се* ‘роди се’ (Софийски край) (Младенов 1981: 46; Генчев 1993: 287).

13. *Добиване* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘жена, която ражда, добива дете’. Към тази група се причисляват следните означения, които са производни от *добив* ‘добиване’ (БЕР 1: 401); *д̀дбив* ‘раждане’ (Вакарелски 1977: 472); *добѝвам (да добѝя)* ‘родя, раждам’, напр. *Добивам рожба; Добих си мъжко дете* (Геров 1: 306), ‘получавам, произвеждам; раждам’ от стб. *дѡбѣти* ‘добивам’ → бълг. ‘спечелвам’, ‘получавам’, ‘придобивам’, ‘родя/раждам’ (БЕР 1: 401; БСРЛ 2012: 183); *добѝ*, напр. *Мъжко е дете добила; Доби ни се рожба* (БСРЛ 2012: 183); *доби си* ‘роди си’ (Младенов 1981: 46); *добѝване* ‘раждане’ (Геров 1: 306; Вакарелски 1977: 472), напр. *Някои вярват, че самовилите се съвкупяват с едни черни чудовища ... и от тях добиват деца* (Геров 5: 113); *добила е (жената)* (ЕБ 1985: 165); *сдобѝвам (да сдобѝя)* ‘добивам, раждам’, напр. *Ако ни помогнеш да си добием едно мъжко детенце, щом настане до дванадесет години нагоре, да бъде твое* (Геров 5: 153); *сдобѝване* (пак там); *добѝйка* ‘родилка’ (Връбница, Софийско) (БЕР 1: 401; Тетовска-Троева 1988: 123), напр. *Язе съм млада добѝйка, мъжко съм дете добила* (БСРЛ 2012: 182–183); *придобих* ‘родих’ напр. *Придобих човек от Господа* (Библия 1982: 4, Първа книга Моисеева, Битие: 4: 1).

14. *Стичане* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘жена, която стича, добива деца’.

Към този номинационен признак спадат следните лексеми: *стѣчам* ‘раждам, добивам, постигам’, напр. *Замъчи ся Божя майка / от Игната до Божичя, / Да си стече млада Бога, / Млада Бога и Божичя* (Геров 5: 259); *стекà* ‘добия; спечеля; родя’; *стѣкам* ‘родя, добия’ (Чепеларе; Широка лъка, Смолянско); *стѣкали* ‘родили’ (преселници в Новопазарско от Коджа бунар и Гъобел, Мала Азия); *стечѣ* 3 л. ед. ч. сег. вр. ‘роди, добие’ (Чепеларе; Самоков); *стѣчиши* ‘родиш, сдобиеш’ (Кайлярско, Дебърско, Кичевско); *стѣчам* ‘родя, добия’ (Чепеларе) (БЕР 7: 442); *стѣкла* ‘добила, родила’ (Хасково; Югозападна България); всички означения са вторично възникнали и производни от същ. *стек* ‘добив, печалба’ (Младенов 1941: 608; БЕР 7: 442).

15. Номинационният признак *притежание* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която ражда собствено дете, има дете’. В тази група попадат означенията: *одѣмува се* ‘ражда се’ (Кюстендилско); *проѣмам* ‘имам вече нещо, което не съм имал; раждам’ (Доброславци, Софийско) (БЕР 2: 69); *ще имам дете (бебе)* (Лачева 1995: 129).

16. Номинационният признак *даване* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която ражда дете, създава поколение’. В тази група попада названието *дѣвам (да дам)* ‘раждам’ (Геров 1: 271).

17. *Размножаване (извъждане, завъждане)* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘жена, която извъжда, ражда деца’. Към този номинационен признак спадат следните лексеми: *извъдѣя, извъждам (да извъдѣя), извъдѣвам, извъждане* ‘раждане’; *навѣдѣвам*, напр. *Навѣдѣвам много, раждам много* (Геров 2: 193); *завѣдила бебе* (Воденичарова 1999: 355).

18. Номинационният признак *повиване* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която повива, ражда дете’. В тази група попадат следните означения: *повѣвам (да повѣя)* ‘раждам, добивам, стигам’, напр. *Замъчи ся Божя Майка / От Игната до Коледа, / Та си пови млада Бога* (Геров 4: 61); *повиване* ‘раждане’ (пак там). Тук повиването метафорично означава раждането.

19. Номинационният признак *извършване, ставане* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която извършва нещо (раждане)’. В тази група попадат названия, показващи благополучния завършек на бременността, т.е. раждането на живо и

здрaво дете: *стѡрвам, стѡрювам (да стѡря), стѡрвам се* ‘раждам (се), добивам (се)’, напр. *Пят годин откак се е сторил* (Геров 5: 263–264); *стѡрване; стѡрюване* ‘раждане’ (пак там, 264); *стѡвъм* ‘раждам’ (Пожарево, Силистренско) (Кочев 1969: 177); *стѡнва* ‘ражда се’ (Смолянско; Ардинско; Асеновградско; Маданско; Съчанли, Гюмюрджинско) (БЕР 7: 422), (Хасково) (пак там, 430); *станало е* ‘родило се’ (Генчев 1996: 344); *станало е (детето)* (ЕБ 1985: 165). Означаването на процеса *раждане* в българските говори е табуистично и за него не се говори пряко – казва се *станало е (детето)* (пак там); *ще ставам майка* (Лачева 1995: 129).

20. *Сядане* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘жена, която сяда, т.е. ражда дете’. В тази група попада лексемата *сядам* ‘(за бременна жена) раждам’ (Габрово) (БЕР 7: 719).

21. Номинационният признак *слагане* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която е сложила, родила дете’. Тук се причисляват означенията *слѡжила се* ‘(за жена), която е родила’ (Кесарево, Горнооряховско) (БЕР 7: 110); *слѡгъм съ* ‘раждам се’ (Пожарево, Силистренско) (Кочев 1969: 177).

22. *Появяване* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘жена, у която се появява дете’ и се употребява само в клетви. В тази група попадат следните означения:

– *прѣкам (да прѣкна)* ‘раждам, добивам’, напр. *Да не прѣкнеш!* (Геров 4: 321); *прѣкнал се е* ‘раждам се, добивам се’, напр. *Прѣкнал се е! Да не си се прѣкнал* (пак там); *пѣркам (се)* ‘раждам (се), добивам (се) (само в клетви)’ от прасл. диал. **pъrkati (se)*. Ст. Младенов реконструира ие. корен **pr-*: **per-* с разширение или наставка *-k-* на основата на лат. *pario, peperī, partus* ‘раждам; произвеждам; измислям; причинявам’ (БЕР 6: 89–90); *пѣрквам се* ‘раждам се’ (Искрец, Софийско) (пак там, 91).

23. Номинационният признак *плодене* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която дава плод’. Към този признак се причисляват лексеми, производни от съществителното име *плод*: *плѡдѣ се* ‘размножавам се’, ‘раждам’ (Родопи); *плѡдим се* (Самоков); *заплѡдѣ/заплѡдѣ; заплѡдѣвам, заплѡдѣдам, заплѡдѣемост* (БЕР 5: 358); *наплѡдѣ, наплѡдѣвам, наплѡдѣдам, наплѡдѣвам; наплѡдѣ* ‘наплодя, увелича, размножа’ (Съчанли, Гюмюрджинско) (пак там, 358–359).

24. Номинационният признак *всяка година* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която ражда всяка година’. В тази група попадат следните означения с първа съставна част *ката* неизм., разг., диал. в съчетания с думи за време ‘всеки, всяка, всяко’ (БЕР 2: 266); *каталѐтка, каталѐткина* ‘жена (съпруга), която ражда всяка година’ (характерно за западни и югозападни говори: Охрид; Василица, Ихтиманско; Бобошево, Дупнишко) (БЕР 3: 591; БСРЛ 2012: 273); *каталеткѝна, каталеткѝня* ‘жена (съпруга), която ражда всяка година’ (характерно за западни и югозападни говори) (БСРЛ 2012: 273); *катилѐткина* ‘жена или крава, която ражда всяка година’ (Бобошево; западни и югозападни говори) (БЕР 2: 266; БСРЛ 2012: 273); *каталѐткиня* ‘жена (съпруга), която ражда всяка година’ (характерно за западни и югозападни говори) (БСРЛ 2012: 273).

25. *Кума* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘жена, която е кума (преносно)’. В тази група попада лексемата *кумашѝнка* ‘родилка’, произв. от *кума* (Краище, Кюстендилско; Брезница, Санданско) (БЕР 3: 124–125). Тук първичното название е заменено с вторично, чиято вътрешната форма не отразява съществен признак от понятието за родилка. Можем да предположим, че това се прави поради страх от свръхестествени сили, които могат да навредят на родилката и детето, т.е. налице е табуиране на названието и заместването му с табуистично название.

26. Номинационният признак *купуване* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която ражда (метафорично купува, получава, сдобива се с) дете’. Среща се при лексемите *купѹвам* прен. ‘раждам, добивам’ (Бърдарски геран, Белослатинско; Банат) (БЕР 3: 141); *кѹпено* ‘родено’ (Капанци) (Генчев 1985а: 172; Легурска 2012: 20). Тук раждането на детето метафорично е представено като купуване. Семантиката на тези названия се търси в обредното действие, при което родната майка откупва детето от втората майка, обичаят е известен като *купуване на дете* (Пирински край, Родопи) (Легурска 2012: 27). Р. Дражева подробно описва обичая в Разложкия район – „наскоро след раждането някоя жена от махалата взима за един ден детето и три пъти го промушва под ризата си, като при всяко изваждане казва: „Аз съм те родила“, после подарява на детето най-често дрешки. За да живее детето, родителите му, най-вече майката, дават пари на тази жена. От

този ден жената, извършила този обред, става много близка на семейството, нещо като втора майка; даряват я по Великден и я канят на сватбата на детето“ (Дражева 1980: 386).

27. *Последен* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘жена в последните дни от бременността’. Тук попада названието *пoслeдoк*, напр. *Жeнa кoгa кe рoди* (Велес) (Геров 6: 261).

28. Номинационният признак *хвaщaнe* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която е хванала (влязла) в последните дни от бременността’. Тук се отнася означението *хвaнaлa вeкe къoшeтo* ‘жената е в края на процеса раждане’ (Родопи) (Цанева 1994a: 128).

29. Номинационният признак *кърмeнe*, представящ ономасиологичната структура ‘жена, която кърми’, съдържа названия, свързани с действия, които се отнасят към състоянието на жената непосредствено след раждането. В тази категория попадат следните лексеми, производни от глагола *кърмя*: *кърмaчкa* ‘жена (майка), която кърми’ (Зарово, Солунско; Кортен, Сливенско; Драгойново, Първомайско и др.) (Геров 2: 419; БЕР 3: 213; Тетовска-Троева 1988: 124; БСРЛ 2012: 314); *кърмaчкa* (Долни Инджик, Шуменско) (БЕР 3: 213–214); *кърмeкiнa* ‘жена (майка), която кърми; кърмачка’ (Долни Инджик, Шуменско) (БЕР 3: 214; БСРЛ 2012: 314–315); *кърмiлкa* ‘жена (майка), която кърми; кърмачка’ (БСРЛ 2012: 315); *кърмiлкa* диал. също ‘кърмачка’ (БЕР 3: 214); *кърмiлцe* диал. умал. (БЕР 3: 214); *кърмiлницa* ‘жена (майка), която кърми; кърмачка’ (Геров 2: 419; БСРЛ 2012: 315), (Охрид) (Тетовска-Троева 1988: 124); *кърмiлницa*; *кърмiтeлкa* диал. ‘кърмачка’ (БЕР 3: 214).

Подгрупи в тази категория са производните от лексемите *дoя* с ономасиологична структура ‘жена, която дои’ и *бoзaя* с ономасиологична структура ‘жена, от която се бозае’:

– *дoйкa* ‘за жена, която „дои“, кърми дете; кърмачка’ (Прилеп, Велес) (БЕР 1: 416; Тетовска-Троева 1988: 123); *дoйлкa* ‘кърмачка’ (Копривец, Беленско; Врачанско) (Геров 1: 322; БЕР 1: 416–417); *дoйницa* ‘кърмачка’ (Прилеп, Охрид) (Геров 1: 322; БЕР 1: 416), (Струга; Воден; Кукуш) (Тетовска-Троева 1988: 124); *дoйoлa* диал. ‘кърмачка’ (БЕР 1: 417);

– *бoзaйницa* (Геров 1: 59).

В Етнография на България е отбелязано, че в западната половина на българските земи, областта главно на екавските говори, названията са образувани от корен *дой-*, а в източната половина, областта на якавските говори – от корен *кръм-* (ЕБ 1985: 169).

30. *Раждање на близнаци* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘жена, която ражда близнаци’. Според народните схващания раждането на близнаци може да се тълкува двузначно – като предзнаменование за благодат или като поличба за бедствия и смърт. Възприема се като резултат от нарушаването на определени забрани за жената – да яде двоен плод или яйце с два жълтъка, да сяда върху дисаги (БМ 2006: 27). В тази група попадат следните означения, производни от глагола *близня*: **близнакия** ‘жена, която ражда близнаци’ (БМ 2006: 27; МЧТ 2008: 366; БНМ 2013: 92), напр. *Близнакията се възприема като лечителка или магьосница. Страдащите от болки в кръста лягат на къщния праг и се оставят да бъдат прескочени три пъти от нея; Ловците карат близнакията да прескочи пушките им, за да им е спорен ловът; Бездетни жени пият от кърмата на близнакия, за да забременеят* (БМ 2006: 27); *На някои места смесеното мегданско хоро на големи празници трябва да поведе близнакия, за да е плодovitа и дъждовна годината* (БНМ 2013: 92); **блѝзна** (Покровник, Благоевградско; Койнаре, Белослатинско; Ихтиманско; Стубел, Монтанско; Плевенско; Хърсово, Санданско; Богутево, Дряново, Смолянско) (ИДРБЕ 2012: 166); **блѝзнѝ** (Геров 6: 26); **близнѝкуем** (Бохова, Трънско) (ИДРБЕ 2012: 165); **близня** (Геров 1: 48), ‘раждам близнаци’ (БЕР 1: 56), ‘раждам при една бременност (обикновено) две деца’, ‘раждам близнаци, все в обсега на едно начално значение ‘близо едно до друго’ (БСРЛ 2012: 83, 86; Христов 1984: 507), ‘раждам едновременно няколко деца’ (Ясна поляна, Бургаско; Великотърновско; Враниловци, Габровско; Карловско; Подвис, Карнобатско; Жеравна, Ичера, Котленско; Кавакли, Лозенградско; Радомирци, Луковитско; Конуш, Скуtare, Пловдивско; Голям Извор, Дряновец, Разградско; Горна Росица, Кръвеник, Севлиево; Странджа; Лиляк, Търговишко; Елена, Хасковско; Лозенец, Ямболско) (ИДРБЕ 2012: 165–166); **близнявам** ‘раждам близнаци’ (Геров 1: 48), ‘раждам едновременно няколко деца (Врачеш, Ботевградско; Плаково, Великотърновско; Тагарево, Средецко; Конуш, Строево, Пловдивско; Кръвеник, Севлиево; Странджа; Конуш, Хасковско) (ИДРБЕ 2012: 165); **близняване**

‘раждане на близнаци’ (Геров 1: 48); *близнѐне* ‘раждане на близнаци’ (пак там, 47); *блзнѐт* 3 л. мн. ч. (Ягодина, Девинско); *близнѝ* 3 л. (Гюм, Кушланли; Одринско); *блѝзним* (Горни Лом, Белоградчишко; Брезник, Брезнишко; Лопушня, Годечко; Самоковско; Сливнишко; Софийско); *близнѝм* (Винище, Монтанско) (ИДРБЕ 2012: 166); *близнѝвам* (Ихтиманско); *близнѝвам* (Карбинци, Белоградчишко); *близнѝвам* (Яврово, Асеновградско); *облизнѝвам* (Костурско) (пак там, 165);

– *двойним* (Сливнишко) (ИДРБЕ 2012: 166).

31. Номинационният признак *в един корем* е представен от ономасиологичната структура ‘деца, които лежат в един корем’. Тук се отнася означението *у един корем лежали* ‘за близнаци и, порядко, за чедата на една и съща майка’ (АЕИМ 480 – III: 16, 48, 53 – по МЧТ 2008: 69).

32. *Дране* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘жена, която се дере’. Тук се отнася названието *дарѹга* ‘раждам близнаци, близня’ (Врачанско) от *дѣра* ‘свличам кожата на мъртво животно; късам на парчета; бия’. Може би има връзка с чеш. *drāti, deru* ‘дѣра, късам’, гот. *distairan* ‘разкъсвам’, стгорнем. *zēran* ‘разкъсвам’ (Геров 6: 87; БЕР 1: 321, 343–344).

33. Номинационните признаци *помятане, изхвърляне, изтърсване* са обединени според общото им значение ‘раждам преждевременно мъртво дете’. Те са представени от ономасиологичните структури ‘жена, която помята, изхвърля или изтърсва плода’. Естественото помятане се приема като голямо нещастие и не може да се избегне. Всички съжаляват такава жена и не я осъждат, утешават я с пословицата: „Кое дръво не роди – оно не стура“ (Маринов 1984: 513). За разлика от него съзнателно предизвиканият аборт буди възмущение сред обществеността (Генчев 1985а: 169). В Странджа абортът по желание на жената в края на XIX до средата на XX в. е много рядко явление. „Според народа абортът е голям грях, „хвърля се душа“. Вярва се, че на оня свят жената ще „яде детето си“, което е пометнала (Милчева 1996: 260). Разпространено е схващането, че „ако жената умишлено пометне, следващата ѝ рожба се маха сама и жената става безплодна“ (Цанева 1994а: 123), напр. *Десет роди, едно не маани* (БНМ 2013: 401–402). Към този признак се причисляват следните названия:

– **помятам; помётна** ‘(за жена) раждам не навреме, абортирам’ от стб. **помятати** ‘хвърлям’ (Геров 4: 161; БЕР 5: 513); **помётнувам** ‘(за жена) раждам не навреме, абортирам’ (БЕР 4: 449), напр. *Когато бременността прекъсва спонтанно против желанието на жената до шестия месец, изхвърленият плод се нарича “пометното”* (БНМ 2013: 401); **помятнувам (да помётна)** ‘за жена: раждам не навреме; мятam, изплавям се, избивам, изтурям’, напр. *Дали ѝ да пометне* (Геров 4: 161); **помётане** ‘премахване зародиша на дете’ (Софийско) (Легурска 2012: 13); **пометване**, напр. *Ако по някаква причина бременната жена роди, преди да влезе в деветия месец, това раждане се нарича пометване* (Маринов 1984: 485–486); **помятане** ‘премахване зародиша на дете’ (Генчев 1985a: 169), (Странджа) (Легурска 2012: 13); **помятнуване** (Геров 4: 161); **помётаница** диал. ‘помятане, Abortus’ (БЕР 4: 449); **помётка** диал. ‘аборт’ (пак там);

– **мётна** ‘пометна’, ‘хвърлям’, диал. ‘раждам не навреме, абортирам’, еднократно от **метам** ‘раждам преждевременно’, напр. *Метното дете* (Долновардарско; Странджа) (Геров 3: 103; БЕР 4: 447); **мётане** ‘премахване зародиша на дете’ (Софийско) (Легурска 2012: 13); **мётнала е** ‘изкуствено помятане’ (Родопи) (Легурска 2003: 77; Легурска 2012: 13); **метнала детето** ‘доброволно помятане, нарочно прекъсване на бременността’ (Цанева 1994a: 123); **металка** ‘премахване зародиша на дете’ (Странджа) (Легурска 2012: 13); **мятам (мятвам, да мётна, мётнувам)** ‘раждам преждевременно’, напр. *Стойка метнала* (Геров 3: 102–103); **мятка** диал. ‘помятане, аборт’ (Съчанли, Гюмюрджинско); **измётам** ‘раждам преждевременно, абортирам’ (Златоград, Маданско) (БЕР 4: 448);

– **пòдвет** ‘(за жена) раждам не навреме, абортирам’, вероятно с промяна на *м* от звукосъчет. *дм* във *в* от първоначално **пòдмет*, поствербал от *подмятам*, диал. *подмётам* със запазено обикновено значение ‘подхвърлям’ и с незасвидетелствано знач. ‘(за животно) раждам малки’, префигирана форма от *мятам*, диал. *мётам* ‘хвърлям’ (БЕР 5: 440);

– **фòрлила** ‘естествено помятане’ (Родопи) (Цанева 1994a: 123; Легурска 2012: 13); **фь̀рлила го** ‘премахване зародиша на дете’ (Софийско) (Легурска 2012: 13); **фь̀рлила го** (Софийско) (Легурска 2003: 77); **хвѐрляне на детѐто** ‘премахване зародиша на дете’ (Ловешко) (Легурска 2012: 13);

– *врѣгам (врѣгам се)* (хвърлям) ‘(за жена) мятам, раждам преди време и мъртво’, напр. *Врѣгам дете* (Геров 1: 157–158);

– *изтърси плода* ‘абортира’ (Колева 1967: 134).

34. Номинационният признак *изплавяне* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която се плави от плода’. Тук попадат следните названия: *изплăвям се (да се изплăвя)* ‘раждам мъртво дете’ (Геров 2: 267); *изплăвувам* ‘плакна; помятам, абортирам’ (Самоков) (БЕР 5: 290); *уплăвих се* ‘премахване зародиша на дете’ (Странджа) (Легурска 2012: 13); *уплăвем* ‘пометна до 40-ия ден от зачеването’ (Странджа) (БЕР 5: 290); *плăвя се* ‘раждам мъртво дете’ (Геров 4: 37); *плăвьдса* ‘премахване зародиша на дете’ (Странджа) (Легурска 2012: 13).

35. Номинационният признак *избиване* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която избива плода’. Тук попадат следните означения: *избйвам (да избйя)* ‘за жена: раждам не навреме, мятам, помятам, изтурвам’, напр. *Пето роди едно не избй* (Геров 2: 177), напр. *Да избйе една трудна жена може по два начина: доброволно със силата на разни билки, когато иска да се отърве от бременността, и второ, когато трудната жена било от падане, било от уплашване и силно душевно потресване, без да ще, изтури.* (Маринов 1984: 513); *избиване* (БНМ 2013: 401); *избиванье* ‘за жена: раждам не навреме, мятам, помятам’ (Маринов 1984: 513), напр. *Избиваньето освен вредителността за самата избивачка е придружено с голямо презрение от страна на обществото. И ето защо избиваньето в селата е редкост* (пак там, 513–514).

36. Номинационният признак *премахване* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която маха плода’. Тук се причисляват следните означения: *мăхане* ‘аборт’ (Капанци) (Генчев 1985а: 169); *изтурям (да изтуря)* ‘за тежка жена: мятам, помятам, избивам’ (Геров 2: 312); *изтурване* (БНМ 2013: 401).

37. *Недоносване* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘жена, която недоносна плода, ражда преждевременно’. Тук се причислява названието *недонѡсвам* ‘помятам или раждам по-рано от срока’ (Холиолчев 2014: 60).

38. Номинационният признак *разваляне* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която разваля плода’. Тук попадат означенията: *да развали детинo* ‘доброволно помятане’

(Родопи) (Цанева 1994а: 123); *всакатило се* ‘естествено помятане’ (Гела, Родопи) (Цанева 1994а: 123).

39. Номинационният признак *загуба* е част от ономасиологичната структура ‘жена, която губи детето си’. В тази група е означението *озяняване на детето* ‘естествено помятане’ (Родопи) (Цанева 1994а: 123). *Озяняване* е от *зян* диал. и разг., остар. ‘загуба, щета’. От тур. *ziyan*, което е от перс. *ziyān*, авест. *zuyāna* (БЕР 1: 671).

40. Номинационният признак *пукане* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която ражда, без да иска детето си’. Тук се причисляват лексемите: *упукнѐсувум* ‘раждам без да желая’ (Кукуш) (БЕР 5: 849); *упукнѐсинь* ‘роден без да е желан’ (Кукуш), може би с преносно значение ‘ядосвам се’ (пак там).

41. *Родилка* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘жена, която е родила’ и съдържа названия за състоянието на жената след раждането. Според народните вярвания тя е силно уязвима от страна на зли духове и затова е заплаха за околните. Основното название, което се е наложило в българския език и има най-широко разпространение, е *родилка* (Геров 5: 83); от прасл. **raditi*, **radja*, деноминатив от **radъ* > стб. *родъ* ‘род, произход; плод, урожай; род, семейство, поколение, племе; народ; рождение (...) родство’ (БЕР 6: 294, 304). Този номинационен признак е представен от лексеми, произхождащи от глаголите „родя“ и „раждам“ от корен „род“:

– *роденийца* ‘родилка’ (Мустафчево, Ксантийско) (БЕР 6: 299), (Кочев, Тетовска-Троева 1973: 261), ‘жена (майка) при или наскоро след раждане; родилка’ (за български говори в Беломорска Тракия, Ксантийско) (БСРЛ 2012: 553);

– *родилка* ‘жена родила наскоро’, напр. *Завила се като родилка* (Геров 5: 83), (Пирински край) (Дражева 1980: 383), (Родопи) (Цанева 1994а: 127; МЧТ 2008: 341; Легурска 2012: 15), (Ръждавица, Кюстендилско; Бачево, Разложко; Кадийца, Благоевградско; Главановци, Трънско; Буковец, Видинско и ред. др.) (Тетовска-Троева 1988: 123);

– *родийкъ* ‘жена, която току-що или наскоро е родила’ (Тръстеник, Плевенско) (БЕР 6: 299);

– *родилка* ‘жена, която току-що или наскоро е родила’ (Горна и Долна Василица, Ихтиманско, Пирински край) (БЕР 6: 299; Дражева 1980: 383);

– *родилъка* ‘жена, която току-що или наскоро е родила’ (БЕР 6: 299), ‘жена (майка) (при или наскоро след раждане)’ (Ихтиманско, Самоковско) (БСРЛ 2012: 553–554), (Софийско) (Легурска 2012: 15);

– *родилкя* (Софийско) (Легурска 2003: 79);

– *родилница* ‘родилка’ (Геров 5: 83; Вакарелски 1977: 472), (Лезгар, Малгарско; Кобирино, Ивайловградско; Тополовградско; Пловдив; Габрово) (БЕР 6: 299), (Жълтуша, Родопи) (Цанева 1994а: 127), (Родопи) (Легурска 2012: 15; БНМ 2013: 443);

– *родил’ница* ‘родилка’ (Родопи) (Кочев, Тетовска-Троева 1973: 261);

– *родилъница* ‘родилка’ (Ксантийско) (БЕР 6: 299), (Родопи) (Цанева 1994а: 127; Легурска 2012: 15);

– *родилничка* (Чакаларово, Родопи) (Цанева 1994а: 127; МЧТ 2008: 341; Легурска 2012: 15; БНМ 2013: 443);

– *ръдилницъ* ‘родилка’ (Дервент, Дедеагачко) (БЕР 6: 299);

– *ръдилница* ‘жена (майка) при или наскоро след раждане; родилка’ (Дедеагачко, Беломорска Тракия) (БСРЛ 2012: 554);

– *родилчица* ум. от родилка (Геров 5: 83; БЕР 6: 299);

– *родиля* ‘родилка’ напр. *На Бабинден родилята отива у бабата* (Геров 5: 83; Вакарелски 1977: 472), (Горна и Долна Власица, Ихтиманско; Радуил, Самоковско; Робертово, Софийско; Кюстендилско) (БЕР 6: 299); ‘жена (майка) при или наскоро след раждане; родилка’ (БМ 2006: 272; МЧТ 2008: 341; БСРЛ 2012: 554; БНМ 2013: 443);

– *родителка*, напр. *Хай ти майче, стара родителко, отвори ми тия тежки порти* (Геров 5: 83), ‘родилка, бременна жена’ (Войнягово, Карловско; Големаново, Кулско) (БЕР 6: 297, 299), (Пловдивски край) (Дражева 1986а: 213; Колев 1987: 221); ‘жена (майка) (при или наскоро след раждане); родилка’ (Карловско, Пловдивско) (МЧТ 2008: 341; БСРЛ 2012: 555–556; Легурска 2012: 15; БНМ 2013: 443), напр. *Някои от тях (родителките) са донасяли роденото си дете завито в престилката, и то като са извървявали пеши пътя от нивата до село* (Маринов 1984: 486);

– *родителъ* (Васил Левски, Дъбене, Мраченик, Михилци, Старосел; Пловдивски край) (Дражева 1986а: 213);

– *родителк'а* (ЕБ 1985: 166);

– *родителъкя* (Софийско) (Легурска 2012: 15);

– *родителъка* (Софийско) (Легурска 2003: 79);

– *родителница* (Ловешки край) (Легурска 2012: 15);

– *радѹля* (Софийско) (ЕБ 1985: 166; Легурска 2012: 15);

– *радѹлья* (Софийско) (Легурска 2003: 79);

– *родѹла* ‘родилка, лехуса’ (Пирот) (БЕР 6: 299), ‘жена (майка) (при или наскоро след раждане)’ (Пиротско) (МЧТ 2008: 341; БСРЛ 2012: 559);

– *родѹля* (Геров 5: 83), ‘родилка’ (Годечко; Доброславци, Софийско) (БЕР 6: 299), (Софийско) (Генчев 1993: 201; Легурска 2012: 15), ‘жена (майка) (при или наскоро след раждане)’ (Годечко, Софийско) (БСРЛ 2012: 559; БНМ 2013: 443);

– *родуля(та)* (Маринов 1994: 314);

– *родѹл'а* (Видинско; Кулско; Берковско; Ломско; Оряховско; Врачанско; Софийско; Царибродско) (Тетовска-Троева 1988: 124);

– *родѹлкя* (Софийско) (Генчев 1993: 201; Легурска 2012: 15);

– *родѹлк'а* (Крупец, Пиротско; Болевдол, Царибродско) (Тетовска-Троева 1988: 124);

– *рождѣлна* прил. ‘която е родила’ (Смолянско, Ардинско, Асеновградско), в съчетан. *мѹйка (мѹйчица) рождѣлна* (Дядово, Павелско, Асеновградско; Чепеларе; Ардинско; Беброво, Еленско) (БЕР 6: 300);

– *рождѣлница* (Геров 5: 84), ‘родилка; жена, която е родила’ (Широка лъка, Смолянско; Ореховец, Ардинско) (БЕР 6: 300), (Лясково, Сърница; Родопи) (Цанева 1994а: 128), ‘жена (майка) (при или наскоро след раждане)’ (МЧТ 2008: 341; БСРЛ 2012: 561; БНМ 2013: 443);

– *рождед'ница* ‘родилка’ (Родопи) (Кочев, Тетовска-Троева 1973: 261);

– *рождѣл'ница* ‘родилка’ (Смолянско; Петково, Ардинско; Долен, Момчилградско; Манастир, Асеновградско) (БЕР 6: 300), ‘жена (майка) (при или наскоро след раждане)’ (БСРЛ 2012: 561);

– **рождѐлка** (Петково, Хвойна, Родопи) (Цанева 1994а: 128), ‘жена (майка) (при или наскоро след раждане); родилка’ (Асеновградско, Девинско) (БСРЛ 2012: 561);

– **рождѐлька** ‘жена (майка) (при или наскоро след раждане); родилка’ (Асеновградско, Девинско) (Дражева 1986а: 213; БСРЛ 2012: 561);

– **рождѐнка** (Геров 5: 84), ‘родилка’ (Скопие; Долна Малина, Елинпелинско), напр. в нар. песен: *...тебе е мака рождѐнка, / сека ти сутрин дохожда...* (Очуша, Шипочан, Пернишко) (БЕР 6: 300), ‘жена (майка) при или наскоро след раждане; родилка’ (Елинпелинско; Ихтиманско; Пернишко; Вардарска Македония, Скопско) (БСРЛ 2012: 562);

– **рождѐлка** ‘родилка’ (Забърдо, Асеновградско) (БЕР 6: 300), (Кочев, Тетовска-Троева 1973: 261), ‘жена (майка) при или наскоро след раждане; родилка’ (Асеновградско) (БСРЛ 2012: 562), (Родопи) (Легурска 2012: 15);

– **рождѐлница, рождѐлница** ‘жена (майка) (при или наскоро след раждане); родилка’ (Пещерско) (БСРЛ 2012: 562–563);

– **раждѐлница** (Смолянско) (Тетовска-Троева 1988: 124);

– **рождѐлька** (Беден, Змеица, Гела, Лясково, Червен, Добралък, Ваклиново; Родопи) (Цанева 1994а: 127–128; Легурска 2003: 79);

– **рождѐлѝкя** ‘жена, която ражда’ (БНМ 2013: 443);

– **рождѐлѝничка** ‘жена (майка) при или наскоро след раждане; родилка’ гал.-умал. вар. (БСРЛ 2012: 562–563);

– **рождѐдлница** ‘жена (майка) при или наскоро след раждане; родилка’ (Асеновградско) (БЕР 6: 300; БСРЛ 2012: 563);

41.1. Към ономасиологичната структура ‘жена в напреднала възраст, която е престанала да ражда, поради физиологични причини’ попадат означенията **отродила** (БНМ 2013: 70), **отродила се жена** (ЕБ 1985: 165), **отродена** ‘да не ражда вече, да е прехвърлила 50-те години’ (Маринов 1994: 307), напр. *С изтърсака жената се отражда, т.е. престава вече да ражда* (пак там, 235).

Както отбелязва Й. Коцева родилката е „табуирана личност“ (Коцева 1975: 51). Тя е изолирана и това е необходимо, за да може раждането да се извърши на скрито място, далече от лоши погледи

(пак там). Практиките, свързани с родилната обредност, са отражение на дълговековните схващания на народа. „Чрез детето родилката е благословена от Бога“ (МЧТ 2008: 342). В народните песни родилката се сравнява с царица, напр. *Снощи ми царица родила, родила е това мъжко дете, а го роди, а е продумало* (БНМ 2013: 443). Родилката и детето са под покровителството на св. Богородица, тя се почита като най-голяма защитница на майките, на родилките и на децата (Вакарелски 1943: 98).

42. Номинационният признак *мъжка рожба* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която ражда само момчета’. В тази група попада означението *коремът ѝ е пълен с момчета* ‘за жена, която ражда само мъжки рожби’ (АЕИМ 480–III: 16, 48, 53 – по МЧТ 2008: 69).

43. Номинационният признак *мъжки полов орган* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която ражда деца с мъжки полови органи, т.е. момчета’. Тук попада названието *кърка* ‘жена, която ражда само момчета’ (Кюстендилско) (БЕР 3: 143); произв. от *кур* остар., диал. ‘петел’, нар. ‘membrum virile’ (БЕР 3: 142).

44. Номинационният признак *нечистота* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която е нечиста 40 дни след раждането, поради физиологични причини’. Семантиката е свързана с народното вярване, отразяващо архаични представи за нечистотата на родилката.

Още у древните славяни раждането се е смятало за нечист акт, а родилката за нечиста (Романска 1977: 181). Това вярване е възприето и от българите – според народните представи родилката в периода до четиридесетия ден след раждането се определя като нечиста както във физиологичен, така и в митологичен план, поради което тя е изолирана и лежи отделно върху сено, постлано със стара черга. „Това се прави не само от хигиенни съображения, но и защото в сеното има билки, които евентуално биха я предпазили от злите сили“ (Генчев 1985а: 172). До нея и детето поставят предмети с апотропеен характер – бърдо, нищелки, катран, чесън и други подобни, а до краката ѝ – сърп или маша. „Върху забрадката ѝ зашиват с червен конец скилидка чеснов лук и синьо мънисто за предпазване от уроки“ (Дражева 1980: 383). Поради представата, че е нечиста и може да навреди на околните, родилката е обект на много ограничения и именно това определя широко разпространените

забрани сред населението. Родилката до 40 дни не трябва да налива вода от обществен водоизточник, защото ще го пресуши; известно време не трябва да пере пелените на детето си; до 40 дни не трябва да се доближава до хамбар, не трябва да влиза в градина, не бива да изкарва или извежда добитък, не трябва да изпраща с поглед домашните си, когато отиват на работа, защото млякото ѝ ще намалее (Вакарелски 1977: 473); в продължение на 40 дни не трябва да готви на семейството и да меси хляб, в случай че няма кой да я отмени, тя измива ръцете си с *четена вода* ‘осветена в църква’ и тогава може да прави всичко сама (Дражева 1980: 384); не трябва „да влиза в чужда къща, да вижда чужд огън, да поглежда мъж и дори да поздравява и отговаря на поздрав“ (ЕБ 1985: 167); родилката не трябва да стъпва боса на земята, да се оглежда в огледало (Василева 1988: 8). Християнските канони изискват „родилката да се въздържа от брачни сношения и участие в църковните ритуали в продължение на четиридесет дни“ след раждане (Левин 1991: 176). Този 40-дневен период от време приключва с църковното пречистване, което се нарича още *сарандисване*, *къркладисване*, *четене на първа молитва*, *чиста молитва*, *очистителна молитва*. В това време родилката се намира между смъртта и живота, между дявола и господата, т.е. няма установено положение в природата и обществото, и затова е особено уязвима от страна на демони и зли сили, а и самата тя е опасна и за околните (Геров 5: 120; Генчев 1985а: 173; БМ 2006: 184; Легурска 2012: 18). Тук попада названието *нечиста* (БНМ 2013: 443).

45. Номинационният признак *циганка* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която е мръсна, вследствие на раждането’. Тук попада лексемата *цйганка* ‘родилка до 40-ия ден след раждането’ (Радилово, Пещерско) (Архив СБДЛГ); вероятно защото е нечиста, свързва се с представата за циганката като за нечиста жена.

46. Номинационният признак *смърт* е представен от ономасиологичната структура ‘родилка, починала при раждането’. Представен е от израза: *младдо*, *умряло в рджба* ‘родилка и дете, умрели при тежко раждане’ (Момчиловци, Родопи) (Цанева 1994а: 126; Легурска 2012: 20).

47. *Бездетна жена* е номинационен признак, представен от следните ономасиологични структури:

47.1. ‘Жена, която няма деца и не може да има поради физиологични причини’. Основните задължения на жената са да роди и отгледа деца (вж. БМ 2006: 109); жена, която не може да изпълни тези функции, се нарича *бездетка*. „По традиция безплодието в семейството се дължи винаги на нея, затова и общественото отношение към нея е отрицателно и недружелюбно“ (пак там). А. Воденичарова отбелязва, че в Ловешкия край хората от селото възприемат безплодието като нещастие и се отнасят към бездетната жена със съжаление, но отношението на семейството ѝ към нея е сурово (Воденичарова 1999: 350). „Според древното обичайно право мъжът е имал право да претендира от жена си за рожба, и ако тя не му е раждала, той можел да я напусне или да я убие“ (Балджиев 1894: 244). Бездетната жена често е укорявана от семейството си: *На мъжа си едно дете не моши да изгледаш* (Съединение) (Дражева 1986а: 211). При продължително бездетство в селата Жълтуша и Върбина (Родопи) свекървата има право да прогони снаха си (Цанева 1994а: 120). Бездетната жена „не може да взима участие в никакъв религиозен обред или обичай: нито при празници, нито при раждане, нито при сватба или смърт“ (Маринов 1994: 234). Смята се, че бездетката може да предизвика глад и мор в цялата селищна общност (БНМ 2013: 86). „Стопанинът, тръгнал на работа рано сутрин, гледа да избегне срещата с нея, че такава среща е *ялова* (празна)“ (Воденичарова 1999: 350). Тялото на бездетката е „друго“, „различно“, „нечовешко“ (МЧТ 2008: 365). Наименованията за бездетната жена са най-разнообразни, като в тази група попадат следните означения:

– *бездѣтка* ‘жена (съпруга) без свои родни деца; бездетна жена’ (Врачанско; Кюстендилско; Босилеградско) (БСРЛ 2012: 72), (Родопи) (Легурска 2003: 78); *бездѣткина/бездеткѝна; бездѣткиня/бездеткѝня* ‘жена (съпруга) без свои родни деца; бездетна жена, която носи нещастие’ (Софийско, Самоковско, Добруджа, Ловешко) (БСРЛ 2012: 73; Легурска 2012: 13); *бездеткѝн’а* (Силистренско) (Кочев 1969: 18); *бездеткѝн’ъ* (Силистренско) (пак там, 47); *бездѣтна* (Пловдивски край) (Дражева 1986а: 211), (Широка лъка, Родопи) (Цанева 1994а: 120), (Странджа, Родопи) (Легурска 2012: 13), напр. *И Сара беше (...) бездетна* (Библия 1991: 11, Първа книга Моисеева, Битие 11: 30); *бездетка* (Гугутка, Родопи) (Цанева 1994а: 120; Легурска 2012: 13); *бездѣтница* ‘жена (съпруга) без свои родни деца; бездетна жена’ (БСРЛ 2012: 73); *бисдятъ* (Добростан) (Цанева 1994а: 120);

– **прездѣтка** (Царева поляна, Родопи) (Цанева 1994а: 120; Легурска 2012: 13);

– **безчѣдка**, **безчѣдка** ‘жена (съпруга) без свои родни деца; бездетна жена’ (Санданско) (БСРЛ 2012: 76); **безчѣдна** (Ощава, Раздол, Г. Сушица; Пирински край) (Дражева 1980: 380; Легурска 2012: 13); **безчѣдница**, **безчѣдница** ‘жена (съпруга) без свои родни деца; бездетна жена’ (Свищовско, Петричко) (БСРЛ 2012: 76);

– **безрѣдка** ‘жена (съпруга) без свои родни деца; бездетна жена’ (Гостун, Кремен, Добърско, Конарско, Г. Церово, Слащен, Лъжница; Пирински край) (Дражева 1980: 379), (Разложко, Гоцеделчевско, Велинградско) (БСРЛ 2012: 75), (Пирински край) (Легурска 2012: 13), напр. *Я тая безрѣдка, остави ми сина ми без корено* (Г. Порой, Зарово) (Дражева 1980: 379); **безрѣдна** (Тешево, Парил, Илинден, Делчево, Долен, Пирин, Раздол, Зарово, Дъбрава и Падеш; Пирински край) (Дражева 1980: 379; Легурска 2012: 13); **безрѣдица** (Родопи) (Легурска 2012: 13); **безрѣдница** (Рибново, Родопи) (Цанева 1994а: 120; Легурска 2003: 78).

47.2. ‘Жена, която не дава плод’:

– **неплодна** ‘жена, която не забременява и не ражда’, напр. *И Сара беше неплодна и бездетна* (Библия 1991: 11, Първа книга Моисеева, Битие 11: 30);

– **безплодна** ‘жена, която не забременява и не ражда’, напр. *Безплодната жена е* „злов в къщата и за селото (Воденичарова 1994: 107). Според А. Воденичарова „при определени условия тя може не само да „приеме“ плодородие от природата (на което се основават и повечето профилактични и лечебни практики), но и да предаде своя недъг на земята, добитъка и хората“ (Воденичарова 1994: 107–108);

– **щерица**, **щирѣца** ‘жена (съпруга) безплодна, бездетна’ (в югозападни говори в Благоевградско, Санданско и на североизток в някои мизийски говори в Провадийско; Съединение, Пловдивско (БСРЛ 2012: 715–716); от индоевроп. кор. *ster- ‘безплоден’ (Младенов 1941: 698) → бълг. диал. **щирѣца** за ‘безплодно, ялово животно’ и ‘безплодна, бездетна жена’ (БСРЛ 2012: 716); **щерица** също (Падеш, Ощава, Пирински край) (Дражева 1980: 380; Легурска 2012: 13. Среща се и със значение ‘женско животно, което не може да задържи плода и помята’, за което вж. Кирилова 2011: 112); **щѣрица** (Пловдивски край) (Легурска 2012: 13; БНМ 2013:

86); **щирѣцъ** (Съединение, Пловдивски край) (Дражева 1986а: 211; Легурска 2003: 78); **ещерица** ‘омъжена жена, която няма деца’ (БНМ 2013: 86);

– **ѐлова** (Петково, Родопи) (Цанева 1994а: 120; Легурска 2003: 78; МЧТ 2008: 365); **ялова** ‘жена, която не забременява и не ражда’ (Софийско, Славен, Конарско, Г. Порой; Пирински край; Триводици, Дълбок Извор, Караджалово, Ситово, Брестник; Пловдивски край, Странджа, Родопи, Добруджа, Капанци, Ловешко) (Дражева 1980: 379–380; Генчев 1985а: 169; Дражева 1986а: 211; Цанева 1994а: 120; Легурска 2003: 78; МЧТ 2008: 365; Легурска 2012: 13; БНМ 2013: 86), напр. *Вардеха ялова да не мине пред колата, че чифчията шъ чуни ралуто* (Белозем) (Дражева 1986а: 211); **яловъ** (Рогош, Неделево; Пловдивски край) (Дражева 1986а: 211); **ялавъ** (Дуванли; Пловдивски край) (Дражева 1986а: 211); **ялъвъ** (Дъбене, Мрачник, Михилци, Старосел; Пловдивски край) (Дражева 1986а: 211); **ялована** ‘жена (съпруга) безплодна, бездетна; яловица’ (Странджа) (БСРЛ 2012: 719); **яловина** (Ловешко) (Легурска 2003: 78); **яловица** (Илинден, Ощава, Г. Сушица, Падеш, Дъбрава, Гега; Пирински край, Странджа, Родопи, Добруджа, Капанци, Ловешко) (Дражева 1980: 379; Генчев 1985а: 169; Легурска 2012: 13), **яловѣца** (Чешнегирово, Караджалово, Драгойново, Новаково; Пловдивски край) (Дражева 1986а: 211); **яловица/яловѣца** ‘жена (съпруга) безплодна, бездетна’ (Благоевградско, Санданско, Гоцеделчевско, Пловдивско, Първомайско, Странджа, Разградско, Добруджа) (БСРЛ 2012: 719–720); ‘жена, която не е добивала’, ‘бездеткия’, напр. *Слушай чедо, речел му татко му, по напреж ние немахми никакво чедо и майка ти беше яловица* (Геров 5: 614); от прил. **ялов** (диал. и **йѐлув**) ‘който не ражда’, ‘безплоден’ (БСРЛ 2012: 720); **ялъвица**, **йѐлувица** ‘жена (съпруга) безплодна, бездетна’ (Благоевградско, Санданско, Гоцеделчевско, Пловдивско, Първомайско, Странджа, Разградско, Добруджа) (пак там); **йалувица** ‘„ялова“, бездетна жена’ (Кочев 1971: 136); **ълъвица** ‘омъжена жена, която няма деца’ (БНМ 2013: 86); **яловуша**, **ялъвуша** ‘жена (съпруга) безплодна, бездетна; яловица’ (Карловско) (БСРЛ 2012: 720); **йальвуша** ‘яловица’ (Геров 5: 614); **яловушъ** (Васил Левски, Пловдивски край) (Дражева 1986а: 211); **яловицина** ‘жена (съпруга) безплодна, бездетна; яловица’ (Пловдивско) (БСРЛ 2012: 720), (Чоба, Пловдивско) (Дражева 1986а: 211); **ялавийнъ** (Съединение, Дуванли) (пак там).

48. Номинационният признак *не е жена* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която е като мъж’. Тук попада лексемата *мъжка* ‘бездетна жена, която носи нещастие’ (Ловешко) (Легурска 2012: 13). При това название семантиката се открива като се прави аналогия с тялото на мъжа.

49. *Празнота* е номинационен признак, представен от ономасиологичната структура ‘жена, която е празна, т.е. не е бременна’. Тук се причисляват означенията: *празна* (МЧТ 2008: 365); *напразна* (пак там).

50. Номинационният признак *болест клине* е представен от ономасиологичната структура ‘жена, която е болна’. Този признак съдържа само едно название *клинава* ‘жена, която страда от нередовна менструация (...) или от бездетство’ (Търновско) (БЕР 2: 452), ‘омъжена жена, която няма деца’ (БНМ 2013: 86), ‘месечният цикъл на жените (или смущенията в него)’, а също и бездетството, напр. *Клинав мъж деца не клини, Клинава жена деца не ражда* (МЧТ 2008: 70); произв. от *клинѡ* ‘болест по половите органи у деца’; *клинѣ* ‘остри и чести болки в коремната област, колики’ (Смолско, Пирдопско) (...), *клинѣ* ‘силни болки около бъбреците и жлъчката при менструация’ (Щип) (БЕР 2: 452).

Заемки от гръцки език

Гръцките заемки са резултат от многовековните близки контакти между българи и гърци (вж. Русек 1983: 255). Това е и причината названието *лехуса*, което е с гръцки произход, да има голям брой фонетични и словообразователни варианти, разпространени в различни географски ареали. Към номинационния признак *лежане*, отнасящ се за ‘жена, която лежи’, ще бъдат причислени някои заемки за означаване на жена родилка. В този случай се прилага диахронният подход и номинационният признак се разкрива с помощта на етимологичен анализ. Признакът се изразява чрез българското название *лехуса* ‘жена (майка) (при или наскоро след раждане); родилка’; произлиза от нгр. *λεχούσα, λεχούσα* < стгр. *λέχω* ‘лежа’ (БЕР 3: 379), напр. *Родилка, докле е лехуса, яде на решето въз леглото си, ноця не излиза навън и деня без ръжен не пристъпя. Лехуса сама се не оставя, да не ѝ напакостят лехусите... На лехуса едната нога е у гроба, а другата на двора* (Геров 3: 10), (Силиста)

(Кочев 1969: 151), (Зарово, Кремен, Пирински край) (Дражева 1980: 383), (Вълче поле, Радилово, Гугутка, Долно Луково, Покрован, Пчеларово, Родопи) (Цанева 1994а: 127–128) (Софийско, Пирински край, Странджа, Добруджа, Капанци) (Легурска 2012: 15), напр. *До 40-ия ден родилката се нарича лехуса, смята се, че в този период родилката е „нечиста“ и застрашава околните* (Милчева 1996: 263). Това много ясно личи в пословицата: „Там, където стъпи лехуса, трева не никне“ (Коцева 1975: 51). Названието насочва към характерен признак за състоянието на родилката, но не и за функцията ѝ (Попов 1998: 47). Свързано е и с *лехусите* – „зли духове, жени, които обикалят около родилката, за да ѝ направят някоя пакост. Родилките се пазят от *лехусите* с различни баяния, заричания и магии“ (Геров 3: 10). Тъй като лексемата е гръцка заемка, тя не се поставя в центъра на проучването, макар че тези названия също са включени в лексикалната система на българския език. В диалектите названието се среща в различни фонетични и словообразователни варианти:

– *лехуса* (Разградско, Силистренско) (Василева 1988: 7; МЧТ 2008: 341; БНМ 2013: 443);

– *леуса* (Гега, Габрене, Капатово, Раздол, Г. Сушица) (Дражева 1980: 383), (Белозем, Чешнегирово, Конуш, Дълбок Извор, Караджалово, Брестник) (Дражева 1986а: 213), (Пирински край, Пловдивски край, Чепински край, Странджа) (Легурска 2012: 15);

– *леусъ* (Силистренско) (Кочев 1969: 112); в говора *лъусъ* има значение и ‘зъл дух, който носи смърт на новородените’ (*зъмът лгулъусите*) (пак там, 151);

– *леуси*, мн. ч. (Велес) (Легурска 2012: 15);

– *левуса* ‘жена (майка) (при или наскоро след раждане); родилка’, напр. *На левусата едната нога е у гробо, а другата на двор* (Гаврилова 1999: 335) с диал. *в < х* от *лехуса* (Градище, Севлиевско; Щип) (БЕР 3: 341, 379), (Триводици, Неделево, Пловдивски край) (Дражева 1986а: 213), (Капанци) (Легурска 2012: 15);

– *левусъ* (Рогош, Съединение, Пловдивски край) (Дражева 1986а: 213);

– *лефуса* (БСРЛ 2012: 330);

– *лефусъ* (Дуванли, Пловдивски край) (Дражева 1986а: 213);

– *лефѹнка* с вероятно значение ‘родилка’, в нар. песен: *Елице дуилице, лефунке Добрано, / ти ружа да обереш* (Беровица, Белоградчишко) с диал. *ф < х* от *лехѹнка* (БЕР 3: 378);

– *лѹнка* ‘жена родилка’, напр. *Леунка со леунка да се гледат не чинило, оти децата ке им умрат. Леунка со леунка може да се гледат, ако си разменат пръстенето* (Геров 6: 193) (Велес, Крушево, Прилеп, Охрид) с изпаднало -х- от *лехѹнка* (БЕР 3: 377);

– *леѹнка* (Равногор, Родопи) (Цанева 1994: 127–128), (Софийско) (Легурска 2012: 15);

– *лѣхунка* ‘родилка, лехуса’ (Велес); от нгр. *λεχώνα* ‘родилка’ с *у < о* в неударено положение и наст. -ка (БЕР 3: 379; Попов 1998: 47);

– *лехѹнка* ‘жена (майка) (при или наскоро след раждане); родилка’ (БСРЛ 2012: 330);

– *лѣхунки*, мн. ч. (Велес) (Легурска 2012: 15);

– *лехѹца* (Парил, Илинден, Калапот; Пирински край) (Дражева 1980: 383; Легурска 2012: 15);

– *лѹнка* ‘жена (майка) (при или наскоро след раждане); родилка’ (Кукуш) (БЕР 3: 580; Попов 1998: 47; БСРЛ 2012: 330);

– *лехѹсница, леѹсница, лефѹсница* ‘жена (майка) (при или наскоро след раждане); родилка’ (Никополско) (БСРЛ 2012: 331);

– *лехѹсна, леѹсна, левѹсна, лефѹсна* ‘жена (майка) (при или наскоро след раждане); родилка’ (Никополско и български говори в Банат – Румъния); *лехѹсна* в съчет. *лехѹсна жена* ‘родилка’ и ‘родилка в болестно състояние – обхваната от лехѹси’ (БСРЛ 2012: 330–331);

– *ленѹса* ‘жена (майка) (при или наскоро след раждане); родилка’ (Провадийско) (БСРЛ 2012: 328);

– *лехѹнка, лѣонка* ‘жена (майка) при или наскоро след раждане; родилка’ (югозападни български говори в Беломорска Македония – Костурско); *лѣонка* ‘жена родилка’ (западни говори) (БЕР 3: 361; БСРЛ 2012: 329);

– *лѣонка* (Г. Порой, Пирински край) (Дражева 1980: 383; Легурска 2012: 15) / *лѣонка* ‘жена родилка, лехуса’, срв. гр. *λεχώνα* също (БЕР 3: 361; Сотирова 2016: 115);

– *лехѹза* (Драгойново, Новаково, Пловдивски край) (Дражева 1986: 213); (Червен, Малко градище, Родопи) (Цанева 1994а: 127–128);

- *лавѹса* ‘родилка’ (Ловешки край, Капанци) (ЕБ 1985: 166; Генчев 1985а: 172; МЧТ 2008: 341; Легурска 2012: 15; БНМ 2013: 443);
- *лаѹза* (Ситово, Пловдивски край) (Дражева 1986а: 213);
- *лаѹнка* ‘родилка’ (Софийско) (ЕБ 1985: 166; МЧТ 2008: 341; Легурска 2012: 15);
- *лахѹса* (Геров 3: 6) ‘родилка’ от *лехѹса* с неясно *а* (БЕР 3: 328; Маринов 1984: 487);
- *лаѹса* ‘жена (майка) (при или наскоро след раждане); родилка’, *лаусъ* (Р. буквар) от *лехѹса* с изпадане на интервокално *х* и неясно *а* вм. *е* (Шумен; Ново село, Троянско; Кръвеник, Севлиевско; Страхилово, Свищовско) (БЕР 3: 326, 379), (Ловешки край) (Легурска 2012: 15);
- *лауска* (БМ 2006: 183);
- *лафѹса* ‘родилка’ (Маринов 1984: 487) – от *лехѹса* с диал. *х > ф* и неясно *а* (Слатина, Ловешко, Тотлебен, Плевенско) (БЕР 3: 326, 379), (Ловешки край) (Легурска 2012: 15);
- *лафѹсница* (ЕБ 1985: 166; МЧТ 2008: 341);
- *лафута* (БМ 2006: 184);
- *лафутка* (Маринов 1984: 487);
- *лахѹдка* ‘жена (майка) (при или наскоро след раждане); родилка’, от нгр. *λαχουσα* ‘родилка’ и *λεχουδι* ‘новородено дете, бебе’ (ГБР 307) → бълг. диал. *лахѹдка* с адаптираща наст. *-ка* към обособена осн. *лахуд-* (БСРЛ 2012: 321);
- *лахѹтка* ‘родилка’ (Геров 3: 6; БЕР 3: 328; Легурска 2012: 15);
- *лахѹсни*, мн. ч. (Легурска 2012: 15);
- *лахусница* (БМ 2006: 184);
- *лаѹца* (Гега, Габрене, Капатово, Раздол, Г. Сушица) (Дражева 1980: 383), (Лещен, Гоцеделчевско) (БЕР 3: 379), (Балдево; Родопи) (Цанева 1994а: 127–128);
- *лихѹса* ‘родилка’ с редукция на *е* от *лехѹса* (БЕР 3: 438), (Пирински край, Чирпанско) (Легурска 2012: 15; Сотирова 2016: 115);
- *лихона* ‘жена, която ражда’ (МЧТ 2008: 341; БНМ 2013: 443);
- *лихѹца* (Пирински край) (Легурска 2003: 79);
- *лиѹса* (Странджа) (БЕР 3: 434; Милчева 1996: 263; Легурска 2012: 15);

- *лифуса* (Странджа) (МЧТ 2008: 341; Легурска 2012: 15; БНМ 2013: 443);
- *лифутка* ‘жена, която ражда’ (МЧТ 2008: 341; БНМ 2013: 443);
- *лифусувам* ‘лехуса съм’ (Русалия, Търновско) – произв. от *лехуса* с диал. преход -х- > -ф- (БЕР 3: 435);
- *лихусница* (Горнооряховско) (Легурска 2012: 15);
- *лохуса* ‘родилка’ (Еркечко) – чрез тур. *lohusa*, *loğusa* също, от нгр. λεχούσα, λεχούσα (БЕР 3: 480; БСРЛ 2012: 330; Легурска 2012: 15);
- *лофуса* (Плевен) (Легурска 2012: 15);
- *лоуса* ‘родилка’ (БЕР 3: 480; БСРЛ 2012: 330);
- *лухуса* ‘родилка до четиридесетия ден след раждането’ (Еленско; Елена; Жеравна, Котленско; Казичино, Поморийско) (Героу 3: 25; БЕР 3: 527; БСРЛ 2012: 330);
- *лууса* ‘родилка’ (Новопазарско; Нови пазар; Разградско; Русенско, Капанци) (БЕР 3: 527; Легурска 2012: 15);
- *луса* ‘родилка’ (Топчии, Разградско) (БЕР 3: 527; Генчев 1985а: 172; БНМ 2013: 443);
- *лдоа* (Разградско, Силистренско) (Василева 1988: 7);
- *луса* ‘родилка’ (Калипетрово, Силистренско) стегнато от *луса*, *луса* (БЕР 3: 522; Генчев 1985а: 172; БНМ 2013: 443);
- *лухуса* (Еленско, Котленско, Поморийско) (Легурска 2012: 15);
- *лу(х)усница* ‘родилка’ (Аспарухово, Провадийско) (БЕР 3: 527);
- *лухусница* ‘родилка’ (Жеравна, Котленско) (БЕР 3: 527); а в Шумен названието се използва със значение ‘митично същество, което обикаля около родилката, за да ѝ направи зло’ (пак там);
- *лухусвам* ‘съм родилка’ (Котел) (пак там);
- *лухуска* диал. ‘родилка’ (пак там);
- *лухуца* (Тешово, Долен; Пирински край) (Дражева 1980: 383);
- *лувуса* (Капанци) (Генчев 1985а: 172; Легурска 2012: 15);
- *луфуса* ‘родилка’ (Шумен) с диал. *ф* вм. *х* (БЕР 3: 527; Легурска 2012: 15);
- *лвуса* ‘родилка’ (Енина, Казанлъшко) от *лоуса* с *в*, развито между лабиалите *о* и *у*, или по турска диалектна форма *lovusa* =

loğusa, което е от един и същ произход с *lohusa* (БЕР 3: 536; БСРЛ 2012: 330; Легурска 2012: 15);

– *лъ̀уса* (Севлиевско) (БСРЛ 2012: 330; Легурска 2012: 15);

– *нѹса* (Чакаларово; Родопи) (Цанева 1994а: 127–128) – с преход $л > н$.

Представените заемки са широко застъпени сред диалектите в почти цялата българска езикова територия, за което свидетелства наличието на множество фонетични и словообразователни варианти. Повсеместната им употреба е допринесла за схващането им като български думи.

– *смид̀аль* прен. ‘раждане’ (Смолянско) (БЕР 7: 176). М. Филипова-Байрова определя названието *смид̀ал* като диал. ‘къс хляб, полят с масло; гощавка при раждане на дете, понуда’; 2. ‘всяко раздробено нещо’ (Н. Надежда, Хасковско) – от нгр. *се̣мѹд̀а̀л* ‘пшенично брашно’ (Филипова-Байрова 1969: 157);

– *стѐпсовам се* ‘зараждам се, появявам се’ (Странджа) (БЕР 7: 450); *стѐпсал* ‘родил, породил, създал’ (Тешево, Гоцеделчевско) (БЕР 7: 450) – от аор. основа (ѐ)фт(ѐ)иѧѧ- на нгр. глагол *фт(ѐ)иѧѧω* ‘правя, направлям, изготвям, създавам’, със *с-* на мястото на *ф-*, с промяна *кс > пс* на гръцка диалектна почва и с промяна *пс > пѹ* (Тодоров 2003: 74–75; БЕР 7: 450);

– *несарандѹсана жена* ‘родилка до 40-ия ден от раждането, на която не е четена молитва’ (Странджа) (Милчева 1996: 254); произв. от *сарандѹсвам* ‘чета молитва и извършвам специален обред на родилка на 40-ия ден от раждането’ (Странджанско), *сарандѹсвам са* (*се*) ‘за родилка (майка с дете) на 40-ия ден след раждането, отивам на молитва в черква’ (Плевня, Драмско, Тополово, Асеновградско) – от нгр. *сарантѹѧω* аор. к. *сарантѹѧа* ‘навършвам 40 (дни или години)’, произв. от нгр. *сарѧ̀νта* ‘четиридесет’ (БЕР 6: 497–498).

Заемки от турски език

Към края на XIV в. България загубва за пет века своята независимост. Поради тази причина българският език изпитва силно влияние от страна на турския език (вж. Русек 1983: 258).

– *брактѹисала го* ‘естествено помятане’ (Родопи) (Цанева 1994а: 123); *брантѹисала е* ‘естествено помятане’ (Родопи) (Легурска 2012:

13); *брантйсала го* (Родопи) (Легурска 2003: 77) – от тур. *brak-mak* ‘оставям; изоставям’ (Младенов 1941: 43);

– *казило се* ‘естествено помятане’ (Хвойна, Родопи) (Цанева 1994а: 123) – може би е от *казъл* ‘окапали от овошки жълти есенни листа’ (Славейно, Виево, Кутела, Смолянско), *казъу* (Корово, Велинградско), *казъл* ‘пожълтяла нива от наводнения или болест; окапали от овошки жълти есенни листа’ (Гълъбово, Пловдивско) – от тур. диал. *hazal* ‘окапали листа’, вероятно още в турски кръстосано с *kizil* ‘червен’ (БЕР 2: 136);

– *касърка* ‘жена (съпруга) безплодна, бездетна; яловица’, ‘бездетна жена, която носи нещастие’ (Странджа) (БСРЛ 2012: 272; Легурска 2012: 13; БНМ 2013: 86); от тур. *kısır* ‘безплоден’ (БЕР 2: 265);

– *тамазладжййка* ‘жена, която ражда много’ (Брусен, Тетевенско) (БЕР 7: 788); *тамазлъчна женъ* ‘жена, която има много деца’ (Слатина, Ловешко) – от тур. *damızlık* ‘животно или растение за разплод (жеребец, бик, ябълка и т. н.)’ (пак там, 788–789).

Заемки от немски език

– *абдрт* ‘помятане’ – произв.: *абортйрам* (нем. *abektiv*) – чрез нем. *abort* от лат. *abortus* ‘раждане, израждане’ (БЕР 1: 1). „Практика за изкуствено освобождаване от бременност най-често при моми и по-рядко при невести не по-късно от втория месец на бременността или спонтанното ѝ прекъсване в резултат на травми или неясни причини“ (БНМ 2013: 401).

В заключение можем да направим следните изводи

1. Представени са **489 названия**, от които 377 са за *раждане* и за *жена родилка*, 55 за *бездетна жена*, 3 за *жена, престанала да ражда* и 54 за *процеса помятане (абортиране)*.

2. От направения преглед на означенията можем да обобщим, че по-голямата част от лексемите имат обособен ареал на разпространение.

3. Основната част от названията са със смислова (съдържателна) номинация. Номинационните признаци са образувани въз основа на вътрешната форма на думата, респ. на ономазиологичната структура, като в названието е отразен признак от понятието: *раждане* –

зарăждам ‘започвам да раждам’, изрôда ‘привършвам с раждането’; мъчене – замъчвам ‘започвам да се мъча да родя’, ‘за жена: започват (идват) ми болки за раждане’; първи път – първаскѝня ‘жена, която ражда за първи път’; младост – младѐ ‘млада невеста, която ражда за първи път’; всяка година – каталѐтка ‘жена (съпруга), която ражда всяка година’; нечистота – нечиста ‘родилка до 40-ия ден от раждането, на която не е четена молитва’.

4. Означенията са мотивирани както от вътрешни признаци, свързани с физиологията на жената (*отродена* ‘жена в напреднала възраст, прехвърлила 50-те години, която не ражда, поради физиологични причини’), така и от външни, свързани с промени в тялото ѝ (*тъдишка* ‘жена, която е тежка, защото носи плод в утробата си и всеки момент трябва да роди или вече е родила, но все още не е възстановила предишните си килограми’, *олекотявам (се)* ‘за жена: раждам, добивам, вследствие на което ставам по-лека’).

5. Най-голям брой фонетични и словообразователни варианти имат синонимните редове, в чийто център стоят основните представителни лексеми *родѝлка* и *първескиня*, четиридесет и две срещу двадесет и три: *родѝница*, *родѝйкъ*, *родѝлка*, *родѝлъкя*, *родилкъя*, *родѝлница*, *родил’ница*, *родѝлъница*, *родѝлничка*, *ръдѝлницѝ*, *ръдѝлница*, *родѝлчица*, *родѝля*, *родѝтелка*, *родѝтелкъ*, *родителкъ’а*, *родителкъя*, *родителъка*, *родѝтелница*, *радѝля*, *радѝлъя*, *родѝла*, *родѝля*, *родуля(та)*, *родѝл’а*, *родѝлка*, *родѝлк’а*, *рождѐлна*, *рождѐлница*, *рождѐл’ница*, *рождѐлъница*, *рождѐлка*, *рождѐлъка*, *рождѐнка*, *рождѝлка*, *рождѝлница*, *рождѝлъница*, *раждѝлница*, *рождѝлъка*, *рождѝлъкя*, *рождѝлъничка*, *рождѝлница*; *първакѝня*, *първаскѝня*, *първакѝнка*, *първаскѝнка*, *първескѝня*, *първескиня*, *първескѝна*, *първескѝн’е*, *първискиня*, *пърускѝня*, *първескѝнка*, *първоскѝня*, *първоскѝнка*, *първостинка*, *първостѝнка*, *първостѝнка*, *първостѝн(к)я*, *първестѝнка*, *пароскѝня*, *параскѝн(к)я*, *пароскѝнка*. Те образуват две семантични редици и означенията от всяка редица са взаимозаменяеми.

6. В някои лексеми ясно прозира метафоричността – *кумашѝнка*, *купѝвам*, *разкрѝстя се*, *повѝвам*, *стăнва*, *сѝдам*, *слѝдила се*, *изплăвям се*, *празна*, *напразна* и др.

7. Паралелно с основната информация от лексикалното равнище, получаваме ценни сведения и от други езикови равнища: от словообразователното (ролята на суфиксите за образуване на варианти на лексемите *родѝлка* и *първескиня* от синонимните

редове: *роденица, родийкъ, родилка, родилница, родилничка, родилчица, родиля, родителка, родителница, родула, родуля, родулка, рождѣлна, рождѣлница, рождѣлка, рождѣнка, рождѣлка, рождѣлница, рождѣлничка, рождѣлница*; *първакѣня, първаскѣня, първакѣнка, първаскѣнка, първескѣня, първискѣня, пърускѣня, първескѣнка, първоскѣня, първоскѣнка, първостѣнка, първестѣнка, пароскѣнкя*); от фонетичното (използват се фонетични варианти на лексемите: *стѣгам, стѣгъм; рѣждем, рѣждѣм, рѣдам; породѣ, пѣрода; заплѣдя/заплѣдѣ; блѣзним/близним*); от синтактичното (срещат се синтактични словосъчетания и глаголни изрази от типа на: *добила е (жената), метнала детето, отродила се жена, несарандѣсана жена*).

8. В преобладаващата част от названията *първаскѣня, намѣри се, нѣйде, олекчѣване, замѣчвам се, добила е жената, кѣпено, постѣгам, тѣдишка, мѣжка, бездѣткина, безчѣдка, фѣрлила го* и др. мотивиращи се оказват рационално-битови представи, разкриващи конкретни ситуации около появата на детето, именно те са в основата на мотивацията при повечето номинационни признаци. Те дават ясна представа за българската езикова картина и са отглас от народните поверия и традиции в миналото.

9. В друга част от означенията *нечиста жена, несарандѣсана жена*, свързани с нечистотата на родилката, мотивиращи се оказват митологично-религиозни вярвания. Тук мотивацията е свързана с поверия, отразяващи не физическата, а ритуалната нечистота на родилката – в българските народни представи за нечиста се смята родилка, на която не е четена очистителна молитва, а това има отношение и към християнските практики.

10. Езиковите реализации на лексемите доказват наличието на връзка между езика и културата, което е засвидетелствано, от една страна, с примерите (изреченията), извлечени от естествена езикова среда, в които функционират означенията, а от друга – с практиките, свързани с обредния комплекс около раждането, които допълват езиковата картина при споменатите названия.

11. Основната част от лексикалните единици, които попадат в представените 50 номинационни признака, са с прозрачна от съвременна гледна точка ономаσιологична структура (респ. вътрешна форма), т.е. те са мотивирани от други думи, които съществуват в езика.

Раждането на живо и здраво дете в края на бременността е резултат, към който се стремят всички и който определя семантичната мотивация при номинацията на изследваните означения. Внушителният брой ексцерпирани названия за *процеса раждане* / за *процеса помятане (абортиране)*, за *жена родилка* / за *бездетна жена* / за *жена, престанала да ражда*, са доказателство за лексикалното богатство на българския език и неговите диалекти и за етнокултурната картина в миналото. Големият брой означения и различните вявания са доказателство за огромното значение, което е отдавано на **раждането** – процес, определящ продължението на рода и отношението към жената като член на семейството.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От направения преглед на изследваните състояния, качества, признаци и процеси на жената (*за девственост/загуба на девственост (процеса обезчестяване); девствено/недевствено момиче; менструация, жена в менструален (месечен) цикъл/жена без менструация; бременност, процеса забременяване/процеса абортиране, бременна жена; жена родилка/бездетна жена, процеса раждане/жена, която е престанала да ражда*) в българския език могат да бъдат направени следните по-важни изводи.

1. Представени и анализирани са около 960 названия на състояния, качества, признаци и процеси, свързани с репродуктивните функции на жената в българския език, към които са включени различните фонетични, граматични и словообразователни варианти.

1.1. С най-голям брой формации – **489** е лексикалносемантичната категория, съдържаща означения за *раждане/за помятане (абортиране), за жена родилка/за бездетна жена/за жена, престанала да ражда;*

1.2. На второ място с **239** названия е лексикалносемантичната категория, съдържаща означения за *бременност, за бременна жена и за жена, която не може да забременява;*

1.3. На трето място със **149** названия е лексикалносемантичната категория, съдържаща означения за *девственост/загуба на девственост, за девствено/недевствено момиче;*

1.4. С най-малък брой формации – **84** е лексикалносемантичната категория, съдържаща означения за *менструация, за жена в менструален (месечен) цикъл и за жена без менструация.*

2. Ексерпираните лексеми са разпределени в четири лексикалносемантични категории:

2.1. Названия за *девственост/загуба на девственост, за девствено/недевствено момиче;*

2.2. Названия за *менструация, за жена в менструален (месечен) цикъл и за жена без менструация;*

2.3. Названия за *бременност*, за *бременна жена* и за *жена*, която не може да забременява;

2.4. Названия за *процеса раждане/за процеса помятане (абортиране)*, за *жена родилка/за бездетна жена/за жена, престанала да ражда*.

3. По-голямата част от лексемите са диалектни форми и имат обособен ареал на разпространение.

4. Всички названия са със смислова (съдържателна) номинация. Номинационните признаци са образувани въз основа на вътрешната форма на думата, респ. на ономасиологичната структура, като в названието е отразен признак от понятието.

5. Означенията са мотивирани от различни признаци (вътрешни и външни), свързани с: физиологията на жената и засягащи интимния ѝ живот, биологичния фактор (изтичане на менструална кръв), външно физическо изцапване, изчистване, период от време, продължителност и др., външния вид на жената, нарастване на корема и увеличаване на теглото ѝ.

6. Паралелно с основната информация от лексикалното равнище получаваме ценни сведения и от други езикови равнища: от словообразователното, от фонетичното, от синтактичното.

7. В част от названията от разгледаните категории мотивиращи се оказват митологични и рационално-битови представи, свързани с изследваните физиологични състояния на девойката и на жената, които дават ясна представа за българската езикова картина и са отглас от народните поверия и традиции в миналото.

8. Езиковите реализации на лексемите доказват наличието на връзка между езика и културата, засвидетелствано, от една страна, с примерите (изреченията), извлечени от естествена езикова среда, в които функционират означенията, а от друга – с етнокултурните термини, отнасящи се към обредните комплекси, допълващи езиковата картина при споменатите названия.

9. Основната част от лексикалните единици са с прозрачна от съвременна гледна точка ономасиологична структура (респ. вътрешна форма), т.е. те са мотивирани от други думи, които съществуват в езика.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Аврам 1999:** Аврам, М. Една стилистична функция на словообразуването – внушаване на атмосфера. – В: Актуални проблеми на българското словообразуване. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1999, 65 – 76.
- Андрейчин 1975:** Андрейчин, Л. Речникът на Найдено Геров. – В: Речник на българския език. Л. Андрейчин (ред.). Ч. 1. 1975. Пловдив: Дружествена печатница „Съгласие“, 1975, XXIII – XXXVI.
- Анчев 2002:** Анчев, А. Сватбени обичаи и обреди. – Сакар. Етнографско, фолклорно и езиково изследване. Е. Попов (отг. ред.). София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2002, 267 – 312.
- Апресян 1994:** Апресян, Ю. Д. О языке толкований и семантических примитивах. Известия Российской Академии наук. Сер. Литературы и языка, т. 53, 1994, № 4, 27 – 40.
- Арnaudов 1996:** Арnaudов, М. Очерци по българския фолклор. Т. 2. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1996.
- Байбурун 1989:** Байбурун, А. Мястото и ролята на ритуала в традиционната култура. – Българска етнография, 3 – 4, 1989, 16 – 26.
- Балджиев 1984:** Балджиев, В. Студия върху нашето персонално съпружеско право. – СбНУ, кн. 10, Отдел V, София: „Държавна печатница“, 1894, 236 – 267.
- Балкански 1979:** Балкански, Т. Явлението енантioseмия в съвременния български език. – Български език, 29, 1979, 2, 111 – 119.
- Бенвенист 1970:** Бенвенист, Э. Словарь индоевропейских социальных терминов. Москва: „Прогресс“, 1970.
- Бенвенист 1974:** Бенвенист, Э. Синтаксические основы именного сложения – В: Общая лингвистика. Под ред. на Ю. Степанова. Москва: „Прогресс“, 1974.
- Библия 1982:** Библия сиреч Книгите на Свещеното писание на Ветхия и Новия завет. София: Издава Св. Синод на Българската църква, 1982.

- Библия 1991:** Библия сиреч Книгите на Свещеното писание на Ветхия и Новия завет. София: Издава Св. Синод на Българската църква, 1991.
- Бояджиев 1981:** Бояджиев, Ж. Език и общество. София: „Наука и изкуство“, 1981.
- Бояджиев 2011:** Бояджиев, Т. Българска лексикология. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2011.
- Бояджиев, Радева, Младенов 1987:** Бояджиев Т., Радева В., Младенов М. Между диалектното и книжовното. София: „Наука и изкуство“, 1987.
- Брагина 1981:** Брагина, А. А. Лексика языка и культура страны. Изучение лексики в лингвострановедческом аспекте. Москва: „Русский язык“, 1981.
- Бромлей 1976:** Бромлей, Ю. В. Етнос и етнография. София: „Наука и изкуство“, 1976.
- БМ 2006:** Българска митология. Енциклопедичен речник. А. Стойнев (съст.). София: „Захари Стоянов“, 2006.
- БНМ 2013:** Българска народна медицина. Енциклопедия. М. Георгиев (съст. и обща редакция). София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2013.
- БСРЛ 2012:** Холиолчев, Хр. М. Младенов, Л. Радева. Българска семейно-родова лексика. Енциклопедичен речник. София: „Изток-Запад“, 2012.
- БЕР:** Български етимологичен речник. София: Издателство БАН, 1971 – 2010.
- БТР 1992:** Класов, Г., С. Николов. Българско-турски речник. София: Издателство БАН, 1992.
- Булигина 1982:** Булигина, Т. В. и колектив. Семантические типы предикатов. К построению типологии предикатов в русском языке. Москва: „Наука“, 1982.
- Вакарелска-Чобанска 2006:** Вакарелска-Чобанска, Д. Речник на говора на с. Хърсово, Мелнишко. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2006.
- Вакарелски 1943:** Вакарелски, Хр. Българските празнични обичаи. София: Военно-книгоиздателски фонд, 1943.
- Вакарелски 1977:** Вакарелски, Хр. Етнография на България. София: „Наука и изкуство“, 1977.

- Василева 1988:** Василева, М. За етнокултурното единство на родилната обредност у българите. – Българска етнография, 1988, № 4, 3 – 12.
- Василиев 1976:** Василиев, А. Ерминии. Технология и иконография. София: Издателство „Септември“, 1976.
- Ватев 1905:** Ватев, С. Материали по народна медицина в България. – В: СБНУК, Т. 21, София: „Държавна печатница“, 1905, 1 – 64.
- Виденов 2017:** Виденов, М. Из моя езиковедски бележник. София: „Захарий Стоянов“, 2017.
- Виноградов 1972:** Виноградов, В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. Другое издание. Москва: „Высшая школа“, 1972.
- Воденичарова 1994:** Воденичарова, А. Родилната обредност на българите като традиционна форма на социализация. – В: Етнографски проблеми на народната духовна култура. Т. 2. София: Издателство „Клуб ’90“, 1994, 101 – 137.
- Воденичарова 1999:** Воденичарова, А. Обреди, свързани с раждането и ранната социализация на детето – В: Ловешки край, Г. Михайлова, Р. Попов (ред.). София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1999, 349 – 369.
- Вътов 1995:** Вътов, В. Фонетика и лексикология на българския език. Велико Търново: Абагар, 1995.
- Гаврилова 1999:** Гаврилова, Р. Колелото на живота. Всекидневието на българския възрожденски град. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1999.
- Гак 1977:** Гак, В. Г. Сопоставительная лексикология. Москва: „Наука“, 1977.
- Галанова 2002:** Галанова, М. Човешкото тяло в българската народна култура. Материали от Софийско, Тутраканско, Пернишко, Пазарджишко. – АЕИМ, № 480 – III.
- Генчев 1974:** Генчев, Ст. и кол. Семейни обичаи и обреди. Обичаи и обреди, свързани с бременността, раждането и отглеждането на детето. – Добруджа: Етнографски, фолклорни и езикови проучвания, София: Издателство БАН, 1974, 265 – 288.
- Генчев 1984:** Генчев, Ст. Народна култура и етнография. София: Издателство „Наука и изкуство“, 1984.
- Генчев 1985а:** Генчев, Ст. и кол. Обичаи и обреди, свързани с бременността и отглеждането на детето. – Капанци. Бит и култура на старото българско население в Североизточна България.

- Етнографски и езикови проучвания, София: Издателство БАН, 1985, 167 – 176.
- Генчев 1985б:** Генчев, Ст. и кол. Семейни обичаи и обреди. Сватбени обичаи. – Капанци. Бит и култура на старото българско население в Североизточна България. Етнографски и езикови проучвания, София: Издателство БАН, 1985, 176 – 187, 197 – 199.
- Генчев 1985в:** Генчев, Ст. и кол. Обичаи и обреди, свързани със земеделието, животновъдството и продуктите на селскостопанското производство. – Капанци. Бит и култура на старото българско население в Североизточна България. Етнографски и езикови проучвания, София: Издателство БАН, 1985, 248 – 258.
- Генчев 1993:** Генчев, Ст. и кол. Семейни обичаи и обреди. Обичаи и обреди, свързани с бременността, раждането и отглеждането на детето. – Етнографски и езикови проучвания. Софийски край, София: Издателство БАН, 1993, 197 – 220.
- Генчев 1996:** Генчев, Ст. Очерци по българска етнография. Велико Търново: „Св. Св. Кирил и Методий“, 1996.
- Георгиев 1993:** Георгиев, С. Българска семасиология. Велико Търново: Издателство „Абагар“, 1993.
- Георгиева 1980:** Георгиева, Ив. Семейни обичаи. Обичаи и обреди при сватба. – Етнографски, фолклорни и езикови проучвания. Пирински край, София: Издателство на БАН, 1980, 390 – 410.
- Геров 1975 – 1978:** Геров, Н. Речник на българския език. Т. 1 – 6, София: „Български писател“, 1975 – 1978.
- ГСБКЕ 1983:** Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология. София: БАН, 1983.
- ГБР 1957:** Гръцко-български речник. В. Бешевлиев, Вл. Георгиев, М. Филипова-Байрова (ред.). София: Издателство на БАН, 1957.
- Даниленко 1977:** Даниленко, В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. Москва: Издателство „Наука“, 1977.
- Дражева 1980:** Дражева, Р. Обичаи и обреди, свързани с бременността, раждането и отглеждането на детето. – Етнографски, фолклорни и езикови проучвания. Пирински край, София: Издателство на БАН, 1980, 379 – 390.
- Дражева 1986а:** Дражева, Р. Обичаи и обреди, свързани с бременността, раждането и отглеждането на детето. – Етнографски и езикови проучвания. Пловдивски край, София: Издателство на БАН, 1986, 211 – 218.

- Дражева 1986б:** Дражева, Р. Сватбени обичаи и обреди. – Етнографски и езикови проучвания. Пловдивски край, София: Издателство на БАН, 1986, 211 – 218.
- Елчинова 1989:** Елчинова, М. Регионални проучвания на българския фолклор. Т. 1. От Тимок до Искър. – Сватбената обредност в Михайловградско. София: Издателство на БАН, 1989, 108 – 124.
- ЕБ 1985:** Етнография на България. Т. 3, София: БАН, 1985.
- Зарев 1975:** Зарев, П. Предговор. Новото издание на речника на Найден Геров. – В: Речник на българския език, Ч. 1, 1975, VII – XXI.
- Захариев 1918:** Захариев, Й. Общ отдел. II. Население. Женитба. – СБНУНК, кн. 32. София: Държавна печатница, 1918, 3 – 518.
- Зеленин 1929:** Зеленин, Д. К. Табу слов у народов Восточной Европы и Северной Азии. Част 1. Запреты на охоте и иных промыслах. – В: Сборник Музея антропологии и этнографии. Т. 9. Ленинград: Издателство Академии наук СССР, 1929.
- ИДРБЕ 2012:** Идеографски диалектен речник на българския език. Т. 1. София: Български бестселър, 2012.
- ИБЕ 1992:** Статия на Петко Р. Славейков в сп. „Ден“ от 12.03.1875 г. за народните представи и вярвания за змея, преданието за любените от змей жени и митологически паралели между змея и слънцето. – Извори за българската етнография, 1/1992, 271 – 274.
- Илиева 1998:** Илиева, Л. Етнолингвистиката – поле между „другата лингвистика“ и етнологията. – Български фолклор, 24/1998, 3, 74 – 84.
- Илиева 2001:** Илиева, Л. Увод в общото езикознание. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“, 2001.
- Йеромонах Неофит 1992:** Йеромонах Неофит (Калчев), Народен домашен лекар. Велико Търново: Издателство „Елпис“, 1992.
- Карастойчева 1988:** Карастойчева, Цв. Българският младежки говор. София: „Наука и изкуство“, 1988.
- Карастойчева 2014:** Карастойчева, Цв. Скиорският сленг в Самоков. (Лексика. Словопроизводство). – В: Проблеми на социолингвистиката. М. Виденов, Кр. Алексова, К. Исса и др. (съст.), К. Цанков (ред.). Т. 11, 2014. Велико Търново: Издателска къща „Знак 94“, 106 – 115.
- Картотека за БДА:** Картотека за български диалектен архив към Института за български език.
- Касабов 2006:** Касабов, И. Граматика на семантиката. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2006.

- Кепов 1936:** Кепов, Ив. П. Народописни, животописни и езикови материали от село Бобошево (Дупнишко). – СБНУНК, Кн. 42, София: Придворна печатница, 1936, 1 – 288.
- Кирилова 2011:** Кирилова, Й. Пастирската терминология в Софийско (с. Искрец, с. Брезе, с. Браковци и с. Добравица). Велико Търново: „Знак 94“, 2011.
- Китанова 2012:** Китанова, М. Растителният (вегетативният) код в българската роднинска терминология и семантичната опозиция свой – чужд. – Българска реч, 18/2012, 2, 31 – 37.
- Кодов 1929:** Кодов, Хр. Един ръкописен лекарственник от миналия век. – Известия на народния етнографски музей в София, 8–9/1929, 227 – 235.
- Колев 1987:** Колев, Н. Българска етнография, София: Наука и изкуство“, 1987, 220 – 221.
- Колева 1967:** Колева, Т. Към въпроса за интеграцията на семейните обичаи в новообразуваните селища в Благоевградско. – Известия на Българското историческо дружество, 25/1967, 129 – 149.
- Коспартова 1970:** Коспартова, М. По въпроса за антонимията. – Известия на Института за български език, 19/1970, 371 – 380.
- Коцева 1975:** Коцева, Й. Остатъци от „забрана“ (табу) в българския песенен и прозаичен фолклор. – Български фолклор, 1/1975, 2, 50 – 62.
- Кочев 1969:** Кочев, Ив. Гребенският говор в Силистренско. С особен оглед към лексикалната му система (Трудове по българска диалектология, Т. 5). София: Издателство на БАН, 1969.
- Кочев 1971:** Кочев, Ив. Диалектни категории и типове при словообразуването на съществителното име (съпоставително изследване върху материал от три български говора). – Известия на Института за бълг. език, кн. 20/1971, 107 – 185.
- Кочев, Тетовска-Троева 1973:** Кочев, Ив., М. Тетовска-Троева. Словообразователни типове при деятелните имена в родопските говори. – В: Славистичен сборник (По случай VII Международен конгрес на славистите във Варшава). София: Издателство БАН. Т. 4/1973, 257 – 264.
- Кювлиева 1987:** Кювлиева, В. Лексикална многозначност и фразеологично значение. – Във: Втори международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 3. Съвременен български език. София: Издателство БАН, 1987, 326 – 335.

- Лачева 1995:** Лачева, В. Евфемизмите – надеждно осъдени на живот. – Език и литература, 49/1995, № 4, 125 – 133.
- Левин 1991:** Левин, И. Секс и общество на православните славяни. Научен редактор: Лиляна Симеонова. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1991.
- Левковская 1962:** Левковская, К. А. Теория слова. Принципы ее построения и аспекты изучения лексического материала, Москва: „Высшая школа“, 1962.
- Легурска 2003:** Легурска, П. Ономазиологична картина на обредния цикъл „Раждане“. – В: Български език, 50/2003, 2-3, 75 – 96.
- Легурска 2012:** Легурска, П. Раждане. – В: Човешкият живот – раждане, сватба, погребение (Тематичен речник на българската семейна обредност). София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2012, 13 – 30.
- Легурска, Павлова, Китанова 2012:** Легурска, П., Павлова, Н., Китанова, М. Човешкият живот – раждане, сватба, погребение (Тематичен речник на българската семейна обредност). София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2012.
- Лейчик 2009:** Лейчик, В. М. Терминоведение – предмет, методи, структура. Издание четвърто. Москва: Книжный дом „ЛИБРОКОМ“, 2009.
- Макавеева 1981:** Макавеева, Л. Етносоциални аспекти в развитието на съвременното българско семейство. – Българска етнография. Година VI. Кн. 1. София: Българска академия на науките. Етнографски институт с музей, 1981, 3 – 17.
- Маринов 1984:** Маринов, Д. Избрани произведения. Т. 2. Етнографическо (фолклорно) изучаване на Западна България (Видинско, Кулско, Белаградчишко, Ломско, Берковско, Оряховско, Врачанско). М. Велева (съст. и ред.). София: Издателство „Наука и изкуство“, 1984, 316 – 323; 383 – 397; 483 – 515.
- Маринов 1994:** Маринов, Д. Народна вяра и религиозни народни обичаи. София: БАН, 1994.
- Маринова 1999:** Маринова, Й. Някои словообразователни особености на глаголите в българската книжовно-разговорна реч. – В: Актуални проблеми на българското словообразуване. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1999, 143 – 147.

- Мигирина 1977:** Мигирина, Н. И. Внутренняя форма как важнейший узел системных связей лексики. Кишинев, 1977.
- Милчева 1996:** Милчева, М. Странджа. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания на България. Материална и духовна култура. Обичаи и обреди, свързани с бременността, раждането и отглеждането на дете. София: Издателство БАН. Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1996, 259 – 269.
- МЧТ 2008:** Митология на човешкото тяло. Антропологичен речник. Съст. и научна редакция Минчо Георгиев. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2008.
- Мичева-Пейчева 2011:** Мичева-Пейчева, К. „Семантичните опозиции в българския език и техните културни конотации (чист – нечист)“. Автореферат. София, 2011.
- Младенов 1941:** Младенов, Ст. Етимологически и правописен речник на българския книжовен език, София: Издателство „Христо Г. Данов“, 1941.
- Младенов 1981:** Младенов, М. Отражение на елементи от народния мироглед в езика. – Българска етнография, София: Издателство БАН. Етнографски институт с музей, 1981, № 1, 39 – 51.
- Новиков 1982:** Новиков, Л. А. Семантика русского языка. Москва: „Высшая школа“, 1982, 161.
- Павлова 2012:** Павлова, Н. Сватба. – В: Човешкият живот – раждане, сватба, погребение (Тематичен речник на българската семейна обредност). София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2012, 31 – 85.
- Пернишка 1977:** Пернишка, Е. Някои семантични особености на термините с оглед на връзката им с общонародния език. – Български език, 27/1977, 4, 292 – 296.
- Пернишка 1978а:** Пернишка, Е. Към въпроса за словообразователното значение и словообразователната систематизация. – В: Славистичен сборник (По случай VIII международен конгрес на славистите в Загреб – Любляна). Вл. Георгиев (отг. ред.). София: Издателство на БАН, 1978, 115 – 122.
- Пернишка 1978б:** Пернишка, Е. Някои смислови връзки на думите като фактор за езиково богатство и колорит. – Във: Въпроси на българската лексикология. София: „Народна просвета“ 1978, 19 – 31.

- Пернишка 1993:** Пернишка, Е. За системността в лексикалната многозначност на съществителните имена, София: Издателство на БАН, 1993.
- Пернишка 2006:** Пернишка, Е. Перспективи пред българските семантични изследвания в светлината на когнитивната лингвистика. – В: Научни изследвания в чест и в памет на академик Иван Дуриданов. Т. Балкански (ред.). Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 2006, 285 – 292.
- Петков 1905:** Петков, С. Материали по народната медицина в България. II. От Ловеч. Зачатие, раждане, бабуване. – СБНУКН, кн. 21. София: Държавна печатница, 1905, 30 – 33.
- Пешева 1965:** Пешева, Р. Структура на семейството и на рода в България в края на XIX и началото на XX в. – В: Известия на етнографския институт и музей. Кн. 8. София: Издателство на БАН, 1965, 107 – 115.
- Попов 1998:** Попов, Б. Табуистични названия на хора и животни в югозападните български говори. – Македонски преглед, 21/1998, № 3, 41 – 56.
- Попов 1999:** Попов, Б. Значението и формата на термини, свързани с табу (етнолингвистичен подход). – Във: Въпроси на българската терминология. М. Попова, С. Колковска, Б. Попов и др. (съст.). София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1999, 239 – 265.
- Попов 2001:** Попов, Б. Табуистични названия в българския език (в етнолингвистичен аспект и в съпоставка с други езици). Дисертация за присъждане на научната и образователната степен „доктор“. София, 2001.
- Попов 2001/2002:** Попов, Б. Критерии за табуистичност на названията и структура на категорията табуистично название. – Български език, 49/2001-2002, 1, 47 – 57.
- Попов 2003:** Попов, Б. Амбивалентност на понятието и на термина *табу*. – Германците и българите в диалог, 2003, 2, 46 – 55.
- Попова 1984:** Попова, М. По някои въпроси на вътрешносистемната езикова вариантност. – Български език, 34/1984, 4, 305 – 315.
- Попова 2012:** Попова, М. Теория на терминологията, София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2012.

- Потебня 1888–1889:** Потебня, А. А. Из записок по русской грамматике. Т. 1 – 2. Харьков, 1888 – 1889.
- Радева 2017:** Радева, В. Българска лексикология и лексикография. София: „Изток-Запад“, 2017.
- РБЕ 1979:** Речник на българския език. Т. 2. К. Чолакова (гл. ред.). София: Издателство на Българска академия на науките, 1979.
- РБЕ 1998:** Речник на българския език. Т. 9. В. Кювлиева-Мишайкова, М. Чоролеева (гл. ред.). София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, ЕТ „ЕМАС“, 1998.
- РБЕ 2000:** Речник на българския език. Т. 10. Е. Пернишка, Л. Крумова-Цветкова (гл. ред.). София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, ЕТ „ЕМАС“, 2000.
- РБЖ 1993:** Армянов, Г. Речник на българския жаргон. София: Издателска група 7М + ЛОГИС, 1993.
- РКБНО 2012:** Речника на книжовния български език на народна основа (върху текст на Тихонравовия дамаскин). Е. Дьомина (гл. ред.). София: Издателство „Валентин Траянов“, 2012.
- РПЕ (онлайн) а:** Речник на Патриарх Евтимий Търновски. непорочен. < https://histdict.uni-sofia.bg/evtdict/evt_show/d_01851 >
- РПЕ (онлайн) б:** Речник на Патриарх Евтимий Търновски. целомъдрен. < https://histdict.uni-sofia.bg/evtdict/evt_show/d_05729 >
- РСБКЕ (онлайн) а:** Речник на съвременния български книжовен език (онлайн). *невинен*. Институт за български език при БАН. <<https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/невинен/>>.
- РСБКЕ (онлайн) б:** Речник на съвременния български книжовен език (онлайн). *непорочен*. Институт за български език при БАН. <<https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/непорочен/>>.
- РСБКЕ (онлайн) в:** Речник на съвременния български книжовен език (онлайн). *целомъдрен*. Институт за български език при БАН. < <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/целомъдрен/> >.
- РСБКЕ (онлайн) г:** Речник на съвременния български книжовен език (онлайн). *циганин*. Институт за български език при БАН. < <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/циганин/> >.
- РССКЈС 2000:** Московљевић, М. Речник савременог српског књижевног језика. Београд: „Гутенбергова галаксија“, 2000.

- РЧДБЕ 1982:** Речник на чуждите думи в българския език. Ст. Илчев (отг. ред.). София: Издателство на Българската академия на науките, 1982.
- РЧДБЕ 2002:** Речник на чуждите думи в българския език. Пето преработено и допълнено издание. И. Габеров, Д. Стефанова (съст.). Велико Търново: „Абагар“, 2002.
- Романска 1977:** Романска, Цв. Славянските народи. София: „Наука и изкуство“, 1977.
- Русек 1983:** Русек, Й. Лексиката на българския език като отражение на хиляда и триста годишното развитие на българския народ. – В: Доклади. Исторически развой на българския език. Т. 1. (Първи международен конгрес по българистика, София 23 май – 3 юни 1981). София: Българска академия на науките, 1983, 247 – 271.
- Сепир 1960:** Сепир, Э. Положение лингвистики как науки. – В: История языкознания 19 и 20 веков в очерках и извлечениях. Ч. 2. В. А. Звегинцев (ред.). Москва: „Просвещение“, 1960, 231 – 255.
- Славейков 1972:** Славейков, П. Р. Български притчи или пословици и характерни думи, събрани от Петко Р. Славейков. М. Арnaudов (ред.). София: „Български писател“, 1972.
- Славейков 2006:** Славейков, Р. Български народни обичаи и вярвания. Второ издание. София: „Асеновци“, 2006.
- Смирницки 1956:** Смирницкий, А. И. Лексикология английского языка. Москва: „Литературы на иностранных языках“, 1956.
- Сосюр 1992:** Дьо Сосюр, Ф. Курс по обща лингвистика (Обнародван от Шарл Баи и Албер Сеше със сътрудничеството на Албер Ридлингер). Прев. Ж. Бояджиев, П. Асенова. София: „Наука и изкуство“, 1992.
- Сотирова 2015:** Сотирова, Н. Българо-гръцки хибридни формации (Nomina agentis). – Езиков свят, 13/2015, 2, 42 – 47.
- Сотирова 2016:** Българо-гръцки лексикални хибриди (съществителни имена) (Дисертация за присъждане на научната и образователната степен „доктор“). Благоевград, 2016.
- СТБР (онлайн):** Старобългарски речник. Онлайн. < histdict.uni-sofia.bg/oldbgdict/oldbg_show/d_10697/ >.
- Стоилов 2006:** Стоилов, А. Традиционна земеделска и животновъдна лексика от говорите по средна Струма. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“, 2006.

- Стойчев 1915:** Стойчев, Кр. С. Тетевенски говор. – СБНУН, кн. 31/1915, София: Издателство на БАН, 6 – 374.
- Стоянов 1978:** Стоянов, С. Към въпроса за значението на думата. – Във: Въпроси на българската лексикология. П. Пашов (съст.). София: „Народна просвета“, 1978, 4 – 18.
- СБХР 1959:** Игов, А. Сърбохърватски-български речник. София: „Наука и изкуство“, 1959.
- Телия 1977:** Телия, В. Н. Вторичная номинация и ее виды. Метафора и метонимия как способы формирования смысла вторичных наименований. – В: Языковая номинация. Виды наименований, Москва: „Наука“, 1977, 129 – 222.
- ТРХН 2007:** Терминологичен речник по хуманитарни науки. М. Попова, Б. Попов, Е. Петкова, Кр. Симеонова, А. Христова (съст.). София: Наука и изкуство, 2007.
- Тетовска-Троева 1988:** Тетовска-Троева, М. Отглаголни имена за лица в българските говори *Nomina agentis*. София: Издателство на БАН, 1988.
- Тодоров 2003:** Тодоров, Т. Ат. Произход на диалектните български думи *стѣпцам*, *стѣпцам*, *стѣпсовам се* и др. – Български език, 50/2003, 2 – 3, 74 – 75.
- Тодорова 1977:** Тодорова, Е. Въпросът за лексиката като система в съвременното езикознание. – Български език, 27/1977, 1, 3 – 14.
- Токарев 1990:** Токарев, С. А. Ранние формы религии. Москва: „Политиздат“, 1990.
- Толстой 1982:** Толстой, Н. И. Некоторые проблемы и перспективы славянской и общей этнолингвистики. – Известия АН СССР. Сер. Литературы и языка. 41/1982, 5, 397 – 405.
- Толстой 1995:** Толстой, Н. И. Язык и наародная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. Москва: „Индрик“, 1995.
- ТБР 2000:** Турско-български речник. Ив. Добрев (ред.). София: „Рива“, 2000.
- ТРС 1977:** Турецко-русский словарь. Э. М.-Э. Мустафаев, Л. Н. Старостов (ред.). Москва: „Русский язык“, 1977.
- Умленски 1965:** Умленски 1965: Умлински, И. Кюстендилският говор (Трудове по българска диалектология, Т. 1). София: Издателство на БАН, 1965.

- Уорф 1960:** Уорф, Б. Отношение норм поведения и мышления к языку. – Новое в лингвистике, 1, 1960, 157 – 201.
- Уфимцева 1980:** Уфимцева, А. А. Аспекты семантических исследований. Семантика слова. Москва: „Наука“, 1980.
- Фасмер 1986:** Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. Перевод с немецкого и дополнения чл.-корр. О. Н. Трубачева. Т. 2. Москва: „Прогресс“, 1986.
- Фасмер 1987:** Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. Перевод с немецкого и дополнения чл.-корр. О. Н. Трубачева. Т. 4. Москва: „Прогресс“, 1987.
- Филин 1957:** Филин Ф. П. О лексико-семантических группах слов. – В: Езиковедски изследвания в чест на акад. Стефан Младенов. Вл. Георгиев (ред.). София: Издателство на БАН, 1957, 523 – 539.
- Филипова-Байрова 1969:** Филипова-Байрова, М. Гръцки заемки в съвременния български език. София: Издателство на БАН, 1969.
- Фомина 1983:** Фомина, М. И. Современный русский язык. Лексикология. Второ издание. Москва: „Высшая школа“, 1983.
- Фройд 1991:** Фройд, З. Психология на сексуалността. София: „Христо Ботев“, 1991.
- Хаджийски 1940:** Хаджийски, Ив. Бит и душевност на нашия народ. Т. 1, София: „Хемус“, 1940.
- Хаджийски 1945:** Хаджийски, Ив. Бит и душевност на нашия народ. Т. 2. София: „Хемус“, 1945.
- Хойер 1965:** Хойер, Г. Антропологическая лингвистика. – Новое в лингвистике, 5, 1965, 284 – 307.
- Холиолчев 2013:** Холиолчев, Х. Названия за жена родилка в българския език. – Българска реч, 19/2013, 2, 71 – 75.
- Холиолчев 2014:** Холиолчев, Х. Названия за дете в българския език. Отглаголни образувания. – Българска реч, 20/2014, 1, 59 – 64.
- Христов 1984:** Христов, П. Механизми на именната номинация в българския език. – Български език, 34/1984, 6, 500 – 507.
- Цанева 1994а:** Цанева, Е. Обичаи при бременност, раждане и отглеждане на дете. – В: Етнографски проучвания на България. Родопи. Традиционна народна духовна и социалнонормативна култура. Р. Попов, С. Гребенарова (ред.). София: Етнографски институт с музей при БАН, 1994, 118 – 145.
- Цанева 1994б:** Цанева, Е. Сватбени обреди и обичаи. – В: Етнографски проучвания на България. Родопи. Традиционна народна духовна

- и социалнонормативна култура. Р. Попов, С. Гребенарова (ред.).
София: Етнографски институт с музей при БАН, 1994, 146 – 190.
- Циткина 1987:** Циткина, Ф. А. Системный анализ в сопоставительном терминоведении. – Известия АН СССР. Серия литературы и языка, 47/1987, 6, 557 – 564.
- Чейф 1983:** Чейф, У. Память и вербализация прошлого опыта. – Новое в зарубежной лингвистике, 12/1983, 35 – 73.
- Шишков 1887:** Шишков Ст. Н. Народни обичаи от зачатие до смъртта му. – В: Родопски старини, или сборник от обичаи, суеверия, песни, пословици, наречия, приказки, паметници, предания, списания и пр. на родопските жители. Кн. 1. Пловдив: Централна печатница на ЕД Дионие, II, 1887, 8 – 11.
- Шерцль 1884:** Шерцль, В. И. О словах с противоположными значениями (или о так называемой энантиосемии). – Философские записки, 1884, 1, 41 – 84.
- Янчев 1992:** Янчев, М. Турско-български речник. София: „Просвета“, 1992.
- ЯЗНО 1977:** ЯЗНО 1977: Языковая номинация. Общие вопросы. Б. А. Серебренников, А. А. Уфимцева (ред.). Москва: „Наука“, 1977.
- ЯЗНВ 1977:** Языковая номинация. Виды наименования. Б. А. Серебренников, А. А. Уфимцева (ред.). Москва: „Наука“, 1977.
- Böhme 1982:** Böhme, U. Zu ausgewählten Fragen der sprachlichen Nomination. – In: Probleme der sprachlichen Nomination. Materialien der Konferenz des Wissenschaftsbereichs Ostslawische Sprachwissenschaft der Sektion Theoretische und angewandte Sprachwissenschaft und des Instituts zur Weiterentwicklung der Russischlehrkräfte vom 11. und 12. November 1981. Leipzig 1982 (Wissenschaftliche Beiträge der Karl-Marx-Universität Leipzig 31), 8 – 23
- Dahlberg 1992:** Dahlberg, I. Knowledge Organization and Terminology: Philosophical and Linguistic Bases. – International Classification, 19/1992, 2, 65 – 71.
- Daneš 1971:** Daneš, F. Pokus o strukturní analýzu slovesných významů. – Slovo a slovesnost, 32/1971, 193 – 207.
- Dokulil 1962:** Dokulil, M. Tvoření slov v češtině. T. I. Teorie odvozování slov. Ur. Bohuslav Havránek. Praha: Nakl. Československé akademie věd, 1962.

- Jakobson 1956:** Jakobson, R., M. Halle. *Fundamentals of Language*. Netherlands: Mouton & Co S-Gravenhage, 1956.
- Lakoff, Johnson 1980:** Lakoff, G., M. Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago: Chicago University Press, 1980.
- Layons 1977:** Layons, J. *Semantics*. Vol. 2. London – New York – Melbourne: Cambridge University press, 1977.
- Masár 1989:** Masár, I. Vlastnosti termínu. (Motivovanost' termínu). – *Kultúra slova*, 23/1989, N 6, 202 – 207.
- Molhova 1976:** Molhova, J. *Outlines of English Lexicology*, Sofia: Nauka i izkustvo, 1976.
- Sager 1990:** Sager, J. *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing, 1990.
- Skok II:** Skok, P. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knj. II. M. Deanović, Lj. Jonke (ur.). Zagreb: HAZU, 1972.
- Trier 1931:** Trier, J. *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*. Heidelberg, 1931.
- York 1993:** York, M. Toward a Proto-Indo-European vocabulary of the sacred. – *Word*, 44/1993, 2, 235 – 254.
- Widlak 1963:** Widlak, St. Tabu i eufemizm v językach nowożytnych. – *Biuletyn polskiego towarzystwa językoznawczego*, 22/1963, 93 – 102.
- Wierzbicka 1992:** Wierzbicka, A. *Semantics, culture, and cognition: universal human concepts in culture-specific configurations*. New York-Oxford: Oxford University Press, 1992.

Цветелина Георгиева Ангелова

**НАЗВАНИЯ НА СЪСТОЯНИЯ И ПРОЦЕСИ, ОТРАЗЯВАЩИ
РЕПРОДУКТИВНИТЕ ФУНКЦИИ
НА ЖЕНАТА В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК
(в етнолингвистичен аспект)**

Българска
Първо издание

Художник на корицата София Попйорданова
Графичен дизайнер Вероника Томчева

Формат 70x100/16

Печатни коли 12,50

Печатница на Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“
1113 София, ул. „Акад. Георги Бончев“, бл. 5

www.press.bas.bg

ISBN 978-619-245-519-4 (print)
ISBN 978-619-245-520-0 (online)

Цветелина Георгиева Ангелова е родена през 1989 г. в Благоевград. През 2012 г. завършва специалност „Българска филология“ в Югозападния университет „Неофит Рилски“, а през 2013 г. защитава магистърска теза по специалността „Журналистика“ в същия университет, където в периода 2014 – 2018 г. е редовен докторант в Катедрата по български език. През 2018 г. тя защитава дисертационен труд на тема „Названия на състояния и процеси, отразяващи репродуктивните функции на жената в българския език“ с научен ръководител доц. д-р Борислав Попов. От 2021 г. е главен асистент в Секцията за етнолингвистика към Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при Българската академия на науките. Настоящата книга е част от нейния дисертационен труд.

www.press.bas.bg

9

786192455200

